ИСДП
Институт по социални дейности и практики

НАРЪЧНИК

ЗА ПРОФЕСИОНАЛИСТИТЕ, РАБОТЕЩИ С ЛИШЕНИ ОТ СВОБОДА

norway grants

НАРЪЧНИК

ЗА ПРОФЕСИОНАЛИСТИТЕ, РАБОТЕЩИ С ЛИШЕНИ ОТ СВОБОДА

НАРЪЧНИК ЗА ПРОФЕСИОНАЛИСТИТЕ, РАБОТЕЩИ С ЛИШЕНИ ОТ СВОБОДА

доц. д-р Минко Хаджийски
проф. Тодор Минев

Отделните параграфи в книгата са разработени както следва:

доц. д-р М. Хаджийски: 1; 2; 6; 7; 8; 9; 10.
проф. Т. Минев: 3; 4; 5; 11.

Обща редакция: доц. д-р Минко Хаджийски
Рецензент: о.р. генерал-майор Петър Василев
Консултант: Валентина Караганова

Проект „Интегрирана услуга за последваща подкрепа на младежи, изтърпели наказание лишаване от свобода"

Малка грантова схема на Програма BG 15 (Корекционни услуги, включително без прилагане на мерки за задържане) с финансиране, предоставено по Норвежкия финансов механизъм 2009-2014.

Този материал е създаден с финансовата подкрепа на Норвежкия финансов механизъм 2009-2014. Цялата отговорност за неговото съдържание се носи от сдружение „Институт по социални дейности и практики" и при никакви обстоятелства не може да се приема, че той отразява официалното становище на Програмния оператор или на Донора.

Институт по социални дейности и практики

www.sapibg.org

ISBN 978-954-2956-18-1

София, 2016

Съдържание

1. Закони, престъпления и наказания 5
Кратък терминологичен речник 5
Какво представлява законът? 5
Каква е отговорността на гражданите при нарушаване на правните норми? 5
Какво представляват наказанията за извършени престъпления? 7
Понятие за „престъпление". Вина, форми на вината. 7
Понятията за „виктимност" и „виктимизация" 9
Система на наказанията в Наказателния кодекс 9
Правни основи на дейността по изпълнение на наказанието лишаване от свобода 10

2. Адаптация на лишените от свобода в процеса на изпълнение на наказанието 16
Какво е пенитенциарна адаптация? 16
Кое е по-различното, което прави пенитенциарната адаптация особена? 16
Как протича процесът на адаптация на осъдения? 16
Кои са най-често срещаните заблуди, касаещи адаптацията? 17
Кои са психологическите условия на успешната пенитенциарна адаптация? 18
В какво се състои специализираната дейност за адаптация? 19

3. Изпълнение на наказанието пробация 22
Правна същност на пробацията 22
Възстановително правосъдие, медиация, пробация 23
Кои са най-общите характеристики на пробацията? 24
Кои са основни задачи на пробационните служби? 24
Как е организирана дейността на пробационните институции? 25
Как се изпълняват пробационните мерки? 25
Електронно наблюдение 28
Могат ли да бъдат променяни пробационните мерки 28
Какви са наказанията при неизпълнение на пробационните мерки? 29
Какви особеностите при изпълнението на пробацията по отношение на непълнолетни осъдени лица? 29
Кои са основните видове престъпления за които се налага наказание „пробация"? 30
Какво е участието на пробационните служители в съдебната практика? 30
Какъв е ефектът от индивидуалния подход в процеса на наказателното изпълнение? 30

4. Ресоциализация и социална интеграция на осъдените – съдържателни характеристики и практическа реализация 31
Как да разбираме феномена ресоциализация? 31
Какво знаем за процеса на ресоциализация ? 33
Кои са основните предпоставки, способстващи или затрудняващи повторното вграждане на човека в обществото? 33
Къде е първопричината за социалната дезадаптация на личността? 34
Как да разбираме личностната промяна като вариант на „превъзпитание"? 35
Кои са основните характеристики на ресоциализационната помощ и подкрепа като дейност и социално-педагогическа практика? 36
Кои са основните етапи в процеса на повторно приобщаване към живота в гражданското общество? 37
Каква е ролята на социално-възпитателната работа в схемата на целите на ресоциализацията? 38
Как виждаме перспективите в процеса на социална интеграция и възможностите за усъвършенстване на практиката по подпомагане на ресоциализационния процес? 38

5. Потребностите в структурата на личността и тяхното оценяване 40
Какво е мястото на потребностите и мотивите в структурата на личността и как се отнасят към личностното свойство „насоченост"? 40
Как дефинираме потребностите и какви са техните съдържателни характеристики? 41

Каква е ролята на мотивацията за развитието на личността? ... 42
Къде е мястото на интересите в стуктурата на потребностно-мотивационния блок? ... 43
Какво е значението на ценностната система за личността и как ценността се отнася към потребностите? ... 44
Как се изготвя оценка на потребностите? ... 44
Карта за оценка на потребностите на лишените от свобода ... 45

6. Психологическата помощ в процеса на изпълнение на наказанието ... 48
Какво е психологическа помощ? ... 48
Кое определя необходимостта от психологическа помощ? ... 48
Как се реализира психологическата помощ? ... 49
Кои са най-често допусканите грешки при оказване на психологическата помощ? ... 50
Какви са ползите от психологическата помощ на осъдените? ... 51

7. Консултирането в наказателно-изпълнителната практика ... 52
Какво е психологическо консултиране? ... 52
Какви са целите на психологическото консултиране? ... 52
Кои са принципите на пенитенциарното психологическо консултиране? ... 54
Кои са основните моменти на консултативния процес? ... 55
Как може да се използва консултирането при подготовката на осъдените за живот на свобода? ... 58

8. Специализирана групова работа – тренингови и психотерапевтични техники ... 61
Какви са предимствата на груповата работа? ... 61
Какви видове групи могат да се организират в МЛС? ... 62
Кои са най-често допусканите грешки при работа с групи? ... 63

9. Социална работа с ромската общност ... 65
Какви са особеностите на ромската общност в МЛС? ... 65
Какви изводи могат да се направят? ... 67
Какви са особеностите на ромската социална интеграция? ... 68

10. Специализирани помощни органи и институции в правоохранителната и ресоциализационна дейност ... 70
Комисия по изпълнение на наказанията ... 70
Комисия по помилването при президента ... 71
Наблюдателни комисии към общинските съвети ... 72
Домове за временно настаняване на малолетни и непълнолетни ... 72
Домове за временно настаняване на пълнолетни лица ... 73
Полиция ... 73
Комисиите за борба срещу противообществените прояви на малолетни и непълнолетни ... 74
Детски педагогически стаи ... 76
Обществени възпитатели ... 76
Социално-педагогически интернати и възпитателни училища-интернати ... 77

11. Социално-превантивни и ресоциализационни услуги в общността ... 79
Приюти ... 79
Център за временно настаняване ... 79
Преходно жилище ... 80
Социален учебно-професионален център ... 81
Център за работа с деца на улицата ... 81
Център за обществена подкрепа ... 82
Център за настаняване от семеен тип ... 83
Кризисен център ... 84

Литература ... 86
Нормативни документи ... 86

1. Закони, престъпления и наказания

Кратък терминологичен речник

(по о.р. генерал-майор Петър Василев – директор на ГДИН 2001-2011г.)

Какво представлява законът?

В широкия смисъл на думата законът означава съвкупността от всички правни норми, обявени от държавата за задължителни. Така разбирано, понятието „закон" се покрива с понятието „законност". В тесен юридически смисъл законът е нормативен (правен) акт, приет от Парламента или чрез непосредствено волеизявление на гражданите (референдум), който регулира особено важни обществени отношения. Законът е част от правната система на държавата и източник на права и задължения на гражданите.

Законът с най-висша юридическа сила е Конституцията. Тя е основният закон на държавата и регламентира основните права и свободи на гражданите, организацията и принципите на дейност на законодателната, изпълнителната и съдебната власт, а така също и на държавния глава. Всички закони в държавата съответстват на Конституцията.

Действащата Конституция на България е приета на 12 юли 1991 г. България е обявена за демократична, правова и социална държава, с което се подчертава върховенството на законите в осъществяваната дейност на държавните органи.

Каква е отговорността на гражданите при нарушаване на правните норми?

Гражданите и длъжностните лица носят отговорност за нарушаването на правните норми. Юридическата отговорност се реализира чрез налагането на принудителни мерки от държавата и нейните органи, за да се обезпечи изпълнението на регламентираните от правото изисквания.

В законодателството са регламентирани следните видове юридическа отговорност – административна, дисциплинарна, гражданска и наказателна.

Административна отговорност носят гражданите и длъжностните лица, извършили административни правонарушения. Тя е санкция за виновно неизпълнение или за лошо изпълнение на административни задължения.

Административно наказващ орган е оправомощено длъжностно лице от администрацията, която осъществява надзор за спазването на установен от закона административно правен режим. Най често налаганото административно наказание е глобата за нарушаване правилата за движение по пътищата, за пътуване без билет в превозните средства на градския транспорт, за нарушаване на нощната тишина, пушене на места, където е забранено и т.н.

Административните наказания подлежат на съдебен контрол. Те могат да бъдат обжалвани пред съответния районен съд.

Дисциплинарната отговорност е противодействие срещу виновното поведение на лица, които се намират в подчинение на наказващия орган, за извършени от тях дисциплинарни нарушения. Дисциплинарна е отговорността на работника или служителя за допуснати закъснения за работа, неуплътняване на работното време, производство на некачествена продукция и др.

Гражданска или договорна отговорност носят лицата, не изпълнили или лошо изпълнили гражданско-правни задължения към друго лице. Изразява се в санкциониране на нарушителя (длъжника) за извършени от него нарушения на установени от закона или договора задължения, с които са нарушени интересите на другото лице (кредитора). Санкцията има неблагоприятни икономически или имуществени последици за длъжника и се състои във възмездяване на загубите, плащане на неустойка или възстановяване на щетите.

Гражданската отговорност се реализира доброволно по силата на сключения между страните договор или по съдебен път.

Особен вид гражданска отговорност е т.н. деликтна отговорност. Основанията за нейното възникване са виновно поведение, изразяващо се в увреждане или причиняване на щети на сгради или съоръжения – стадиони и игрални зали, на превозни средства и друго имущество или прояви, които не съдържат признаци на извършено престъпление.

Наказателна отговорност се налага само от съда за извършено престъпление по Наказателния кодекс. Наказателната отговорност е свързана със задължението на държавата и нейните правоохранителни органи да разследват престъпленията и при наличието на достатъчно данни за вина на конкретното лице да го привличат към наказателна отговорност.

Държавата също носи отговорност за вреди, причинени на гражданите от органите на дознанието, следствието, прокуратурата, съда за незаконно:

- задържане под стража, включително и като мярка за неотклонение, ако това задържане е отменено поради липса на законно основание;
- обвинение в извършване на престъпление, ако лицето бъде оправдано или образуваното наказателно дело бъде прекратено поради това, че деянието не е извършено от лицето или че извършеното деяние не е престъпление.

Държавата дължи обезщетение на увреденото лице. Искът се предявява пред съда.

В своята дейност служителите от местата за лишаване от свобода и пробационните служби са едновременно субект и обект на различните видове юридическа отговорност.

Тяхното основно предназначение е да реализират в пълен обем наказателната отговорност на осъдените лица, наложена им от съда за извършените престъпни деяния. В същото време служителите носят обща наказателна отговорност като всички граждани и специфична утежнена отговорност за престъпления по служба, или извършени в качеството им на длъжностни лица.

Законът за изпълнение на наказанията и задържането под стража (ЗИНЗС) не регламентира основания за носенето на административна отговорност от цивилни граждани за нарушаване на реда за изпълнение на наказанията. Тук се имат предвид нарушения, свързани с внасянето в местата за лишаване от свобода на неразрешени предмети или вещи – алкохол, дрога, мобилни телефони, провеждане на нерегламентирани свиждания и др. Началниците на затвори и пробационни служби, нямат правомощия да налагат административни наказания на граждани за нарушаване на реда за изпълнение на наказанията. Те могат да сигнализират компетентните органи за търсенето на административна отговорност за нарушаването на обществения ред по общата процедура.

Дисциплинарната отговорност се носи от една страна от осъдените на лишаване от свобода и пробация за нарушенията, посочени в чл. 100 и 227 от ЗИНЗС. От друга страна дисциплинарна отговорност се търси по закона за МВР, от служителите за извършени нарушения на служебните им задължения.

Носителят на дисциплинарната власт по отношение на лишените от свобода е началникът на затвора или пробационната служба. Ограничена дисциплинарна власт е предоставена на началниците на затворнически общежития. Законът не регламентира дисциплинарни правомощия на инспекторите по социалната дейност в местата за лишаване от свобода и на пробационите инспектори.

По отношение на служителите, дисциплинарните правомощия се упражняват от Министъра на правосъдието. Правомощията на Главния директор, началниците на затвори и пробационни служби за прилагането на дисциплинарните мерки към служителите са ограничени.

Деликтната отговорност на лишените от свобода за причинени вреди или липстващо имущество, предоставено им за лично ползване се реализира чрез налагането на имуществена санкция по реда на чл.123 -125 ЗИНЗС. Ако по време на работа лишените от свобода причинят вреди на трети лица в чл.126 ЗИНЗС е предвиден особен ред за реализиране на имуществената отговорност.

В зависимост от извършените нарушения, на виновните лица се налагат съответно административни, дисциплинарни и имуществени наказания.

Какво представляват наказанията за извършени престъпления?

За да бъдат отличени от другите наказания, които се регламентират от правото, наказанията за извършените престъпления се обозначават с термина „углавни наказания", които са последица съответно от „углавната отговорност" на извършителя. От теоритична гледна точка термините са неприемливи, защото са русизми, които нямат точен аналог в българския език. Етимологически с тези термини се определя основната характеристика на наказанията именно, че те могат да бъдат само такива, каквито са определени в Уголовния – Наказателния кодекс на държавата. За всяко престъпление може да бъде наложено само наказанието, което е предвидено в Наказателния кодекс. Никаква друга мярка не може да бъде приложена, макар че в определени случаи общественото мнение има подобни нагласи. Така например не могат да се налагат физически наказания, публичен линч или членовредителни наказания, които са обявени от закона за недопустими.

Предвид на изложеното, наказанието за извършеното престъпление, представлява мярка на държавна принуда, определена от Наказателния кодекс, която се налага от съда на лице, извършило престъпление.

Наказателната отговорност е лична.

Наказанието се налага с цел:

- Да се поправи и превъзпита осъденият към спазване на законите и добрите нрави.
- Да се въздейства предупредително върху него и да му се отнеме възможността да върши други престъпления.
- Да се въздейства възпитателно и предупредително върху другите членове на обществото.

Осъдените не могат да бъдат подлагани на изтезания, на жестоко или нечовешко отношение. В ЗИНЗС е регламентирана абсолютна забрана за прилагане на изтезания в трите му проявни форми – причиняване на силна физическа болка; поставяне в неблагоприятни условия за живот в тъмни, влажни или непроветрени помещения на студено, без осветление и медицинско обслужване и др.; унизяване на човешкото достойнство психически тормоз, който се налага с цел осъденият да приеме или да извърши нещо против волята си.

Понятие за „престъпление". Вина, форми на вината.

Престъпление е онова общественоопасно деяние (действие или бездействие), което е извършено виновно и е обявено от закона за наказуемо.

Общественоопасно е деянието, което *застрашава* или *уврежда личността, правата на гражданите, собствеността, установения с конституцията правов ред* в Република България или други интереси, защитени от правото.

Обществено опасното деяние е извършено виновно, когато е умишлено или непредпазливо.

Казано с други думи *престъплението е човешка постъпка, която вреди на интересите на обществото и законът я обявява за наказуема.* Това просто на пръв поглед обяснение крие редица особености, които правят понятието „престъпление" едно от най-трудните за обяснение в правото.

Човешка постъпка означава, че престъпление може да извърши само човек.

Животното също може да убие човек, да разруши имот или да причини вреда, но това не означава, че върши престъпление. Отговорен за неговите действия е човекът, който трябва да го пази и да се грижи за него. По-нататък, не всеки човек може да извърши престъпление. Детето, бутнало саксията от балкона и причинило по този начин увреждане или дори смъртта на минувача, не е престъпник, защото не е в състояние да разбере смисъла и характера на извършеното. Ако то е мотивирано да причини увреждането от родител или друго пълнолетно лице, именно то ще се счита за извършител. В случая детето играе ролята на средство за извършване на престъплението и не носи отговорност като негов извършител. Ако увреждането е причинено поради липсата на надзор, отговорността ще понесе пълнолетното лице, което е било длъжно да го контролира.

Смисълът и характерът на извършеното са в състояние да разбират лицата, достигнали до определена възраст. Според българското законодателство това са навършилите 14-годишна възраст. До навършване на пълнолетие – 18 години, те носят ограничена или намалена отговорност в рамките на постъпките, които могат да разбират и са длъжни да контролират.

Не всяко лице, навършило определена възраст, е наказателно отговорно. Необходимо е то да е вменяемо, т.е. да не страда от умствена недоразвитост или от разстройство на съзнанието, което изключва възможността да разбира свойството и значението на това, което върши и да ръководи постъпките си.

- *Човешката постъпка се изразява в действие или бездействие.* Действие е кражбата на чужда вещ, палежа на сграда, изнасилването и т.н. Човек не отговаря за това, което мисли да извърши, а за това, което реално е извършил. Няма основание да се търси наказателна отговорност за заклинания, емоционални изблици на омраза, гняв и възмущения. Отговорността се носи за реални постъпки, а не за помисли и намерения.

Бездействието е обратно на действието. То представлява престъпление, когато лицето не е предприело действия, които е било длъжно да предприеме. Шофьорът е длъжен да спре при червен сигнал на светофара и отговаря за това, че е причинил произшествие, като не е реагирал съобразно изискванията на закона. Същото важи за машиниста, вкарал влака в района на гарата при забранен сигнал, за постовия, заспал на поста, предназначен да охранява обект от особено важно държавно или военно значение и т.н.

Между действието и бездействието и настъпилия престъпен резултат следва да има причинна връзка. Лекарят, предписал на болния разходка в парка, не е отговорен за това, че болният е ограбен на алеята. Ако изпратя приятеля си с такси, не съм длъжен да предположа, че колата е без спирачки или че шофьорът няма необходимата квалификация.

- *Вината е другият елемент, който прави човешката постъпка престъпление.*

Тя се изразява в отношението на лицето към своето противоправно деяние и настъпилите от него последици. Вината означава преди всичко съзнание, разбиране за противоправността на постъпката, т.е. че това, което се прави, е забранено от закона. Две са формите на вината – умисъл и непредпазливост.

Престъплението е умишлено, когато извършителят съзнава общественоопасния (противоправния) характер на действието или бездействието си, предвижда престъпния резултат и иска (пряк умисъл) или допуска (косвен умисъл) неговото настъпване. Например: намерението за убийство на лицето Х безспорно противоречи на закона. Деецът добре съзнава това, но неприязънта му към жертвата е толкова голяма, че въпреки забраната на закона изпълнява намерението си. Купува си нож, внимателно следи за поведението на Х – кога излиза, кога се връща, откъде минава, с кого ходи и т.н. В удобен момент го напада и умъртвява. Деецът иска настъпването на този резултат и съзнателно се стреми към него. В случая е налице пряк умисъл за убийство.

При косвения умисъл ситуацията е по-различна. Извършителят не иска настъпването на престъпния резултат, но той го допуска и е съгласен с настъпването му. Например – в желанието си да взриви магазина на Х, лицето допуска, че при поставяне на взривното устройство ще пострада и У, който по това време работи в съседно помещение. Извършителят не цели да убие У, но допуска, че е възможно и няма нищо против това да се случи. По отношение на взривяването действието е извършено при пряк умисъл, а по отношение на убийството на У е налице косвен умисъл.

Непредпазливостта също има две основни форми – небрежност и самонадеяност. Престъплението е извършено по небрежност, когато деецът не е предвиждал обществената опасност на деянието, но е бил длъжен и е могъл да я предвиди. Като остави незагасена цигара в хотелската стая, лицето не иска да запали хотела, но е длъжно да предвиди, че тя може да падне от пепелника върху лесно запалимия мокет и оттам да избухне пожар.

Самонадеяност е налице, когато деецът предвижда, обществената опасност на деянието, но си мисли, че може да предотврати нейното настъпване. Например, знае, че като има повреда в спирачната система е опасно да управлява автомобила, но се смята за достатъчно добър шофьор, за да избегне евентуалното произшествие. Ако в резултат на тази самонадеяност се причини увреждане или смърт на друго лице, извършеното съставлява престъпление.

- *За да бъде налице престъпление, е необходимо извършеното деяние да е обществено опасно, т.е. да застрашава интересите на обществото и да бъде обявено от закона за наказуемо.*

Кои деяния са престъпления се определят от Наказателния кодекс, където изчерпателно са изброени всички видовете престъпления. Никой не може да бъде подведен под наказателна отговорност за действия или бездействия, които не са обявени от Наказателния кодекс за престъпление.

Противообществените прояви наподобяват престъпленията, защото засягат защитени от правото права и интереси на гражданите. Множество деяния – действия или *бездействия, са противообществени прояви, но не са престъпления, защото не са обявени от НК за наказуеми и не притежават необходимата степен на обществена опасност.* От тази гледна точка може да се каже, че всяко престъпление е обществено опасно деяние и следователно е противообществена проява, но не всяка противообществена проява е престъпление.

Понятията за „виктимност" и „виктимизация"

Виктимология

Клон или отрасъл на криминологията, който изучава поведението на жертвата на престъплението и нейната роля в механизма на престъпното деяние, водеща до превръщането и в жертва.

Виктимност

Концепция, която определя ролята на жертвата на престъплението като последица от нейни специфични личностни, характерологически и морални качества, поведенчески характеристики, социокултурни особености на взаимоотношения с престъпната среда. *Жертвата допринася за извършване на престъплението чрез провокиране и мотивиране на престъпното поведение на извършителя.* В този смисъл се говори за виктимно поведение, за отчитане „приноса" на жертвата в престъпния акт, за началото на престъпното деяние, за неговото забавяне, прекратяване или довършване.

Виктимизация

В *социален план – създаване на условия и предпоставки, провокиращи извършване на престъпни посегателства* върху имуществото, здравето или личностния суверенитет на потенциалната жертва – от допускане до целенасочено създаване на ситуация на незащитеност на личността в заобикалящата среда, в т.ч. до мнима или реална безнаказаност на престъпните посегателства.

В *личностен план* – формиране на личностни нагласи, поведенчески навици и не на последно място изграждане на взаимоотношения между жертвата и извършителя, респ. създаването на престъпната среда, предизвикваща възникването и развитието на престъпния акт.

Система на наказанията в Наказателния кодекс

Видовете наказания, които могат да бъдат налагани по отношение на правонарушителите, се определят от Наказателния кодекс. *Най-тежко е наказанието доживотен затвор.* То се налага в изключителни случаи за особено тежки умишлени престъпления. Доживотният затвор съществува у нас в две разновидности – със и без замяна. При доживотния затвор със замяна, след изтърпяването на повече от 20 год. от наложеното наказание, съдът може да постанови срочно наказание от 30 години лишаване от свобода. Замяната може да бъде постановена от окръжния съд по местоизпълнението на наказанието, не по – рано от изтърпяването на фактически 20 години от наказанието доживотен затвор и по всяко време след това. Ако замяната бъде постановена след изтърпяването на 30 и повече години от доживотния затвор, осъденият се освобождава непосредствено след постановяването на замяната, защото изтърпяната част от доживотния затвор се приспада от постановеното срочно наказание лишаване от свобода, което съгласно закона не може да бъде по голямо от 30 години.

Доживотният затвор без замяна се изпълнява чрез настаняване на осъдения в местата за лишаване от свобода до края на живота му. Единствено президентът, в качеството си на държавен глава може да упражни конституционното си правомощие за помилване или замяна на наказанието с по-леко.

Следващото по тежест е наказанието *лишаване от свобода*, което е с продължителност е от 3 м. до 20 г. и се изразява в принудително настаняване на осъдените в определените от закона места – затвори, затворнически общежития и поправителни домове.

По изключение *максималният размер на лишаването от свобода може да бъде до тридесет години* в случаите на замяна на доживотен затвор, при множество престъпления, както и за някои особено тежки умишлени престъпления.

Наказателният кодекс смекчава значително наказателната отговорност на непълнолетните правонарушители. Наказателната отговорност възниква след навършването на 14 год. В чл.63 НК се определят две групи непълнолетни правонарушители, за които предвидените наказания в общата част, се редуцират както следва:

1. За лицата над 14 до 16 год. възраст, наказанието доживотен затвор се замества от наказание лишаване от свобода от 3 до 10 год.; наказанията за повече от 10 години лишаване от свобода се заменят с наказание лишаване от свобода до 5 год.; наказанията над 5 год. лишаване от свобода с наказание до 2 год., но не повече от предвиденото за конкретното правонарушение.

2. За лицата над 16 до 18 год. възраст наказанието доживотен затвор се заменя с лишаване от свобода от 5 до 12 год.; наказанията над 10 год. се заменят с лишаване от свобода от 2 до 8 год.

Наказанието пробация е обявено в НК през 2002 г., но влиза в сила през 2005 г. Според Наказателния кодекс пробацията е съвкупност от ограничителни мерки за контрол и въздействие без лишаване от свобода които се налагат заедно или поотделно (Чл. 42а НК).

Пробацията е въведена като алтернатива на лишаването от свобода, а не като алтернатива на наказанието въобще. Изпълнява се в обществото, без да се прекъсват семейните връзки и социалните контакти и без да се налага последващо социално вграждане на осъдения след изтърпяване на наказанието.

Останалите наказания без лишаване от свобода са:

- конфискация на лично имущество;
- глоба;
- лишаване от право да се заема определена държавна или обществена длъжност;
- лишаване от право да се упражнява определена професия или дейност;
- лишаване от право на получени, почетни звания и отличия;
- лишаване от военно звание;
- обществено порицание.

Правни основи на дейността по изпълнение на наказанието лишаване от свобода

Наказанието лишаване от свобода се изпълнява чрез настаняването на осъдените в определените места за лишаване от свобода и подлагането им на поправително въздействие.

Поправителното въздействие се осъществява чрез:

1. осигуряване на условия за поддържането на физическото и психическото здраве и за уважаване на човешкото достойнство на осъдените;

2. реализиране на включените в съдържанието на наказанието ограничения;

3. ограничаването на отрицателните последици от действието на присъдата и вредното влияние на средата на осъдените;

4. осигуряването на условия за упражняване правата на осъдените;

5. организиране на трудови, възпитателни, образователни, спортни и други дейности.

Изпълнението на наказанието лишаване от свобода се съпровожда с полагането на заплатен труд. За работещите лишени от свобода се предвижда възможност за намаляване срока на наказанието чрез зачитането на два работни дни за три дни изтърпяно наказание. Това оригинално решение на нашия законодател е обосновано от презумпцията, че трудовата дейност интензифицира процеса на ресоциализация и той се осъществява по-бързо и по-ефективно. Привилегията за зачитането на работни дни за намаляване срока на наказанието е въведена в нашето наказателно изпълнително законодателство и практика в далечната 1904. За нарушителите на реда и дисциплината, които с поведението си доказват, че не се поправят, е предвидена възможност за отмяна на зачетените работни дни за последните две години. Отмяната се постановява от съда.

Участието на лишените от свобода в образователни дейности, в курсове и програми за придобиване на специалност и повишаване на квалификацията се приравнява по последици на участието в трудова дейност, като за времето на обучение се зачитат работни дни за намаляване срока на наказанието. Същото важи и за лишените от свобода, на които им е разрешено по време на изтърпяване на наказанието да се занимават с творческа дейност или да издават авторски произведения.

В местата за лишаване от свобода се настаняват осъдени лица, а така също и обвиняеми и подсъдими с мярка за неотклонение задържане под стража. Неосъдените лица се настаняват в арестни помещения или в затворите и затворническите общежития от закрит тип, по възможност отделно от осъдените. Арестите са два вида – самостоятелни поделения на ГДИН или част от затворите и затворническите общежития. Правният статут на обвиняемите и подсъдимите е съобразен с презумпцията за тяхната невиновност до доказване на противното с влязла в сила присъда.

Лишените от свобода се разделят на две големи групи – рецидивисти и нерецидивисти.

Рецидивистите са лица с предишни осъждания на лишаване от свобода, които не са реабилитирани или амнистирани и са изтърпявали ефективно лишаване от свобода по поне едно от предишните си осъждания. Рецидивистите изтърпяват наказанието си в *затвори и затворнически общежития от закрит тип.* Поставят се при усилен надзор и охрана и работят в района на съответния затвор или затворническо общежитие. По изключение се допуска работа на обособени и охранявани външни работни обекти.

В зависимост от показаното поведение се дава възможност за преместване на рецидивисти в затворнически общежития от открит тип. Условието е да са изтърпели не по-малко от 6 месеца от наложеното им наказание и да имат остатък не по-голям от 5 години. Преместването се допуска само, ако след оценката на риска се установи, че рецидивистите са започнали да се поправят и че няма опасност да се отклонят от изтърпяване на наказанието или да окажат отрицателно влияние.

Рецидивистите не могат да бъдат настанявани първоначално в затворнически общежития от открит тип. Те могат да бъдат премествани там само при доказано добро поведение. При влошаване на поведението рецидивистите се връщат обратно в затворническите заведения от закрит тип и губят привилегията за изтърпяване на наказанието при облекчени условия.

Нерецидивистите изтърпяват наказание в наказателно-изпълнителни учреждения от открит и закрит тип.

В *затворническите общежития от открит тип* се настаняват нерецидивисти, осъдени за първи път на лишаване от свобода до 5 години за умишлени престъпления и всички осъдени за престъпления, извършени по непредпазливост. В затворническите общежития от открит тип лишените от свобода изтърпяват наказание при облекчени условия и имат възможност за по широки контакти с външната среда. Поставят се при смекчен надзор и работят извън района на общежитието без охрана. Лишените от свобода, настанени в затворническите общежития от открит тип, имат право на домашен отпуск по две денонощия месечно независимо от отпуска, който може да бъде постановен като награда. Те ползват медицинска помощ в гражданските лечебните заведения по местонахождението на затворническото общежитие, могат да бъдат включвани в обучение, в курсове за придобиване на специалност и повишаване на квалификацията, заедно с цивилните граждани, да участват съвместно в отбелязването на официални и религиозни празници, да участват или да присъстват на провеждането на спортни мероприятия, представления, театрални постановки и др. Лишените от свобода полагат неплатен, доброволен труд за хигиенизирането и облагородяването на населеното място, помагат на гражданите при природни бедствия, снегонавявания, пожари, наводнения и др.

В *затворите и затворническите общежития от закрит тип се настаняват нерецидивисти,* осъдени за тежки умишлени престъпления с размер на наказанието над 5 години лишаване от свобода. В закрития тип заведения нерецидивистите се поставят при еднакви условия за сигурност и степен на ограничения с рецидивистите, макар че при наличието на възможност се настаняват в отделни помещения. След изтърпяване на предвидената част от наказанието и социално-позитивна личностна промяна, тези осъдени също могат да бъдат преместени в затворническо общежитие от открит тип, където в зависимост от показаното поведение доизтърпяват остатъка от наказанието или се връщат обратно в заведенията от закрит тип.

В затворите и затворническите общежития лишените от свобода се поставят на първоначално определен от съда режим. Съдът определя и типа на затворническото заведение, в което лишените от свобода се настаняват след привеждането на присъдата в изпълнение.

В заведенията от закрит тип се прилагат общ, строг и специален режим, който се определя като първоначален само на осъдените на доживотен затвор. В заведенията от открит тип се прилагат общ и лек режим. Лекият режим не се определя като първоначален, а само по реда на замяната при показано добро поведение. В обратния случай режимът се заменя в по-тежък и понякога е свързан с преместване в заведение от закрит тип. Режимът се заменя в по-лек или по-тежък, в зависимост от показаното поведение от комисия по изпълнение на наказанието, каквато се създава във всеки затвор или от съда.

Правна уредба на социалната и възпитателна работа, образование, обучение и квалификация на лишените от свобода

Социалната и възпитателна работа са основни средства за ресоциализация на лишените от свобода. С лишените от свобода се осъществява групова и индивидуална социална дейност и възпитателна работа, която включва:

1. диагностична и индивидуална корекционна дейност;
2. програми за въздействие, за намаляване на рецидива и риска от значителни вреди;
3. образование, обучение и квалификация на лишените от свобода;
4. творчески, културни и спортни дейности и религиозна подкрепа.

Новопостъпилите лишени от свобода се включват в задължителна специализирана програма за адаптация към условията за изтърпяване на наказанието, която е с продължителност до 3 месеца.

След приключване на програмата за адаптация за всеки лишен от свобода се изготвя *индивидуален план за изпълнение на присъдата, който включва:*

- оценка на риска от рецидив и риска от значителни вреди;
- фактори, формиращи риска от рецидив;
- предложения за запълване на личностни дефицити и ограничаването на риска от рецидив и причиняването на значителни вреди.

Предложенията се аргументират със становище на лекаря за физическото, психическото му здраве и работоспособност, становище относно необходимостта от включване в обучение, образование и квалификация. Предложенията се съобразяват с оценката на риска, вида на извършеното престъпление, размера на наложеното наказание и типа на мястото за лишаване от свобода.

Индивидуалният план за изпълнение на присъдата се подготвя и се променя в зависимост от промяната на оценката на риска, режима за изтърпяване на наказанието и промяната на неговото местоизпълнение.

С подлежащите за освобождаване младежи, трудно поправимите рецидивисти, лицата с психични отклонения се провеждат индивидуално-поддържащи и корекционни мероприятия.

Специализираните *програми за индивидуална и групова работа с лишените от свобода* имат за цел да ги подготвят за живот на свобода чрез:

- мотивиране и насърчаване на законосъобразно поведение;
- повишаване на социалната компетентност и изграждане на поведенчески умения;
- изграждане на умения за преодоляване трудности зависимости;

• насочване към посреднически услуги на външни организации.

Участието на лишените от свобода в специализираните програми е доброволно. Програмите се реализират от инспекторите за социална и възпитателна работа, съвместно с останалите служители, доброволци и външни експерти с подходяща подготовка.

В местата за лишаване от свобода се създават условия за повишаване на образованието, обучението и квалификацията на лишените от свобода. *Участието на осъдените в тези дейности се отчита при оценка степента на поправянето.*

Училищата към местата за лишаване от свобода се откриват, преобразуват и закриват от министъра на образованието по предложение на министъра на правосъдието. Те осъществяват своята дейност според държавните образователни изисквания.

Общообразованието, обучението и квалификацията на лишените от свобода се провеждат без откъсване от работа. Педагогическото и учебно-методическото ръководство и контролът на обучението се осъществяват от Министерството на образованието. Обучението се провежда от правоспособни учители с педагогически стаж, назначени от органите на това министерство.

За квалификацията на лишените от свобода се организират курсове за придобиване на специалност или за повишаване на квалификацията, съгласно държавните изисквания. В местата за лишаване от свобода се създават необходимите условия за теоретично и практическо овладяване на специалността или професията чрез осигуряване на учебно-материална база. Обучението се провежда от правоспособни специалисти. Изпитите за завършено образование, както и за придобита специалност и квалификация се провеждат от представители на министерството на образованието, от чието име се издават съответните документи по общоустановените в страната образци.

На лишените от свобода се осигурява възможност за удовлетворяване на *религиозни потребности* чрез участие в религиозни служби и обреди, както и за ползване на съответна литература. Религиозната подкрепа на лишените от свобода се осъществява чрез осигуряване на достъп на представители на религиозни общности, регистрирани в Република България. Духовното лице може да се среща насаме с лишените от свобода. Лишените от свобода не могат да бъдат принуждавани да участват в религиозни служби и обреди.

Изповядващите различни религии имат равни права. За традиционната религия могат да бъдат назначавани на щатна длъжност свещено-служители.

Употреба на физическа сила, помощни средства и оръжие

Поддържането на реда и дисциплината в местата за лишаване от свобода се осъществява предимно чрез създаване на условия за ангажиране на лишените от свобода в смислени дейности за запълване на тяхното ежедневие, с участие в корекционни програми за изграждането на умения за законосъобразно поведение, за справяне с трудности , преодоляване на зависимости и т.н. Активното участие на лишените от свобода в такива ресоциализиращи мероприятия или дейности, определя съдържанието на т.н. динамична сигурност в местата за лишаване от свобода. Международните и национални стандарти дават предимство на динамичната пред статичната сигурност, която се изразява в изолирано настаняване на лишените от свобода, в създаване на физически препятствия и нормативни ограничения за общуване в нормална затворническа среда. Законът предлага достатъчно сериозни стимули за добро поведение, дори пред лишените от свобода с изключително висок поведенчески риск. Когато тези стимули не могат да мотивират подходящо поведение, се стига да прилагането на различните дисциплинарни мерки за въздействие.

Въпреки регламентираните стимули за добро поведение, може да се наложи прилагането на силово въздействие и в най-добре организираните затвори. Често пъти лишените от свобода изразяват недоволство просто защото са принудени да живеят в една нежелана от тях среда. Употребата на физическа сила, помощно средство и оръжие е допустима за овладяването на екстремни ситуации. Трябва да се има пред вид обаче, че силовото въздействие решава конкретната ситуация, но за дълъг период от време създава обстановка на недоверие между служителите и лишените от свобода. За това такова въздействие е нежелано и от двете страни.

При изпълнение на служебните си задължения държавните служители от местата за лишаване от свобода могат да употребяват физическа сила, помощни средства и оръжие както следва:

Физическа сила се прилага при:

• при явно неподчинение или отказ да се изпълни законно разпореждане или забрана;

• при физическа съпротива, нападение или посегателство върху техния живот или върху живота на друго лице;

• за предотвратяване на бягство при задържане или конвоиране на лишен от свобода, ако окаже съпротива или не се подчинява.

Употребата на физическа сила включва и прилагането на бойно приложни техники.

Употребата на ***помощни средства*** се допуска, ако резултатът не може да бъде постигнат с използването на физическа сила:

• за освобождаване на заложници;

• за освобождаване на завзети сгради и помещения, съоръжения и транспортни средства;

• за пресичане на групово нападение и барикадиране или за прекратяване на буйство или друг вид агресивно поведение;

• при конвоиране или задържане на лишени от свобода;

• при тежко психическо разстройство на лишения от свобода, когато има опасност да посегне на живота си или на живота и здравето на друго лице.

Помощни средства са: белезници, усмирителни пояси, гумени и електрошокови палки, сълзотворни и парализиращи вещества, халосни патрони, гумени, пластмасови и шокови куршуми, свето- и звукоустройства с отвличащо въздействие, устройства за отваряне на помещения, служебни кучета, водомети и други, които са одобрени от Министерството на здравеопазването и са на въоръжение в Министерството на вътрешните работи.

Физическа сила и помощни средства се използват до пределите, необходими за осъществяване на правомощията и употребата им се прекратява незабавно, щом се постигне целта на предприетата мярка.

В местата за лишаване от свобода *може да бъде употребено оръжие като крайна мярка* в следните случаи:

• за пресичане на бягство;

• за защита от нападение, застрашаващо живота или здравето, както и при освобождаване на заложник;

• за отблъскване на групово или въоръжено нападение. Употребата на физическа сила, помощни средства и оръжие се допуска само след изрично предупреждение. Служителите могат да ги използват, само ако са преминали през специален курс на обучение. След употребата на физическа сила, помощни средства и оръжие, служителите са длъжни да окажат помощ на ранените и пострадалите.

Участие на обществеността в работата на местата за лишаване от свобода

Работата по ресоциализацията на лишените от свобода се подпомага от представители на наблюдателни комисии, комисии за борба с противообществените прояви на малолетните и непълнолетните, младежки и други обществени организации по местоизпълнение на наказанието, месторабoтата и местоживеенето на осъдените, представители на териториалните структури на Министерство на труда и социалната политика, религиозни и неправителствени организации.

Към общинските съвети се създават Наблюдателни комисии, които се ръководят от председателя на общинския съвет лично или чрез негов представител.

Членовете на наблюдателните комисии имат следните функции:

1. осъществяват обществен контрол на дейността на местата за лишаване от свобода;

2. подпомагат ресоциализацията на лишените от свобода, включително чрез иницииране на социални услуги на територията на общината;

3. правят предложения за облекчаване или утежняване на условията за изтърпяване на наказанието лишаване от свобода, включително и за условно предсрочно освобождаване;

4. предлагат и дават мнения по молби за помилване;

5. подпомагат семействата на лишените от свобода;

6. за намирането на работа и битовото устройване на освободените от местата за лишаване от свобода.

Законът регламентира широк кръг от правомощия за представителите на обществеността, които имат отношение към най важните области от дейността по изпълнение на наказанието. Членовете на наблюдателните комисии могат да посещават затворите и затворническите общежития, да се срещат с лишените от свобода, да изискват информация и да правят предложение за подобряване на работата. В по-широк смисъл обществеици и граждани с добро име и авторитет, с натрупан професионален опит за противодействие на престъпните прояви могат да бъдат привличани за участие в работата на Съвета по изпълнение на наказанията към Министерство на правосъдието и комисиите по изпълнение на наказанието, които функционират към всеки затвор.

Представители на обществеността вземат участие и в работата на пробационните съвети, които решават въпроси, свързани с изпълнението на пробацията и пробационния надзор.

Освобождаване от местата за лишаване от свобода

Лишените от свобода се освобождават от затворите и поправителните домове:

- при изтърпяване на наказанието;
- при амнистия;
- при помилване с остатъка от наложеното наказание;
- при условно предсрочно и предсрочно освобождаване;
- при прекъсване изпълнението на наказанието;
- в други случаи на освобождаване, по ред определен от Наказателно-процесуалния кодекс.

На освободените, които нямат собствени средства, затворът или поправителният дом заплаща пътните разноски до предишното им местоживеене или до местоживеенето на близките им и им осигурява необходимата за времето на пътуването храна. Когато освободените нямат необходимите за сезона дрехи, бельо или обувки и средства за набавянето им, осигуряват им се безплатно. Освободените, които поради физически недъг или болест се нуждаят от помощ, се осигурява придружител.

Един месец преди освобождаването на лишения от свобода администрацията уведомява общинския съвет, съответно кметството, по местожителството му и съответната наблюдателна комисия. В уведомлението се посочва производствената специалност и квалификация на подлежащия на освобождение и необходимата помощ за трудовото му и битово устройване.

Общинските съвети и кметствата съдействат за настаняване на освободените на подходяща работа и за битовото им устройване. Те полагат за освободените непълнолетни особени грижи.

С новия ЗИНЗС (2009 г.) се създават нормативни възможности за постпенитенциарни грижи и подкрепа на освободените от местата за лишаване от свобода. Тези грижи и подкрепа могат да бъдат потърсени и се осъществяват чрез районните пробационни служби, които опосредяват и съдействат на бившите затворници да търсят решение на своите проблеми от официалните държавни органи и организации. Пробационните служители оказват съдействие и чрез организирането на благотворителни и подкрепящи мероприятия от стопански, обществени, религиозни и неправителствени организации.

2. Адаптация на лишените от свобода в процеса на изпълнение на наказанието

Адаптацията на лишените от свобода към условията на затвора е важен момент от цялостния психо-педагогически комплекс, който трябва да осигури условия за ресоциализация още от момента на постъпване на осъдения. Тя зависи от личностните особености на лишения от свобода, от самите условия, но най-вече от специалното внимание и професионални действия на психолози, инспектори социални дейности и режимни работници. Освен в контекста на ресоциализацията адаптацията следва да се разглежда и в по-общ план на хуманното третиране в духа на Европейските правила за затворите.

Какво е пенитенциарна адаптация?

В най-общ смисъл адаптацията е приспособяване на организма към определени условия, които са по-различни от привичните му. В този смисъл адаптацията е всеобщ механизъм за оцеляване на живите организми, който има дълбоки еволюционни основи. При човека, поради социалната му природа, той има значително повече измерения. Човек се приспособява към изменените условия на живот не само за физическото си оцеляване, а и за психическо и социално такова. По отношение на изтърпяването на наказанието лишаване от свобода, адаптацията е усложнен вариант на човешката адаптация, главно поради твърде различните условия на средата на затвора и особеностите на самите приспособяващи се субекти. В този смисъл тя е не само естествена реакция, но предполага и нарочни усилия, както от страна на осъдения, така и от органите по изпълнение на наказанието. Освен това пенитенциарната адаптация се разглежда не само като необходимо приспособяване, а и като условие за ефективното прилагане на другите дейности свързани с наказанието и неговите цели.

Кое е по-различното, което прави пенитенциарната адаптация особена?

Адаптирането към условията на живот и дейност в затвора е по-трудно и често дори невъзможно само с естествената реакция и дори волеви усилия на осъдения. Тези трудности се определят от няколко обстоятелства:

• Адаптирането е от свобода към несвобода с всичките произтичащи от това последици в социален, психически, юридически и морален план;

• Физическите (битови) условия са по-различни от привичните за осъдения;

• Съществуват два вида дадености, които трябва да приеме и с които да съобрази поведението си затворникът – институционални и неформални;

• Самите осъдени са твърде различни по своите личностни, демографски и социални характеристики.

Тези обстоятелства често объркват процеса на адаптиране, когато е оставен сам на себе си, защото адаптирането към противоречиви по съществото си условия изисква не само интуиция и опит, но и социални умения, които за голямата част от осъдените са дефицитни.

Как протича процесът на адаптация на осъдения?

Адаптацията на лишените от свобода е сложен, дълъг и неопределен като краен резултат процес. Неговото протичане зависи от много обстоятелства и действия, както от страна на адаптиращия се, така и от страна на администрацията, така и от влиянията на средата. Изследователите определят следните етапи, през които преминава:

1. Попадане на личността в обстановка на лишаване от свобода и преодоляване на породените от това отрицателни психически състояния и евентуални функционални изменения на психичните процеси и свойства. Този етап е задължителен за всеки осъден на лишаване от свобода, независимо от това дали постъпва в МЛС за пръв път или има предишен пенитенциарен опит. В зависимост от много предпоставки, от които най-важни са личностните, той трае различно по продължителност време от няколко дни до няколко месеца. Има изолирани случаи, когато продължава почти до края на срока на наказанието, когато негативните психически състояния не се преодоляват или дори се засилват в различните си модалности.

Продължителността на този период зависи от разликата в социалните условия преди постъпването и тези на актуалната действителност, която определя и нивото на стреса. В този смисъл при затворници, които са били с по-висок статус, то е по-високо и съобразно стабилността на Аз концепцията, личната чувствителност и адаптивни способности може да доведе до продължителен дистрес, трайна дистимия и дори депресия.

От значение на този етап е начинът на третиране, разбиран като отношение на надзорния състав и специализираните психологически и социално-педагогически интервенции.

Третият фактор, влияещ върху първоначалната адаптация е социално-психологически и се свързва със средата на осъдените. В зависимост от нейния характер, който може да бъде твърде различен по своето психологическо въздействие, първоначалните преживявания на страх, тревога и срам, могат да се тушират или увеличат.

2. Приспособяване към съществуващите условия, възприемане и усвояване на предявяваните изисквания и „формиране на адекватни стратегии на поведение при активност на личността". Това е следващият етап на адаптиране, който е по-сложен, защото изисква определени целенасочени усилия на самия осъден, често преди да са преодолени споменатите негативни преживявания и стреса от промяната. Става въпрос за приучаване към спазване на определени правила, формални и неформални, които са необходими за адекватното спрямо институцията и общността поведение. Без такова осъденият задължително се сблъсква със системата, става обект на санкции и конфликти, които допълнително усложняват положението му и затрудняват самата адаптация. Това обаче се оказва доста трудно, защото изисква усвояване на определени поведения, които не само са непривични, но често влизат в конфликт със старите стереотипи, от най-простите като например битови навици, до по-сложните, свързани с определени жизнени установки и роли. В този смисъл, научаването определено се свързва с отучаване. Това разбира се би могло да стане по естествения път на социалното учене, но предвид споменатите усложнения, трябва да се подпомага.

3. Приобщаване на личността към общността и активното й включване в различните дейности. Това е висше състояние на адаптираност към условията на затвора, което за повечето осъдени е трудно достижимо, независимо от специализираните помагащи влияния. Подобно приобщаване, предполага наличие на определени качества на личността, социални умения и осъзнаване на необходимостта от общо благополучие. Трудно не означава невъзможно, тъй като тези неща могат да се стимулират и развиват, дори в условията на остра конкуренция и преобладаващи егоистични нагласи.

Тези етапи следват хронологията на самото пребиваване и логиката на специфичната пенитенциарна социализация. Те обаче не следва да се абсолютизират в някаква процесуална схема, определяща специализираната помощ. В този смисъл, макар да изглежда не съвсем логично, е възможно адаптацията да започне с активното включване в някаква дейност, което да доведе до промяна в психическия статус. Следва да се отбележи, че макар условията и изискванията на институцията да са еднакви, реакциите на осъдените спрямо тях са различни, понякога и парадоксални и съпротивителни, което от своя страна налага строго индивидуализиран подход, особено при трудните случаи.

Кои са най-често срещаните заблуди, касаещи адаптацията?

Преди да разгледаме работата на специализираните органи за адаптирането на лишените от свобода към условията и изискванията на пенитенциарната реалност, следва да се отбележат някои съществуващи, наложени с времето „митове". Същите са резултат на недооценка, на остарели разбирания и практики.

Адаптацията е естествен процес, случва се неизбежно и не се нуждае от специализирана административна и психо-педагогическа намеса. Да, това е така, но само донякъде. Наистина като естествен механизъм адаптацията рано или късно се случва, но оставена без внимание и помощ, тя може да се реализира в неправилна насока, която да затрудни и без това трудната ресоциализация на осъдените. Освен това, когато по различни причини се забави твърде много, тя може да усили негативните страни на самото наказание, свързани с криминализация, отрицателни влияния и институционализъм.

Рецидивистите нямат нужда от предварителна подготовка за адаптиране към условията в местата за лишаване от свобода, тъй като познават условията, знаят реда, служителите и дори голямата част лишените от свобода. С други думи са адаптирани от предишните си пребивавания в МЛС. Това виждане само на пръв поглед е убедително, защото липсва основният момент на адаптацията – личностна готовност за промяна. В тези случаи адаптационният процес трябва да бъде насочен към преодоляване на стереотипи и автоматизми от предходните им престои в затвора. При тях е на лице своеобразно преадаптиране с вредни последици за ефективността на самото наказание.

А*даптацията влиза в противоречие с основната цел на наказанието, като редуцира неприятните за осъдения преживявания, които спомагат за мотивиране на поведенческа промяна към спазване на законите и добрите нрави.* Вероятно това е така, но само ако лишаването от свобода се разглежда едностранно, като поведенчески негативен стимул. Отдавна е установено, че репресивно-наказателното въздействие приключва с постановяване на присъдата. По-нататъшното влияние следва да разглежда необходимостта от корекция съобразно интересите на личността, които включват и качеството на живота в самия затвор.

В практиката често битува мнението, че лишените от свобода роми и някои други маргинали, са поставени при по-добри условия отколкото са имали преди и поради това не се нуждаят от помощ за адаптация. Това е принципиално неправилно становище и издава неразбиране на самия процес или неговото опростяване, свеждайки го до приспособяване към физическите и битови условия от една страна. От друга страна, обаче следва да се отчита, че дори и по-добрите хигиенно-битови и материални условия са промяна, която също изисква усилия за приемане и поведенчески отговор. Понякога това е по-трудно от приспособяването към режимните ограничения.

Кои са психологическите условия на успешната пенитенциарна адаптация?

Адаптацията, както беше отбелязано е труден процес с много неизвестни и противоречия. Основният проблем е нежеланието на осъдения да пребивава в затвора и оттам отхвърлянето на всякакви, дори най-добронамерени помагащи въздействия. За това поне в началото или на първия етап не може да се разчита на съзнателно участие и собствени усилия от негова страна. От друга страна обаче стресът, психическият дискомфорт и дори страхът, могат помогнат като се използва безсъзнателния стремеж за излизане от тях. С други думи трудно е да се убеди новопостъпилия затворник, че това е неговата среда за години напред и че трябва да я приеме по-бързо за свое добро. Но пък може да му се внуши или подскаже, че може да стане и по-лошо. Човешката психика е така устроена, че при две злини избира по-малката.

В практически план извън специализираната работа, за успешното приспособяване към условията на МЛС е полезно да се имат предвид следните препоръки:

• По възможност в началото на изтърпяване на наказанието да се ограничават новите дразнители (стимули), които идват от средата (физическа и социална). Същите усложняват адаптацията, предоставяйки различни изисквания, на които осъденият не може да отговори адекватно.

• Да се препятства естествената реакция на „бягство в миналото". Подобна „защита" произтича от нежеланието за пребиваване в затвора и се свързва с идеализиране на предишния живот, колкото и неудовлетворителен да е бил.

• Да се положат усилия, за по-бързото битово устройване на затворника и да му се внуши чувство за ред и сигурност.

• Да се показва институцията и живота в нея откъм добрите й страни. Колкото и да изглеждат невъзможни в очите на новопостъпилия, те съществуват и тяхното виждане би намалило съпротивата му.

В какво се състои специализираната дейност за адаптация?

За успешната адаптация не са достатъчни само административните въздействия и собствените адаптационни възможности на осъдения. За да протече процесът сравнително добре и в оптимални срокове се налага прилагане на специални психологически и социално – педагогически въздействия. Те са необходими най-вече за осъдените в висока степен на психическа ригидност, емоционално уязвимите и склонните към астеничност. Практиката показва, че такива затворници трудно свикват с условията на средата, реагират неадекватно на изискванията и усложняват положението си. Специализираната помощ при тях включва следните свързани дейности от страна на психолози и социални работници.

• *Първоначална психо-социална оценка.* Това е не само задължителен елемент на третирането, но и необходимо условие за правилната насока на помощта за адаптиране. Извършва се по принцип от психолог, но може и от съответния социален работник. Като съдържание може да включва много различни страни свързани с историята на осъдения, неговите актуални преживявания и дори виждане за бъдещето. Специално внимание следва да се отдели на миналите условия и начин на живот, а при рецидивистите на миналите изтърпявания на наказанията. Добре би било да не се включват въпроси, свързани с извършеното престъпление, за да не се активира защитно поведение. Основната форма на работа в този случай е диагностичното интервю, но с оглед разкриване на някои страни на психическия статус и личностни особености, трябва да се използват и психологически инструменти –личностни въпросници, тестове за афективни и когнитивни състояния. Предвид обстоятелството, че повечето осъдени се намират в стресово състояние, резултатите не следва да се абсолютизират, а да се ползват като насочващи. Особено важно е откриването на признаци на психическа патология или гранични разстройства. Установено е, че при тях социалното функциониране е затруднено, особено що се касае до приспособяването в нова среда и условия.

• *Индивидуална помощ.* Тя е необходима за по-голямата част от осъдените, но най вече за т.н. „трудни клиенти", които по едни или други причини изпитват затруднения в приспособяването. Такива могат да се видят от първоначалната оценка, но проличават най-вече в поведението, което може да бъде конформистко или съпротивително, но винаги неадекватно на изискванията и ситуациите. Тази помощ се реализира чрез психологическо консултиране, което според нуждата може да бъде в един или няколко сеанса. При подбора на клиентите е добре да се използват различните инциденти и ситуации които съпътстват новопостъпилите затворници. В тези случаи практиката показва, че съпротивите са намалени, а самата помощ се приема по-добре. Самите консултации по принцип са еклектични, като тематиката им следва да се определя казуално, а въпросите за адаптацията да се включват непреднамерено. Въпреки, че има направена първоначална оценка, някои диагностични процедури следва да се повторят с оглед откриване на различни резултати и изменения в психическия статус. Макар необходимостта от даване на информация да е очевидна, не трябва да се прекалява със съветване и наставляване. При тревожни или ажитирани клиенти успокояването е наложително, но също не бива да се преекспонира. Особено важно е консултантът да не постави затворникът в емоционална и личностна зависимост от себе си.

• *Групова работа.* Предимствата на групата са отдавна доказани, особено за клиенти, чиято проблематика се базира на различни дефицити в социалните взаимодействия и уменията за вграждане. Преживеният опит в безопасните условия на специално подбраната група, заедно с другите й терапевтични фактори, особено научаването, могат да се окажат ценен помощник на адаптацията. Методиката на групите в този случай не е от особено значение. Те могат да бъдат групи за срещи или тренингово – обучителни. Важно е да отговарят на потребностите от близост, емпатия и сигурност, което е предпоставка за успешност на обучителните цели, но най-вече за психическото благополучие на участниците. По усмотрение на водещия в тези групи, освен новопостъпили затворници, могат да се включат и такива, които са вече адаптирани и показват стабилност на поведението. Важно е обаче да се прецени доколко е полезно образуването на диади, в случая от „нов" и „стар" затворник, защото това може да има както положителни за адаптацията, така и негативни последици. В съдържателен план темите, които се засягат следва да са свързани с различните аспекти на адаптацията, без същата да се прокламира. Добре би било ако самите участници ги задават, тъй като в периода на психическа и социална нестабилност, те естествено могат да засегнат тази проблематика.

В местата за лишаване от свобода в съответствие с чл.153 от ЗИНЗС осъдените, обвиняемите и подсъдимите задължително се включват в програма за адаптация към условията в затворите и поправителните домове.

Програмата е предназначена за новопостъпили осъдени и задържани с мярка за неотклонение „задържане под стража“ лица в затвора. Спецификата на условията в местата за лишаване от свобода предполага риск от първоначален стрес, провокиран от различни фактори – материални условия на живот, принудително общуване, недостатъчно хуманизиране на отношенията и др.

Програмата обединява етапи, средства и процедури, съдействащи за плавно приспособяване на задържаното лице към различните условия на пенитенциарната среда и действащите в нея стресогенни фактори.

Целта на настоящата програма се основава на необходимостта за подпомагане адаптацията на лишените от свобода към живота и дейностите в пенитенциарната институция. Насочена е към максимално синхронизиране между индивидуалните особености и законовите срокове, зависими от правния статус на правонарушителя.

Процесът на адаптиране към новата среда трябва да бъде завършен в степен, позволяваща съхранение на психичен и здравен статус.

От съществено значение за преодоляване на първоначалния стрес и фрустрация, породени от актуалната ситуация на задържането, е своевременното подпомагане на правонарушителите при решаването на техни неотложни лични проблеми и информирането им на достъпен език за техните права и задължения.

Осигуряването на безопасността на правонарушителите и съхраняването на тяхната физическа, и психическа цялост е важна предпоставка за улесненото им адаптиране към условията на изолация и строго регламентирания начин на живот.

В периода на първоначалната адаптация новопостъпилите трябва:

• да усвоят онези позитивни и социално-приемливи поведенчески модели за общуване, взаимодействие и самоконтрол, които са релевантни на изискванията на средата;

• да формират нагласи за изтърпяване на наложеното наказание;

• да изградят практическа готовност за извличане на полза от престоя в пенитенциарното заведение.

Програмата създава обективни предпоставки за индивидуализиране на наказанието и професионален отговор на нуждите и дефицитите на лишените от свобода в процеса на изтърпяване на присъдата.

Необходимостта от диференциация на правонарушителите в зависимост от степента на риска и срока на наложеното наказание е основата, върху която се гради възпитателната работа. Продължителността на програмата за адаптация при краткросрочните присъди (3-6 месеца) е по-кратка и е до месец и половина от постъпване в затвора.

Програмата за адаптация включва социална експертиза, изготвяне на оценка, експертни становища, а за осъдените лица и индивидуален план за изпълнение на присъдата.

• *Работа с общността на лишените от свобода.* Влиянието на общността на осъдените е голямо и не подлежи на съмнение. Знае се, че всичко, което е постигнато с много усилия в индивидуалната и групова работа, може да бъде бързо унищожено в средата. И обратно, когато същата е добре контролирана и насочвана, може да направи процеса на адаптация бърз и безболезнен. В социалнопсихологически аспект общността на лишените от свобода притежава много от признаците на психологическата група: относително постоянен състав, общи цели и интереси, статусни и ролеви разграничения, някаква степен на сплотеност и колективизъм. Новопостъпилият затворник трябва да се впише в нея и това на практика е неговата пенитенциарна социализация. Това обаче трудно се случва от само себе си, тъй като специфичните й изисквания и характера на неформалните влияния рядко са сходими

с институционалните правила и потребностите на затворника. Работата със затворническата общност в това отношение трябва да е балансирана между административното и психологическото влияние. Що се касае до първото не трябва да се допускат прояви на извращения, тарторски тормоз и други негативни влияния, даже да изглеждат безобидни или хумористични. Социално-психологическата намеса е индиректна и засяга подкрепа на статуса на новопостъпилите и препятстване на ситуативното аутсайдерство. Това включва различни действия като възлагане на отговорности, използване на самодейните органи, създаване на традиции, организиране на спортни и културни прояви и включването на новопостъпилите в тях. Следва да се отбележи, че подкрепата, особено административната, трябва да бъде премерена и по възможност индиректна, защото може да предизвика обратен ефект на отхвърляне.

3. Изпълнение на наказанието пробация

Правна същност на пробацията

Наказанието „пробация" е обявено от Народното събрание през 2002 г. Влиза в сила през 2005 г., едновременно с детайлната законова регламентацията на реда на нейното изпълнение и изграждането на съответстваща административна структура. Пробацията се налага за престъпления с не висока степен на обществена опасност, наказуеми по принцип с лишаване от свобода до 3 години.

Етимологически думата пробация (probation) идва от латински език и означава тест за пригодност. В края на 19 век терминът е използван в трудовото право като в рамките на определен изпитателен срок е преценявана пригодността на служителя или работника за назначаването им на постоянна работа.

Според Наказателния кодекс пробацията е съвкупност от ограничителни мерки за контрол и въздействие без лишаване от свобода, които се налагат заедно или поотделно. Пробационните мерки включват:

- Задължителна адресна регистрация по местоживеене;
- Задължителни периодични срещи с пробационен служител;
- Включване в квалификационни курсове и корекционни програми за обществено въздействие;
- Ограничения в свободното придвижване, включващо: забрана за посещаване на посочени в присъдата места, райони и заведения; забрана за напускане на дома, който осъденият обитава, за определен срок от денонощието; забрана да напуска населеното място, по местоживеене;
- Поправителен труд – удръжки от месечното трудово възнаграждение в полза на държавния бюджет;
- Безвъзмезден труд в полза на обществото.

От своя страна посочените мерки са подразделят на основни (задължителни) и допълнителни, които се налагат по усмотрение на съда. Основните мерки са задължителната регистрация по настоящ адрес и задължителните срещи с пробационния служител. Те определят минималното съдържание на пробацията. Един по-задълбочен анализ на видовете пробационни мерки дава основания и за други класификации на пробационните мерки – примерно мерки за контрол; мерки за надзор и подкрепа; ресторативни или възстановителни мерки и т.н.

Наказанието пробация се налага на лица над 16-годишна възраст. При налагането му се определя срок на действие на мерките от 6 месеца до три години. Има предвидени изключения – безвъзмезният труд е от 100 до 300 часа годишно в продължение на 3 год.; поправителен труд – от 3 месеца до 2 години. Поправителният и безвъзмездният труд не могат да бъдат налагани на непълнолетни лица.

Пробацията е основно наказание, следващо по тежест след лишаване от свобода. Това означава, че към пробацията може да се присъединява друго основно или допълнително наказание, тя може да се кумулира с друго наказание пробация или с лишаване от свобода. При пробацията няма условно осъждане или условно-предсрочно освобождаване. Изпълнението на наказанието може да бъде спряно, прекъснато или отложено.

Пробацията е комплексна мярка, която от една страна се прилага като вид наказание по НК, а от друга като мярка за надзор през изпитателния срок на условното осъждане и условно предсрочното освобождаване. Пробационният надзор не е наказание, а гаранция или средство за по голяма ефективност на условното осъждане и условно предсрочното освобождаване. Тази особеност на пробационния надзор се подчертава от две обстоятелства. През изпитателния срок на условното осъждане и условно-предсрочното освобождаване, съдът може да постанови само една от посочените пробационни мерки в чл.42а НК. На второ място пробационната мярка, която съдът е постановил да бъде приложена през изпитателния срок на условното осъждане или условно-предсрочното освобождаване не може да бъде присъединена или кумулирана с друго назание пробация или лишаване от свобода.

Възстановително правосъдие, медиация, пробация

Едни от най–убедените поддържници на възстановителното правосъдие са членовете на световното неправителствено сдружение за богослужение в затворите PRIZON FELLOWSHIP INTERNATIONAL. При една от беседите си пред български представители през 2015 год., г-н Даниел Ван Нес, директор на Центъра за правосъдие и помирение, подчерта че всяко престъпление е правопораждащ факт за възникване на отношения между жертвата и извършителя , които са си техни „собствени" и се нуждаят от приемливо за двете страни решение. Държавата се намества в тези отношения по не най-добрия начин. Тя създава регламент за тяхното разглеждане, при който акцентът се поставя на това как да бъде наказан извършителя и какво следва да се направи, за да не се извършват нови престъпни прояви. Официалното право не обръща необходимото внимание на жертвата и не полага достатъчно усилия за възстановяване на щетите, нанесени с престъпното деяние. Този подход поражда недоволство и в двете страни. Извършителят счита, че несправедливо е наказан с тежко наказание, което не съответства на извършеното деяние, а жертвата се възмущава, че нейните интереси не са защитени и не са положени грижи за възстановяване на причинените й щети.

Възстановителното правосъдие се опитва да измести държавата от уреждането на отношенията между извършителя и жертвата и да даде възможност на страните сами да решат спора. Приоритетът е справедливостта да се възстанови, чрез възмездяването на щетите, а наказанието на извършителя остава на заден план. Елементи на възстановителното правосъдие са включени в пробационните мерки безвъзмезден и поправителен труд.

Медиацията е доброволна и поверителна процедура за извънсъдебно решаване на споровете, при която трето лице медиатор помага на спорещите страни да постигнат споразумение. За разлика от възстановителното правосъдие, което поставя акцента върху процеса на възстановяването на щетите, медиацията дава приоритет на срещите и конструктивния диалог между страните, които разглежда като средства за решаване на спора.

У нас е в сила Закон за медиацията ДВ бр.110/ 17.12.2004 г. Въз основа на закона е въведен единен списък на медиатори, който се води от Министъра на правосъдието. В наказателното право медиацията се прилага при решаване на наказателни дела, които приключват чрез споразумение – чл. 381 и сл. НПК.

Медиацията и възстановителното правосъдие има своите корени още в древността. Те изживяват ренесанс през последните 50 – 60 години, когато се разпада на колониалната система в Азия и Африка. След като отхвърлят чуждото господство, бившите колонии не са в състояние веднага да изградят свое национално право и съдебна система. По същество те реципират правото и съдоустройството на своите колонизатори. За дълъг период от време след завоюването на независимостта „езикът" на правосъдието остава чужд и неразбран за местното население. От друга страна липсата на подготвени кадри и финансови средства не дават възможност да се изгради и поддържа следствен апарат, съдии, прокурори, адвокати, затвори и т.н. Като изключим малкия брой престъпления, които засягат устоите на държавността и се преследват от официалното правосъдие, другите конфликти със закона се разглеждат и решават в общността на разбираем език за страните и по ясна процедура. Медиацията и възстановителното правосъдие са елементи на неформалното правосъдие, чрез които в основни линии се поддържа реда в държавите. Продължително време на дневен ред стои въпроса как тези неформални процедури и мерки да се инкорпорират в официалното правосъдие (У нас като че ли никой не забелязва дейността на ромските „мешерета". Тя изобщо не е проучена и още по малко е анализирана, макар че при много случаи в ромските общности точно мешеретата решават как да бъдат наказани извършителите на противоправни деяния дали и кои от тях да бъдат предадени на официалното правосъдие).

Европейската пробация се отнася уважително към възстановителното правосъдие и медиацията. Пробацията приема възстановяването на щетите като своя собствена цел, гледа на диалога между страните като на конструктивна процедура, която се стреми да стимулира. Към тях съвременното наказателно право добавя една друга цел с голяма обществена значимост – трансформацията или промяната в нагласите на извършителя.

Кои са най-общите характеристики на пробацията?

Въз основа на правната регламентация, на методическата обезпеченост и анализа на практическия опит, можем да представим и нейните най-общи характеристики.

Пробацията наподобява условното осъждане, но не го заменя, а в някои случаи го допълва и дава възможност за повишаване на неговата ефективност. В Наказателния кодекс е указано, че при условно осъждане с наказание над 6 месеца, по време на изпитателния срок съдът може да постанови и пробационни мерки в този срок. При същите условия пробация може да бъде постановена и в случаите на условно-предсрочно освобождаване на осъдените на лишаване от свобода. Това обединяване на наказанията дава възможност за по-ефективен контрол над поведението и взаимоотношенията на осъдения, той по-осезателно чувства санкциониращото отношение на държавата и едновременно с това може да разчита на съответстваща институционална помощ и подкрепа. След освобождаването си от затвора, посредством изпълнението на пробационните мерки, се прилагат различни методи за адекватната и ефективна ресоциализация на условно предсрочно освободените.

Пробацията е алтернатива на лишаването от свобода. Тя дава възможност осъденият да изтърпи наказанието, без да прекъсне връзките си със семейството и обществото и без да провали своята професионална реализация. От тази гледна точка, изпълнението на наказанието е далеч по-изгодно икономически и за държавата, поради отпадащата необходимост от пенитенциарен престой и издръжка.

Безвъзмездният труд в полза на обществото осигурява възможността осъденият да възстанови щетите от извършеното престъпление – изцяло или от части. Условията на безвъзмездния труд се съобразяват с професионалните възможности и умения на осъдения. Това дава възможност в някои от случаите осъдените да демонстрират своите професионални умения пред бъдещите работодатели.

Като обобщение:

Пробацията е алтернатива на затвора с три основни характеристики – изпитателен срок, безвъзмезден труд в полза на обществото и мерки за надзор и подкрепа. Образно казано, пробацията е „наказание по средата на пътя" – по средата на пътя до затвора или по средата на пътя от затвора към свободата. Пробацията дава възможност осъденият да изтърпи санкциониращото отношение на обществото, без да бъде изключен от социалния живот, което, на свой ред, аргументира очакването за по-голяма превантивно-педагогическа ефективност. *С изтърпяването на наказанието в извънпенитенциарна среда се избягват негативните ефекти на социалната изолация.* Избягва се влиянието на маргиналната среда и въздействие в затворническите условия, както и създаването на нови криминални нагласи у правонарушителите.

Пробационните служби се създават и закриват със заповед на министъра на правосъдието, който осъществява общото ръководство и контрола върху тяхната дейност. Прякото ръководство и контрол върху дейността на пробационните служби се осъществяват от главния директор на Главна дирекция „Изпълнение на наказанията". Пробационни служби се създават на териториите на всички районни съдилища в Р България.

Кои са основни задачи на пробационните служби?

• Създават възможност за ресоциализиращо въздействие на осъдените, без изолирането им от обществото;

• Организират и осъществяват изпълнението на пробационните мерки и ограничения за осъдените;

• Осигуряват необходимото наказателно-изпълнително въздействие за поправяне и превъзпитание на осъдените лица и постигане целите на наказанието;

• Работят във взаимодействие с държавни органи, правителствени и неправителствени организации за ресоциализацията на осъдените;

• Осъществяват дейности по превенцията от последващи правонарушения и повишаване на социалната и правна компетентност на правонарушителите.

Как е организирана дейността на пробационните институции?

Структурата на пробационните институции включва централна пробационна служба, която е част от структурата на ГДИН – МП, областни пробационни служби и съставляващи ги районни пробационни звена:

Областните пробационни служби организират и ръководят работата на пробационните служители в определените им райони и координират и контролират работата на районните пробационни звена.

В района на действие на всеки районен съд се създават **пробационни съвети** в състав:

1. председател – пробационен служител;

2. членове – представители на общините, районните управления на Министерството на вътрешните работи, териториалните структури на здравеопазването, образованието, социалните грижи и службите по заетостта. В заседанието на Пробационният съвет участва прокурор от съответната районна прокуратура. За участие в заседанията на Пробационния съвет може да се привличат представители на неправителствени организации. Посредничеството при провеждането на пробационните съвети дава възможност за ефективно взаимодействие при ресоциализацията и подпомагането на конкретните осъдени.

Пробационният съвет взема решения относно:

1. обектите, в които се изпълнява безвъзмезден труд в полза на обществото;

2. подбора на доброволците и неправителствените организации, които се привличат за подпомагане на пробационната дейност;

3. изготвяне на предложения до съответния съд за замяна на пробацията с лишаване от свобода;

4. изготвяне на становище до съответния прокурор за прилагане на принудителни медицински мерки по реда на Наказателния кодекс.

На заседанията на пробационния съвет се разглеждат и обсъждат оценките на поведението на осъдените, както и възможността за облекчаване на наложените мерки при показано добро поведение по време на изпълнение на наказанието. При продължително неизпълнение на наложените мерки, без наличието на уважителни причини, се изготвя предложение до съответния окръжен съд за замяна на наказанието „пробация" с наказание „лишаване от свобода".

Окръжният прокурор упражнява надзор за законност върху дейността на пробационните служби и пробационните съвети по реда на Закона за съдебната власт.

Как се изпълняват пробационните мерки?

Пробационните мерки се изпълняват по настоящия адрес на осъдения. За съдебните актове, с които е наложено наказанието пробация, се уведомяват кмета на населеното място по местоизпълнение на наказанието и съответния началник на районното управление на МВР.

За край на наказанието се счита, когато изтече срока на всички наложени пробационни мерки.

За начало на изпълнение на наказанието се смята денят на явяването на осъдения пред пробационния служител, за което се уведомява съответният прокурор. В изпълнението на мерките се включват всички институции и организации, имащи отношение към съответното осъдено лице.

В 14-дневен срок от началото на изпълнение на наказанието се изготвят:

1. оценка на осъдения, която определя степента на риска от рецидив и причиняването на значителни вреди и съдържа анализ на причините и условията, които ги пораждат;

2. индивидуален план за изпълнение на пробационните мерки и мероприятия за въздействие върху причините и условията, които пораждат риска от рецидив и причиняване на значителни вреди.

Индивидуалният план за изпълнение на пробационните мерки се изготвя от пробационния служител с участието на осъдения и заинтересованите институции, а в случаите с непълнолетни и с родителите им.

На базата на изготвената оценка и план за действие, се определят бъдещите методи за индивидуална и групова работа с осъдените съгласно откроилите се проблемни зони, дефицити и ресурси на правонарушителите. С определянето на риска от вреди се вземат необходимите мерки за превенция от извършване на нови правонарушения и причиняване на вреди по отношение на обществото и самите себе си.

Пробационната мярка „задължителна регистрация по настоящ адрес" се извършва чрез подписване на осъдения пред пробационен служител или пред определено от него длъжностно лице и се изпълнява по план, изготвен от пробационния служител и съгласуван със съответния началник на районното управление на МВР. Интензитетът на подписване се определя от съответния съд, но минимумът на подписване е два пъти седмично. В случаите, когато осъденият е от малко населено място, подписите се полагат пред кмета на съответното населено място или началник на полицейски участък. След навършване на минимум една четвърт от наказанието, след предложение и оценка на инспектора пред пробационен съвет, мярката може да бъде смекчена в задължение за подпис веднъж месечно.

Срещите на осъдения с пробационния служител се провеждат по график и биват планирани, извънредни или по искане на осъдения. Извънредните срещи се провеждат по ред, определен от пробационния служител, за осъществяване на контрол по спазване изпълнението на пробационните мерки. Когато срещата е поискана от осъденото лице, тя се провежда до 7 дни от поискването ѝ. Основната цели на тази мярка е индивидуалната работа по набелязаните проблемни зони и дефицити на осъдените. Работата по проблемните зони се осъществява посредством модули от различни програми за индивидуална работа, съгласно извършеното правонарушение и набелязаните проблемни зони и дефицити. При изпълнението ѝ се работи със семейството и социалното обкръжение на осъдените.

Изпълнението на пробационната мярка „ограничения на свободното придвижване" се контролира чрез проверки от пробационния служител или от определено от него длъжностно лице. Ограниченията се разделят най-общо на три вида, според преценка на съда и личностните характеристики на осъдените. Те биват:

• Забрана за напускане на населеното място за повече от 24 часа. Тази мярка намираше приложение, най-вече при замяната на наказанието задължително заселване, което отпадна.

• Забрана за напускане на жилището за определен период от време. Тази мярка се налага най-често на непълнолетни и млади правонарушители, както и на такива със скитнически прояви и нагласи.

• Забрана за посещения на посочени в присъдата места, райони и заведение. Мярката цели да ограничи възможностите за проява на агресивно поведение и трайна злоупотреба с алкохол, наркотични вещества и развитие на хазартна зависимост. Тази санкционираща мярка намира приложение и при ограничаване на футболното хулиганство и последващо агресивно поведение, както и подбуда към такова.

• Забраната за посещаване на посочените в присъдата места, райони и заведения се изпълнява по план, изготвен от пробационния служител и съгласуван със съответния началник на районното управление на МВР. За забраната се уведомяват и собствениците или длъжностните лица, отговорни за достъпа на осъдения до забранените от съда места, райони и заведения. При навършване на ¼ от наложените ограничителни мерки, пробационния служител внася за обсъждане на Пробационен съвет предложение за отмяна и/или облекчаване на съответна мярка.

Разрешение за напускане на населеното място се дава на осъдения от пробационния служител:

• по причини от личен или обществен характер – за не повече от 7 денонощия;

• за настаняване на лечение;

• за явяване на изпит в училища или във връзка със съдебни производства.

Когато се налага отсъствието да продължи повече от 7 денонощия, пробационният служител съгласува разрешението за напускане с районния прокурор.

Задължителната регистрация по настоящ адрес и ограниченията на свободното придвижване могат да се изпълняват чрез система за електронно наблюдение върху поведението на осъдения.

При изпълнение на пробационната мярка „включване в курсове за професионална квалификация и/или програми за обществено въздействие" пробационният служител взема предвид оценката на осъдения, регистрираните зони на нужда, необходимостта от снижаване на риска от повторно извършване на престъпление, квалификацията, степента на образование и желанието на осъденото лице. При организиране на обучение за придобиване на професионална квалификация се отчитат нуждите на пазара на труда и интересите на осъдените. Курсовете се организират и заплащат от пробационната служба съвместно с териториалните органи на Министерството на труда и социалната политика и Министерството на образованието и науката.

Програмите за обществено въздействие се организират от областната пробационна служба, съвместно с организации предлагащи подобни услуги. Те могат да бъдат развиващи и корекционни. Развиващите програми включват курсове за огрмотяване, придобиване на умения за намиране на работа, консултативни срещи и беседи с представителите на социалните служби и полицията. Корекционните програми са насочени към промяна на нагласите, ценностите, поведението на осъдените и за преодоляване на различен вид зависимости (хазартна, алкохолна, наркотична).

За организирането на курсове за професионална квалификация или програми за обществено въздействие могат да се привличат неправителствени организации и доброволци. Пробационните служби и неправителствените организации могат да разработват съвместно и да реализират пробационни програми и практики, както и да ползват специализирани услуги от физически и юридически лица за работа с осъдени.

Изпълнението на пробационната мярка „поправителен труд" се организира по месторабoтата на осъдения от пробационния служител. След предварително упълномощаване на конкретно длъжностно лице, тази мярка може да бъде съчетана и с мярката задължителна регистрация по настоящ адрес. Подписите могат да бъдат полагани пред работодателя, с което се улеснява и мотивира задържането на устойчиво работно място и осигуряване на стабилни доходи за самия осъден. Удръжките от възнаграждението се изчисляват от брутното месечно възнаграждение на осъдения, получено от служебни и трудови правоотношения. Удръжките са от 10% до 25% от получаваното месечно възнаграждение. Когато осъденият бъде уволнен или премине на друга работа, той уведомява незабавно пробационния служител. При преминаване на друга работа изпълнението продължава по новата месторабота. При невъзможност да изпълнява поправителния труд по уважителни причини – продължително заболяване, настъпила трайна или временна нетрудоспособност, пробационният служител внася пред пробационния съвет предложение за замяна на поправителния труд с друга мярка.

Изпълнението на пробационната мярка „безвъзмезден труд в полза на обществото" се организира от пробационния служител. Налага се труд от 100 до 320 часа годишно за не повече от три години. Безвъзмездният труд се изпълнява на обекти, утвърдени от съответния пробационен съвет. **Не** може да се полага безвъзмезден труд в полза на физически лица, еднолични търговци или търговски дружества, в които няма държавно или общинско участие. Безвъзмездният **труд** може да бъде положен и в полза на граждани, пострадали от престъпления, с изрично съгласие от тяхна страна и от страна на осъдения. Това дава възможност за реално обезщетение на жертвите на правонарушенията.

При определянето на обектите, в които се изпълнява безвъзмезден труд, се отчитат трудовите умения, квалификацията и работоспособността на осъдения. На осъдения се възлага работа до три часа дневно в извънработно време или за пълен работен ден в един от празничните или почивните дни. По време на годишен отпуск или ако осъденият е безработен, може да му бъде възложена работа за не повече от 7 работни дни месечно. Надзорът върху осъдените по време на работа се осъществява от пробационния служител, определено от него длъжностно лице или от представител на лицето, в полза на което се полага безвъзмездния труд. С тази мярка осъденият има възможността да компенсира обществото и реално да даде признаци и доказателства за своето поправяне и мотивация за прекратяване на извършваните от него престъпления.

Когато осъденият не изпълни задължението си за полагане на безвъзмезден труд, въпреки създадените за това условия, пробационният служител внася предложение пред Пробационният съвет за замяна на безвъзмездния труд с друга пробационна мярка, а при липсата на уважителни причини за неполагане на труда, е възможно предложение за замяна на мярката с „лишаване от свобода".

Електронно наблюдение

Електронното наблюдение е най-новата и най-рестриктивната форма на контрол върху поведението на нарушителите в обществото. Възниква в началото на 90-те години в Швеция и бързо се разпространява в други държави в Европа и света. България е между първите 20 страни на планетата, в които макар и експериментално се прилага електронно наблюдение. За първи път експериментът е приложен през 2010 год. за едногодишен срок по отношение на 10 осъдени на пробация. Вторият експеримент беше за срок от 18 месеца и беше финализиран през 2015 год., като се осъществи електронно наблюдение на 183 лица.

Ефективността на проведените експерименти получи висока оценка от експертите и обществеността. Министерство на правосъдието внесе Закон за изменение и допълнение на ЗИНЗС и НК , с който се предлага законова регламентация на електронното наблюдение. Законопроектът беше приет на първо чете от Народното събрание през месец ноември 2015 год.

Електронното наблюдение не се предлага да бъде въведено като самостоятелна пробационна мярка, а като средство за наблюдение и контрол на отделни категории правонарушители в съчетание с прилагането на други пробационни мерки. Лицата, които ще бъдат наблюдавани по този начин са:

• Осъдени на пробация, на които съдът е постановил поне една от пробационните мерки задължителна регистрация по настоящ адрес или ограничаване на свободното предвижване;

• Условно осъдени на лишаване от свобода или условно предсрочно освободени от местата за лишаване от свобода, на които е постановена за прилагане през изпитателния срок една от двете мерки задължителна регистрация по настоящ адрес или ограничаване на свободното предвижване.

• Лишени от свобода от затворническите общежития от открит тип, които са на общ режим или ако са на лек режим работят извън района на общежитието без охрана;

• Обвиняеми и подсъдими с мярка за неотклонение домашен арест.

Не се предвижда прилагането на електронно наблюдение на непълнолетни под 16 год. възраст на лица страдащи от заболявания, несъвместими с електронното наблюдение.

Електронното наблюдение се постановява от началниците на областни пробационни служби, а за лишените от свобода от началника на съответния затвор, като изпълнението се възлага на пробационната служба.За изпълнението на електронното наблюдение на обвиняемите и подсъдимите с мярка за неотклонение домашен арест се предлага да бъде приета съвместна Наредба от Министрите на вътрешните работи и правосъдието.

Електронното наблюдение е с продължителност от 2 до 6 месеца. За осъдени с продължителен изпитателен или пробационен срок се предвижда възможност за повторно прилагане на електронно наблюдение, което общо не може да бъде по-голямо от една година. Електронното наблюдение на лишените от свобода от открит тип се осъществява до приключването на работата на външни неохраняеми работни обекти или до изтърпяване на лишаването от свобода. Електронното наблюдение на обвиняемите и подсъдимите с мярка за неотклонение домашен арест се осъществява до отпадане на мярката за неотклонение.

Електронното наблюдение контролира местонахождението, движението и поведението на лицата, чрез радиочестотно наблюдение, гласово разпознаване или сателитен контрол. Наблюдението се осъществява с помощта на персонално идентифициращо устройство (гривна). То се поставя по ред и условия, определени в закона и актовете за неговото прилагане.

Изпълнител на електронното наблюдение е орган от системата на пробацията или външна фирма, избрана по Закона за обществените поръчки

Могат ли да бъдат променяни пробационните мерки

Пробационният служител внася за обсъждане в съответния пробационен съвет **оценка за поведението на всеки осъден.**

Когато осъденият е изтърпял най-малко една четвърт от определения размер на наложената пробационна мярка и е показал примерно поведение, Пробационният съвет по предложение на пробационния служител съобразно оценката на осъдения може да:

• промени задължението на осъдения за регистрация по настоящ адрес в задължение за регистриране веднъж месечно или да смекчи интензивността на електронното наблюдение;

• отмени забраната за напускане на жилището след 22,00 ч. през почивните и празничните дни;

• отмени забраната за напускане без разрешение на населеното място по местоживеене през почивните и празничните дни.

Какви са наказанията при неизпълнение на пробационните мерки?

За допуснати нарушения на постановените пробационни мерки осъдените могат да бъдат наказвани с *„бележка с устно предупреждение"*, с *„писмено предупреждение"* и с *предложение за изготвяне на предложение за замяна на наказанието пробация с наказание лишаване от свобода.* Замяната на наказанието „пробация" с „лишаване от свобода" се налага от съответния Окръжен съд, след предложение от Пробационен съвет. Това се налага в случаите на продължително неизпълнение на мерките, без основателна причина. Ролята на пробационния служител е решаваща при активната мотивация за стриктно изпълнение на мерките и недопускането на нарушения от страна на осъдения. Изпълнението на мерките се съобразява с трудовите и социални ангажименти на осъдените, с оглед безпроблемното, но и в същото време ефективно изтърпяване на наказанието.

Какви особеностите при изпълнението на пробацията по отношение на непълнолетни осъдени лица?

Изпълнението на пробацията по отношение на непълнолетни осъдени лица се осъществява от пробационен служител със специална подготовка съвместно с инспектор от детската педагогическа стая. Пробационият служител, социален работник от отдела за закрила на детето, инспектор от детската педагогическа стая и педагогически съветник изготвят съвместно:

• индивидуална програма за изпълнение на наложените пробационни мерки по отношение на непълнолетното осъдено лице;

• програми за обществено въздействие по отношение на непълнолетни осъдени лица;

• предложения до Пробационния съвет за вземане на решения от Пробационния съвет;

• становище до съда в случаите, предвидени в Наказателно-процесуалния кодекс.

В дейностите по изпълнение на наказанието се включват различни социални и общински услуги, предоставящи подкрепа по отношение на непълнолетни правонарушители и техните семейства. Предоставят се услуги по отношение на превенцията и предотвратяването на алкохолна и наркотична зависимост при младите хора, както и социално-психологическа работа с техните родители и настойници. Когато непълнолетните се ползват с полицейска и/или социална защита, се привличат социалните работници и психолози, работещи по конкретния случай.

Доколкото в ЗИНЗС не е предвидено друго, разпоредбите относно изпълнението на наказанието „лишаване от свобода" се прилагат и при изпълнението на наказанието „пробация".

От началото на 2005 година до 2012 година са изпълнени над 15 хиляди наказания пробация, което води до сериозно ограничаване и намаляване на държавните разходи по отношение на издръжката на този вид правонарушители. В същото време, тези осъдени са имали възможността да запазят и изпълнят своите социални и трудови ангажименти, без да попадат в социалната изолация на пенитенциарната среда.

Кои са основните видове престъпления за които се налага наказание „пробация”?

Основните видове престъпления за които се налага наказание „пробация” са шофирането в нетрезво състояние, битови кражби, обсебване, хулигански прояви, нарушаване на обществения ред, неплащане на издръжка, неупражняване на необходимите родителски грижи, продажба на акцизни стоки без бандерол, неспазване на полицейски и прокурорски разпореждания или ограничения и др.

В бъдеще се очаква развитието на редица законодателни и методически промени с цел усъвършенстването и повишаването на ефективността на това наказание. Развитието и разпространението на електронен мониторинг за наблюдение на правонарушители ще даде възможност за контрол и превенция на извършването на правонарушения.

Какво е участието на пробационните служители в съдебната практика?

Участието на специализираните пробационни служители в изготвянето на предсъдебни доклади по отношение на осъдените и налаганите им мерки ще даде възможност за ефективност и по-високи резултати при прилагането на мерките и постигане целите на наказанието.

Какъв е ефектът от индивидуалния подход в процеса на наказателното изпълнение?

Детайлната индивидуализация на сроковете и конкретните мерки ще подпомогне нарушителите при запазване на социалните си и трудови ангажименти. Дава се възможността за придобиване и затвърждаване на нови знания и умения с помощта на различни професионални и корекционни програми. При индивидуалната работа се повишава правната и социална компетентност на осъдените, както и повишаване на гражданския и родителски ресурс. В редица случаи при изпълнението на мерките се ползва личностният и семеен ресурс на осъдените и получаване и оказване на подкрепа от страна на семейството при прекратяване и ограничаване на бъдещите правонарушения.

4. Ресоциализация и социална интеграция на осъдените – съдържателни характеристики и практическа реализация

Теорията и методиката на ресоциализацията като научна проблематика е насочена към изясняването на спецификата на процесите на възпитание, образование, обучение и практически подходи към постигане на равновесие в жизнената реалност на личности и групи с дезадаптивно поведение.

От социално-педагогическа позиция може да се определи, че теорията и методиката на ресоциализацията е методологическа основа на превъзпитанието и личностното подпомагане на индивиди, семейства и групи, неприемани и/или отхвърлени от гражданската общност по посока на тяхното повторно включване в институционалните, социални и междуличностни отношения.

Съдържателните характеристики на ресоциализационната дейност се отличава с подчертана практическа насоченост. В този смисъл, ресоциализиращата дейност може да бъде разглеждана в три аспекта:

• Посреднически процес, чрез който се постига хармония между индивидуалното и общественото и се гарантира постигането на взаимните потребности и себереализацията;

• Създаване на условия за реализация на социалните функции на индивидите чрез създаване на подкрепяща среда и действия, визиращи техните връзки и взаимоотношения;

• Включване във взаимоотношенията между хората и институциите и оптимизиране на процеса на преодоляване на ситуациите на социално неблагополучие и реализиране на личните цели.

Как да разбираме феномена ресоциализация?

Изясняването на феномена ресоциализация отразява смисъла, произтичащ от няколко взаимосвързани понятийни схеми, въз основа на които могат да се направят и аналитични разсъждения за нейните съдържателни и практически особености като научно-методическа проблематика. Това предполага да се върнем към същността на понятието социализация, да изясним понятията десоциализация и социална интеграцията на тази основа да се опитаме да конструираме работно понятие за ресоциализацията като явление и процес с неговите съдържателни характеристики и специфични особености.

Социализацията (от лат. socialis – обществен) е процес на усвояване на социално утвърдения опит от човека и преди всичко системата от социални роли. Този процес се осъществява в семейството, училището, трудовите колективи и социалните общности. В процеса на социализация се стига до формиране на такива индивидуални образувания като личност и самосъзнание. В рамките на този процес се осъществява усвояване на социални норми, умения, стереотипи, социални установки, приети в обществото форми на поведение и общуване и варианти на жизнен стил, позволяващи му да функционира в конкретните измерения на социума. Най-общо казано, социализацията означава „врастване в обществото" или приобщаване към среда, общност, условия.

Десоциализацията на личността може да бъде разбирана като отчуждаване и/или отхвърляне на индивида от своята група, общност или социума, провокирано от неприемливи поведенчески модели, детерминирани от отсъствието или загубата на социалните ценности и личностните нагласи. Понякога десоциализацията може да се характеризира и с невъзможност за изграждане на близки отношения с другите, независимо от позитивната мотивация и наличен личностно-поведенчески ресурс.

В случаите на десоциализация по едни или други причини индивидът преживява загуба на социален опит, отразяваща се на неговата жизнена дейност и възможности за самореализация в социалната среда. По такъв начин той изпада в ситуация на нерационални условия на живот, водеща до изключване от социалния строй и загуба на равновесие между индивидуалната жизнена дейност и социалната сре-

да. Десоциализацията може да достигне различни степени на задълбочаване, от лека дезориентация в различните социални ситуации, до пълна загуба на връзка със социалната среда. В случаите на силно задълбочена десоциализация на личността, често вече не може да се възстановят деформираните или заличени ценности, норми и роли в пълния си обем. В много случаи задълбочената десоциализация се наблюдава при попадане на индивида в екстремални условия. Например с такива условия се сблъскват, тези, които изтърпяват продължителни присъди затворите, изолираните в психиатрични клиники или психо-неврологически институции, а в някои случаи и напускащите военна служба.

Анализът на понятията социализация и десоциализация дава възможност да пристъпим към изясняване на феномена ресоциализация.

Ресоциализацията може да се определи като *повторна социализация*, което предполага изменение на нагласите на индивида, целите, нормите и ценностите в индивидуалната жизнена реалност с очакване за повторно и пълноценно включване в обществените взаимоотношения (на латински: re (повторно, възобновяемо действие) *+ socialis* (обществен). Това е акт или процес на възвръщане към нормата. Основавайки се на изложените виждания и разбирания на проблема, се предлага и адекватна дефиниция на ресоциализацията*, като процес, който подпомага повторното включване на индивидите в социума, след като те са били временно изключени от него по различни причини – социални, морални, личностни, правни и др.*

При така пестеливо изложените виждания за същността на ресоциализацията, се налага да разгледаме и *понятието социална интеграция, разбирано като резултативна характеристика на ресоциализационния процес.*

Най-общо казано, социалната интеграция е форма на включване на човешките индивиди, групи, институции с оглед съвместен начин на живот, съвместно осъществяване на дадена дейност и/или постигане на общи цели. Това може да се дефинира като **„включване в житейските ситуации“**, разбирано като установяването, поддържането и поощряването на най-важните връзки на лицето с неговата социална среда (приятели, социални контакти, институционални контакти, професионална реализация и т.н.) Едновременно с това, от не по-малко значение е и съхраняването на личностния идентитет – мотиви, ценности, навици и интереси (културни, политически, битови, общностни, развлекателни).

На същата прагматична плоскост може да направим опит и за *дешифриране на случаите на слабата социална интеграция* и да открием нейните детерминанти в сферата на взаимовръзките „личност-общество”:

• Бариери, провокирани от лицето (напр. утвърдени асоциални поведенчески нагласи, агресивни психологически чувства, демонстративна политическа пристрастност или пък психически отклонения и т.н.)

• Бариери в контекста на живота – факти на социална несправедливост, разбирани като необосновано социално отхвърляне (напр. негативни стереотипизирани представи, дискриминационни нагласи, неглижиране в общността и не на последно място, необосновано покровителствено отношение).

Може да се каже, че социалната интеграция е възможна само тогава, когато всички личностни и социални ресурси, касаещи индивида и ситуацията като цяло са активизирани по функционален начин. Това е и позицията, даваща възможност за формулиране и на най-значимите аспекти на актуалните политики и практики по намесата и подпомагането в процеса на ресоциализация и социалната интеграция:

• Да се оптимизира мрежата около лицето, като се мобилизират и свържат основните компоненти (семейство, приятели, работа, възможности за личностна реализация, сигурност и оцеляване, принадлежност и защита).

• Да се осигури професионална намеса в мрежата, осъществена от мултидисциплинарен екип, който, по професионален начин, да окаже влияние в различни посоки, преследвайки социално-позитивни цели.

Следователно, социалната интеграция може да се постигне чрез създаване на условия за социално включване при съблюдаване принципите на равния достъп и равните възможности в условията на социална справедливост:

• битово устройване и битова дейност;

• достъп и включване в обучение и образование;

• професионална квалификация и трудова реализация;

• участие в социалния живот и управлението на гражданската общност;

• поощряване и подкрепа на автономността и независимостта;

• социално-позитивни културни и развлекателни дейности.

От тази позиция бихме могли да обобщим:

Понятието социална интеграция, като резултативна характеристика на ресоциализацията, буквално означава пълноценно вграждане на личността в обществото и приобщаване на човека към со-циалните условия. Това предполага целенасочена двустранна ангажираност и активност, основаващи се на взаимно познаване и толерантно отношение.

От една страна, се очаква социалното мнозинство да осигури и подкрепа, обезпечаваща „социалното посрещане" на дезинтегрираните личности в гражданското общество, в смисъл на подпомогне на социалната адаптация в конкретните житейски условия. От друга страна, пък от самите тях се очаква адекватна психична и поведенческа готовност за активен социално приемлив начин на живот.

Тези две страни на интеграционния процес могат да бъдат афиширани като „закон за интеграционното равновесие". Появата на каквито и да било дефицити в това социално и поведенческо равновесие категорично блокират развитието на интеграционната идея и я превръщат в лишен от съдържание „идеен декларативизъм", зад който откриваме както „срита дискриминация", така и недобросъвестно „източване на социални ресурси".

За социално-помагащата практика от особен интерес е разглеждането на проблема за адаптацията на човека към конкретните условията, при които хората израстват, работят и живеят. Познаването на закономерностите на процеса на приспособяването на личността към гражданската общност е основа за разработване на конкретни политики и практики за неговото регулиране.

Какво знаем за процеса на ресоциализация ?

Процесът на ресоциализация може да бъде дефиниран като верига от последователни действия и изменения, които очертават развитието на жизнената ситуация на десоциализираната личност по посока нейното повторно рационално включване в социалния живот.

Анализът на социално-помагащата практика потвърждава извода, че ресоциализационният процес търпи влиянието на множество смущаващи, задържащи и/или демобилизиращи причини, фактори и условия, както от личностен, така и от социален, и от институционален характер.

Кои са основните предпоставки, способстващи или затрудняващи повторното вграждане на човека в обществото?

Върху протичането на ресоциализационния процес влияние оказват четири групи предпоставки, способстващи или затрудняващи повторното вграждане на човека в обществото:

• *Педагогически обусловени предпоставки:* история на ранната социализация и асоциалните наслоения във възпитанието и формирането на индивида; особености на конкретната демографска общност; фрустрирани потребности; стил на семейно възпитание; поведенчески еталони и примери за подражание; степен на самоизолация и нейната продължителност; очаквано влияние на конкретните условия на живот, бит и труд; субкултура и социално-психическият климат в приемащата общност; предишен и проективно-актуален начин на живот; социален и трудов опит.

• *Личностни предпоставки:* психологически и поведенчески нагласи за социално приемлив начин на живот; предубеденост за социално неприемане; отношение към социалните, правните и морални

норми; отношение към разкъсаните стари социални връзки; отношение към значимостта на трудовата дейност и ангажираност; комуникативност и психологическа съвместимост; нравствено-психическа устойчивост и др.

• *Социално обусловени предпоставки:* очаквана социална подкрепа; съхраненост на връзките с близкото обкръжение, семейно положение, родители, близки и очаквана подкрепа; социален статус на личността и професионални перспективи.

• *Предпоставки, произтичащи от дейността на персонала в значимите институции:* устойчиви регионални политики и практики, предполагащи целенасоченост на помагащата дейност; организация и координация на ръководството, ресоциализираща дейност; подбор на кадрите и професионална специализация, поведение и отношение на останалите служители от държавната и гражданска администрация.

Къде е първопричината за социалната дезадаптация на личността?

За да опишем социално-педагогическите характеристики на ресоциализационната помощ и подкрепа, би следвало да изясним разбирането за първопричината на асоциалните психологически и поведенчески нагласи и респ. социалната дезадаптация на личността и на тази основа да изведем логическа схема на личностно-формиращите елементи и процесуални подходи в конструкцията на помагащата дейност.

Най-общо казано, *първопричина за дезадаптацията на личността са дефицитите в индивидуалната жизнена реалност, водещи до противопоставянето на социалните норми и ценности и/или отхвърлянето, неприемането до изолирането на личността от социума.* Тези дефицити могат да бъдат детерминирани или провокирани от разнообразна палитра на обективни и/или субективни фактори, напр. социални и професионални промени и/или проблеми, премеждия, бедствия, неволя, пропуски, грешки, недостатъци и т.н. ситуации, с които човекът не може да се справи. Те могат да се дължат и на негативни наслоения в социализацията и възпитанието, напр. криминогенно семейство до степен целенасочено формиране на престъпна личност, влияние на криминогенна среда, криминална субкултура и т.н. Не на последно място могат да бъдат отбелязани и социално-негативните стереотипизирани представи на гражданската общност и неадекватните политики и практики на институциите и организациите, имащи отношение към ресоциализационния процес. В крайна сметка се стига до фрустриране на потребностите на индивида и невъзможност за намиране на социално-приемливи решения на натрупаните индивидуално значими проблеми– ситуация, която крие риск от последващ разпад на уменията за социално вграждане.

Съобразно своята детерминираност, дефицитите в индивидуалната жизнена реалност условно могат да бъдат диференцирани в две основни групи:

• *Обективно обусловени дефицити,* предизвикани от независещи от човека обстоятелства, напр. заболявания и физически увреждания; възраст; безработица; етническа принадлежност; семейна подкрепа; бедност; негативни обществени нагласи и т.н. условия, които рано или късно намират причинно-следствена връзка с личността и поведението на асоциално предразположения индивид.

• *Субективно обусловени дефицити,* провокирани от личностната нагласа, способностите, уменията, поведението и взаимоотношенията на индивида. Това са случаи, при които съзнателен избор на неадекватен поведенчески модел в процеса на постигане на личните цели. Едновременно с това могат да бъдат разграничени и множество случаи, при които наблюдаваме от позитивната мотивация на личността и очакване за успешно интегриране в социума, но това не се случва по ред субективни причини, предполагащи недостатъчна социална компетентност, неадекватни умения за социално вграждане и занижена личностна зрялост, деструктивни поведенчески модели или характерови особености.

На основата на анализа на изложените детерминанти на социалната дезадаптация, можем да определим и общата насоченост на помагащата дейност, като своеобразен отговор на обществото по отношение нуждите на десоциализираните личности и групи.

В случаите на обективно обусловени нужди, се очаква предлагането на материална и институционална помощ, разбирана като парично подпомагане, жилищно устройване, здравно обезпечаване, тру-

дова заетост, правно-административна защита и т.н. варианти за подобряване на условията на живот и облагоприятстване на интегративния процес.

В случаите на субективно обусловени нужди, се очаква предлагането на социално-педагогическа помощ, разбирана като „помощ за самопомощ" предполагаща възпитание и превъзпитание, образование, професионална квалификация, психо-социална рехабилитация и т.н. възможности, свързани с развитието и мобилизирането на личностния капацитет на ресоциализиращите се хора, разбирано като „личностна промяна".

Как да разбираме личностната промяна, като вариант на „превъзпитание"?

Личностната промяна на хората с дезаптивно поведение е пряко свързана с идеята за тяхното превъзпитание, определена като: „...преустройство на вътрешната структура на временно изключената от социума личност".

Превъзпитанието може да бъде дефинирано като целенасочен и организиран процес на педагогическа намеса и личностно повлияване в процеса приобщаване на социално изключените хора към ценностите и моделите на социално приемливото поведение (т.е. съобразяващо се с установените правни, нравствени, административни, естетически и т.н. социални норми).

Превъзпитанието на десоциализираните личности е и една от главните цели в дейността на специализираните превантивно-педагогически (ресоциализационни) заведения. Нейното постигане е сложен и противоречив процес на преодоляване на недостатъците и грешките в поведението и нравствената позиция на личността и на тази основа, формиране на социално-позитивни личностни качества. В процеса на реализирането на тази цел закономерно се проявява необходимостта от преодоляване на съпротивлението на личността срещу възпитателните въздействия.

Практическото реализиране на така формулираната цел, разглеждано в индивидуално педагогически план, се постига чрез повишаване на социалната компетентност на възпитаника, формиране на умения за социално вграждане и повишаване степента на личностна зрялост. В резултативно-педагогически аспект, тези три компонента на превъзпитателната работа могат да бъдат представени чрез следните съдържателни характеристики:

Социална компетентност на личността

Разгледан през призмата на причинността на асоциалното поведение и нуждите на превантивно-педагогическата практика, моделът на социална компетентност може да бъде определен в границите на необходимите и достатъчни познания, даващи възможност за автономното включване на личността в социума и постигане на личните цели в условията на балансирани взаимоотношения със заобикалящите. Това предполага предоставяне и усвояване на информация относно условията и ресурсите на съществуващата среда по посока на следната познавателна структура:

• Социално-психологическа компетентност: нравствена; естетическа; екологична; религиозна; политическа.

• Гражданска и институционално-управленческа компетентност.

• Образователна компетентност: езикова и числова грамотност; общообразователно обучение; професионално обучение.

• Правно-нормативна компетентност: познаване на законодателство; наказателно-правни норми; административни норми.

• Поведенческа компетентност: права и отговорности в семейството, общността и социалния ред.

Уменията за социално вграждане могат да бъдат обяснени като усвоени поведенчески модели, осигуряващи възможности за просоциална личностна реализация на социалната компетентност:

• Умения за успешно взаимодействие с обкръжаващите хора в системата на междуличностните отношения и в рамките на деловите контакти и дейности в професионален кръг, обучение, в свободното време и т.н.

• Умения за общуване, социално приемливо конкурентно поведение и адекватно самоутвърждаване, модели на толерантно партньорство и готовност за ползване и оказване на социална подкрепа.

Формирането на уменията за социално вграждане поставя и ред професионални задачи пред специалистите в процеса на възпитание и превъзпитание на асоциалната личност:

• Предоставяне информация относно ресурсите на съществуващата среда;

• Предоставяне на възможности и мотивиране лицето за включване чрез целесъобразни форми на огрaмотяване, образование и професионална квалификация;

• Поощряване на участието в социалните дейности;

• Помагане на поддържането на личната автономност;

• Помагане личността да осъзнае и мобилизира индивидуалните си способности и ресурси;

• Помощ в отстояване на собственото жизнено пространство.

Личностната зрялост може да бъде разбирана като способност за адекватно възприемане, оценяване и реагиране на различни социални ситуации. Това предполага изграденост и поведенческа верификация на следните способности:

• Способност за анализ на конкретните ситуации на социално взаимодействие от позициите на нравствено-правните изисквания.

• Способност за адекватно предвиждане на резултатите от собствените действия.

• Владеене на адекватни критерии за избор на социално приемливи варианти за достигане на личните цели.

• Способност за съотнасяне на личностните компетенции и способности в процеса на целеполагане и вземане на поведенчески решения.

В този смисъл, в основата на личностно зрялото поведение се очаква да стои самоконтролът. Постига-нето на по-висока степен на личностова зрялост се реализира чрез промяна на ценностните ориентации, мотивите и нагласите, които пораждат дезадаптивното поведение. Тя се осигурява с подходящи мерки и методи за целенасочена корекция на агресивността, импулсивността, емоционалната възбудимост, особености на интелектуално развитие, личностния примитивизъм, наркотизацията и алкохолизацията на различните групи с характерни асоциални прояви.

Като резултат от така представената стенографска схема на превъзпитанието, стои очакването за автономна личност, която е способна да взема самостоятелни решения, да носи отговорност за тяхната реализация и да притежава необходимия и достатъчен набор от поведенчески модели за справяне в една динамична социална ситуация на непредвидими и понякога бързо протичащи обрати.

Кои са основните характеристики на ресоциализационната помощ и подкрепа като дейност и социално-педагогическа практика?

Анализът на основните понятийни схеми в процеса на ресоциализацията на личностите и групите с дезадаптивно поведение дава възможност и за схематично представяне на дейностните характеристики на социално-помагащата намеса по неговото управление и осъществяване в два обобщени компоненти:

• Мобилизиране на личностния ресурс, разбирано като превъзпитание, обучение, образование, социализация, професионална квалификация и психологическа подкрепа.

• Материално и социално подпомагане и институционална защита, разбирани като превенция на риска от повторно отхвърляне и осигуряване на благоприятни условия за прием на индивида в социума.

Макар и обобщено представена, тази схема съвсем не е елементарна, защото проблемите на хората не са универсални, а имат индивидуален характер, при който се наблюдава вплитане на множество фактори и условия, спомагащи или затрудняващи ефектите от предлаганата помощ. Проф. Нели Петрова –

Димитрова отбелязва, че за да се дефинира същността на социалната работа като помощ, реализирана от страна на обществото за решаване на социалните проблеми на неговите членове, е изключително трудно, защото нейната резултатност е в зависимост от множество специфични условия (Петрова, 2001, с.9).

В съдържанието на ресоциализацията, според характера на социалните адаптори,* могат да бъдат разгледани условно четири взаимосвързани елемента:

Битовата ресоциализация може да има съдбоносно значение във всеки един случай. Тя предполага осигуряването на екзистенц-минимума, задоволяването на изначалните потребности от жилище, облекло, храна, отопление и т.н. неща, значимостта на които едва ли нуждае от доказване. Не бива обаче да се забравя, че адекватното задоволяване на битовите потребности налага и приобщаване на индивида към очакваните поведенчески модели на социално-битово взаимодействие.

Трудовата ресоциализация предполага настройване на пълноценния гражданин към необходимостта и изискванията, свързани с включване в трудова дейност, получаване на първоначално образование, професионална квалификация и придобиване на трудови знания, умения и навици; изграждане на психични и поведенчески нагласи за трудова ангажираност, устройване на подходяща работа и съблюдаване на трудовото законодателство.

Гражданската ресоциализация се заключава в приобщаване към условията на гражданското общество: възприемане на факта на отговорност за своето поведение и взаимоотношения; възприемане на изискванията на законите и обществения ред; възприемане на изискванията на моралните норми; приспособяване към традициите и условията на живот.

Социално-психологическата ресоциализация се състои във възприемане на изискванията на конкретната гражданска общност, традициите, нормите и правила на поведение в конкретния град или малкото село, осъществяване на социално-психологически контакт със заобикалящите и активно включване на личността във взаимоотношенията.

В съответствие със съдържанието и развитието на ресоциализационния процес, могат да бъдат операционализирани и функционалните ангажименти на помагащите специалисти, като централна задача на системата за подпомагане, ръководене и контрол на ресоциализацията е разкриването и преодоляването на действието на затрудняващите и задържащите я фактори, паралелно с развиването на личностните и социални ресурси на повторно интегриращите се в социума.

Кои са основните етапи в процеса на повторно приобщаване към живота в гражданското общество?

Пълноценното целенасочено подпомагане на ресоциализацията на хората с дезадаптивно поведение е свързано с познаване на съдържанието и развитието на ресоциализацията като своеобразна житейска промяна. Помагащата дейност би било целесъобразно да се съобразява и организира в съответствие със следните етапи на повторно приобщаване към живота в гражданското общество:

• Първи етап: Преход от „света на аномия" към социално регламентиран и отговорен начин на живот в обществото. Попадане на личността в гражданска обстановка и преодоляване на първоначалния шок на еуфория или пък фрустрация от условията, налагащи социално-поведенческо съобразяване.

• Втори етап: Приспособяване към съществуващите социални условия. Преодоляване на житейските трудности и очаквано отхвърлящо отношение. Възприемане и усвояване на конкретно установените социални норми и формиране на адекватни стратегии на поведение при активност на личността. Образно би могло да се каже, че това е своеобразно „психологическо пристигане на личността в гражданското общество".

• Трети етап: Приобщаване на личността към социалната общност и активно включване в лабиринта на междуличностни и институционални отношения. Стабилизиране на насочеността и характера на социалните взаимодействия. Перспективно битово и трудово устройване.

* „Социални адаптори", т.е. всичко, към което се адаптира личността в конкретната ситуация.

Каква е ролята на социално-възпитателната работа в схемата на целите на ресоциализацията?

Съдържателните характеристики на социално-помагащата намеса в методическата схема на ресоциализацията насочват и към изясняване на основните аспекти и изходни позиции на социално-педагогическата помощ в процеса на мобилизиране на личностния ресурс. Доминираща значимост в процеса на личностна промяна намират целенасочените дейности на превъзпитание, обучение, образование, професионална квалификация и психологическа подкрепа, едновременно с осигуряването на институционална помощ и превенция на риска от повторно отхвърляне на индивида в социума. В този случай приемаме, че целта на социално-педагогическата намеса в ресоциализационния процес е двукомпонентна:

• Формираната личностна готовност за социално включване.

• Осигуряване на приема на ресоциализиращите се в обществото и изграждане на перспективи за социална интеграция.

Подпомагането за компенсиране на социалните дефицити и решаването на личностните проблеми в индивидуалната жизнена реалност е оптималната изходна позиция на методическия подход в ресоциализиращата практика. Последното предполага необходимост от компетентна диагностика, прогнозиране на личностно развитие и съставяне програми за подпомагане, които могат да бъдат реализирани в три направления за социално-педагогическа подкрепа:

А. *Непосредствена социална и административна помощ* (осигуряване на жизнения минимум, обезпечаване условия за осмисляне на свободното време, придвижване на административни въпроси, защита от посегателства в условията на субкултурална среда, съдействие за поддържане на социалните контакти и т.н.)

Б. *Помощ за самопомощ* (социално консултиране, общообразователно и професионално-техническо обучение, формиране на умения и навици за социалноприемливо решаване на житейските проблеми и т.н.)

В. *Специализирана психологическа помощ* (психологическа диагностика и прогнозиране, индивидуална психотерапия, автогенен тренинг, рационални внушения, групова и ролева терапия и др.)

Как виждаме перспективите в процеса на социална интеграция и възможностите за усъвършенстване на практиката по подпомагане на ресоциализационния процес?

Налага се ***изводът***, че като се позоваваме на критерия резултатност и устойчивост на ефекта от помагане, имаме основание да отстояваме необходимостта ***от целенасоченост, организираност и резултатност на ресоциализационния процес***. Разглеждана в този методологически разрез, ресоциализационната работа може да бъде представена като модел с три логически свързани дейностни нива:

• Професионално-експертно;

• Организационно-институционално;

• Политическо и държавно-управленческо.

За да може да бъде постигнат устойчив резултат, който да намери мултипликация и верификация, както в общодържавната, така и в областните и общински политики и практики, решаването на всеки значим проблем следва да намери процесуална реализация на всяко от тези три нива.

На *професионално-експертно ниво* проблемът бива компетентно изследван. Установяват се причините, факторите и условията, които го пораждат и подържат; анализират се използваните и неизползвани възможности; предвиждат се очакваните рискове; разработва се система от реално изпълними решения респ. мерки и действия и се предлага реално изпълнима организационна схема, съпътствана от ясни принципи за професионална намеса.

На *организационно-институционално ниво* се осъществява процесът на реализация на разработената система от мерки и действия в условията на последователно съблюдаване на изведените принципи. Изгражда се система за координиране и контрол на действията на водещите и партниращи организации; изяснява се конкретната ангажираност на представляващите ги специалисти; изграждат се канали за комуникация; конструира се система за контрол и самоконтрол.

Покриване на изброените предварителни организационни условия дава възможност за пристъпване към реално изпълнение на дейностите, което предвижда разработване на план за действие и реализиране на логически свързаните мерки, които са конкретизирани, времево уточнени и обезпечени с детайлизирани отговорности. Особено важно е да се предвидят конкретни форми за отчет и вътрешен и външен мониторинг, при ясни критерии за ефективност и устойчивост на резултатите.

На *политическо и държавно-управленческо ниво* се гарантират условия, даващи възможност на водещите и партниращи организации да реализират поетите ангажименти и да осъществят системата от мерки и действия за решаването на проблема или в неговото подържане в поносими граници: нормативна база и нормативни условия на общонационално, областно, общинско или районно ниво; финансово обезпечаване; подготовка и квалификация на специалисти; кадрова политика и подбор на компетентни кадри; организационни и материални условия; политическа подкрепа и въздържане от идеологизация.

5. Потребностите в структурата на личността и тяхното оценяване

Какво е мястото на потребностите и мотивите в структурата на личността и как се отнасят към личностното свойство „насоченост"?

Многобройните дефиниции за потребностно-мотивационната сфера на личността позволяват на изследователя да определи към кое направление от психологията да ориентира своите виждания, а това означава, че на практика избира и определението за личността, което отговаря на логиката на изследователските му търсения. В същото време, потребностно-мотивационната сфера е най-интимното ядро на личността, твърде недостъпно и за самата нея, тъй като, освен напълно осъзнати компоненти, съществуват и такива, които остават скрити и за самата личност. Познаването му обаче, би довело до достигане на същността на личността и до разкриването на «Аз»-а й.

Придържайки се към едно от най-разпространените схващания за личността и нейната структура, ориентациите са насочени към модела за личност, свързан с името на К. Платонов.

Платонов определя личността като цялостна йерархична организация, съставена от подструктури, които се разграничават по:

• Особеностите на тяхната активност;

• Съотношението между влиянието на биологичните и социалните фактори;

• Възможностите и ограниченията за повлияване на всяка подструктура от социалния опит, от обучението и възпитанието.

Тази система има следната структура:

IV. Подструктура на насочеността на личността.	Светоглед, интереси, потребности, мотиви, ценности, убеждения и др.
III. Подструктура на социалния опит.	Знания, умения, навици, привички.
II. Подструктура на психичните процеси.	Познавателни психични процеси, емоционално-чувствени, волеви.
I. Биологично обусловена подструктура.	Пол, темперамент, тип ВНД, възраст, морфологични особености и т.н.

Ако се опитаме да влияем на различните структури чрез социалните фактори, при първата подструктура е практически невъзможно, тя е наследствено детерминирана и действа активно във всички последващи я структури. Втората е по-лесна за социално и педагогическо повлияване, но тъй като е свързана силно с първата, възможностите са доста ограничени. Третата подструктура е следствие от индивидуалния път на развитие на всяка личност, тя подлежи на повлияване в определена степен. Четвъртата е изцяло социално детерминирана и разкрива в значителна степен същността на личността.

Много голяма част от психолозите се насочват към изследване именно на потребностно-мотивационната сфера на личността (Левин, Макдаугъл, Фройд, Маслоу, Роджерс и т.н.), което я прави значима за науката и „оправдава" интересите в тази насока. Разбира се, гледните точки са твърде разнопосочни – имат се предвид основните разграничения – превес на влиянието на социалните или на наследствените фактори и отчитането на социалната активност на личността.

Обикновено в тази сфера се разглеждат като значими четири нейни компонента: потребности; мотивация; интереси; ценности. Известни са и доста методики за тяхното изследване.

Докато светогледът например, притежава много по-обширно съдържание, а убеждението е в по-значителна степен повлияно от познанието, то изброените компоненти са повече обвързани с емоционално-чувствената сфера, без да се изключват останалите. Те определят отношението и оценката на личността към действителността, към себе си, към другите, към дейността.

Как дефинираме потребностите и какви са техните съдържателни характеристики?

Потребностите са структурен елемент от потребностно-мотивационната сфера на личността. Те са компонент и от нейната насоченост, който отразява връзката „индивид-социална група“, почиват на нуждите и в много от случаите са осъзнати нужди. Стимулират активността на човека и отразяват неговото избирателно отношение към действителността. Потребностите са обвързани и със склонностите, и с влеченията на личността, но докато последните са с по-ниска степен на осъзнатост, то потребностите са вече осмислени склонности и влечения.

Всяка потребност притежава обективен и субективен характер, като субективният се определя от индивидуалния социален опит на всяка личност, а обективният – от наличните възможности, които предоставя обществото. Ако определени възможности липсват, то няма как да се формира и потребност към тях. Изхождайки от виждането на Х.Маркузе за едноизмерния човек, не можем да не се съгласим, че обществото предлага на индивидите такава структура на потребностите, на която може да отговори.

Потребностите се формират, видоизменят от характера на дейността на човек, от неговото обкръжение – социалната среда. Потребностите привеждат човек в състояние на активност, действеност, за да бъдат задоволени. И ако се достигне до задоволяването им, тогава може да се говори за равновесие в личността, което има относителен във времето характер. Затова на мястото на задоволената потребност се появява друга, нова потребност, която изисква удовлетворяване.

Разбира се, различните направления дават различни обяснения за потребностите. При психоаналитиците те са сведени до нуждите, дори нагоните и акцентът е върху несъзнаваните потребности, които се определят като нагони (З. Фройд), като инстинктивни по своята същност, а в други направления те се наричат нужди (Макдаугъл).

От позицията на изследването на потребностите като част от потребностно-мотивационната сфера на личността, се разглеждат най-малкото като осъзнати нужди и затова предизвикват интерес като съставка от личността на лидерите в домовете за деца (юноши и девойки), лишени от родителски грижи.

Много са вариантите на определения за потребностите, като се започне от потребностите, които определя К. Левин – реални и квазипотребности, висши и нисши, тоест, биологични и социални, К. Хорни – обвързани с ориентацията – към хората, от хората и против хората, та се достигне до йерархията от потребности, които определя А. Маслоу.

Въпреки, че той разглежда потребностите като част от мотивацията на личността, Маслоу определя техния произход като вроден, инстинктивен.

Пирамидалното им представяне внася яснота в позицията на Маслоу, според когото достигането до следващото равнище на потребности е предходно от предишното, което, въпреки че стои на по-ниско стъпало, е предпоставка и условие за проява на следващото.

Още повече, че Маслоу се опитва да предвиди и какви са възможностите за всеки средно статистически човек да задоволи потребностите си. Така:

- 85% от хората задоволяват физиологичните (глад, вода и т.н.);
- 70% – от защита и сигурност (стабилност);
- 50% – от любов и принадлежност (присъединяване и приемане);
- 40% – от самоуважение (значение, компетентност);
- 10% – от самоактуализация (реализиране на собствения потенциал).

Всъщност, това е и йерархичната им подреденост, която задава предварително и границите на достигане или недостигане на върха на пирамидата.

Първите две потребности се определят от автора като дефицитни, а останалите – метапотребности, чиято цел е достигане до самоактуализацията и осигуряване на израстването на личността. Маслоу допуска, че ако дефицитните потребности са реализирани, това е предпоставка да се реализират и следващите три нива.

Каква е ролята на мотивацията за развитието на личността?

Един от най-психологическите проблеми в психологията е проблемът с **мотивацията** на личността, която се определя като психофизиологичен процес, регулиращ поведението и познавателната дейност на човек. Свързана е с целенасочеността, отношенията и взаимоотношенията.

Хората не извършват нищо без да са водени от някакъв мотив, от някаква потребност.

Мотивацията притежава субективна и обективна страна, като първата се определя от напрежението, подбудите, потребностите, волята, стремежите, склонностите и др., а втората – от обективните фактори за изява на мотивацията.

Мотивацията изпълнява няколко функции:

• Активира личността;

• Задава насочеността на поведението;

• Обосновава го.

Мотивацията най-общо отговаря на въпроса „защо“ и се характеризира със сила, насоченост, интензивност. В този смисъл разграничаваме различни типове мотивация. Процесуалната страна й се детерминира именно от тези параметри.

На практика често се забелязва противопоставяне между поведенческите прояви и мотивите, които са ги провокирали. Тъй като поведението се влияе от различни фактори, то не може да се твърди, че е резултат само от вътрешно-мотивационните подбуди. Затова се налага изучаването на потребностите, мотивите, нуждите, интересите, склонностите, стремежите и не на последно място – характера на личността, като се прави опит те да бъдат, макар и условно, отделени от влиянието на социалните фактори.

Известни са множество теории за обясняване на мотивацията, като се започне от йерархичното подреждане на потребностите (Маслоу), търсенето единствено на обяснение в инстинктивната им природа (Фройд, Адлер, Макдаугъл), премине се през интерпретацията на активационния аспект (Моруци, Магун), достигайки до представянето й като целенасочване в поведението (Рубинщейн).

Едно от разграниченията на мотивацията е по признака „осъзнатост“, като тук се разглеждат различни степени на осъзнатост, но най-общо тя бива:

• Осъзната;

• Неосъзната.

Друг признак е „устойчивост“ и се разделя на устойчива и неустойчива, като и според поведенческите прояви на личността – с действен и недействен характер.

Друго понятие, което се отнася към мотивацията е мотивът, определението на когото е: „…вътрешна подбуда за действие, свързана с някаква потребност и проявяваща се в динамичната насоченост на поведението“. (Речник по психология, 1989, 203).

Като характеристики на мотива могат да бъдат посочени:

• Отразява личното отношение към обекти, субекти, ситуации;

• Подбуда е към достигането на някаква цел;

• Оценка на поведението и дейността и др.

Ако се опитаме да дадем дефиниции на разграничените мотивации и мотиви, то тези, които са ориентирани към действие, са от същото значение за личността, както и другите – ориентирани към въздържане от действие, напр., мотив за недопускане на противообществени прояви.

Степента на осъзнатост на мотивите е ключово понятие. Известно е, че не всички наши действия се отличават с осъзнатост и че човешкото поведение се ръководи, както от съзнателни, така (а дори и в по-голяма степен) от несъзнателни потребности, чиито разбиране е трудно, както за личността, така и за наблюдаващите я.

Не всички мотиви и потребности са с устойчив характер. Някой от тях са ситуативни и продиктувани от моментно състояние или хрумване на личността. Те нямат същото значение за нея и нейното поведение, както устойчивите. Последните всъщност задават и някои характерови детерминанти на личността.

Къде е мястото на интересите в стуктурата на потребностно-мотивационния блок?

Важна предпоставка за изява на човешката активност притежават **интересите**, които се включват в потребностно-мотивационната сфера на личността. Много от авторите ги определят като осъзната и осмислена потребност или съвкупност от потребности.

Етимологията на думата интерес е латинска и означава „в средата съм", тоест, в известен смисъл задава отношения, които се пораждат в най-малко две посоки – от средата към личността и обратно, затова и познаването на интересите на личността, в т.ч. и на лидерите, е от значение за нейното приемане или отхвърляне от социалната група.

Интересът е обвързан в много по-силна степен с външните обстоятелства, с поставената от личността или към личността цел, и в този смисъл се влияе в значителна степен от социалните фактори.

Възниква на основата на потребностите и мотивите, но притежава по-висока степен на избирателност, в сравнение с тях. Включва се в познавателната активност на субекта на дейността и в голяма степен го изразява като личност. Той служи за организация на когнитивната и афективната съставка на човека, а също влияе и на поведенческите му прояви.

Определя се като „... специфична познавателна нагласа към предметите и явленията от действителността..." (Речник по психология, 1989, 195).

Шпрангер посочва няколко типа интереси:

- Теоретични;
- Икономически;
- Социални;
- Политически;
- Естетически;
- Религиозни.

Интересите могат да се класифицират по различен начин, но най-разпространена е класификацията на Рубинщейн, според която те се разделят по критериите:

- Сила – биват активни и пасивни, като първите подбуждат към действие, а вторите – към съзерцание;
- Обем – широки и тесни, като вторите могат да се отличават и с едностранчивост;
- Степен на устойчивост – устойчиви и неустойчиви.

Разбира се, могат да се приложат и критерии – време, насоченост и т.н.

Що се отнася до критерия насоченост, смятаме, че можем да говорим основно за три вида насоченост на интересите:

- Към себе си;
- Към другите;
- Към дейността.

Какво е значението на ценностната система за личността и как ценността се отнася към потребностите?

Ценностната система, ценностите, ценностната ориентация са едни от значимите моменти при интерпретирането на личността не само на лидерите, а на всеки един от възпитаниците в домовете за деца, лишени от родителски грижи. Като се има предвид възрастовия период на изследваните групи, то поставените проблеми придобиват особена актуалност.

Ценността се определя като отношение, интерес към обект, предмет, уважение към субектите. Тя е субективна по своята същност, тъй като отразява индивидуалното отношение и желание на човека към посочените явления. В същото време, е и обективна характеристика, защото в значителна степен се влияе от политически, икономически, културни и социални фактори, специфични за конкретната епоха. Дори модата дава силно отражение върху ценностната система на индивидите от общността, групата.

М. Рокич е първият, който обособява проблема за ценностите като различен от този за нагласите. Според него, ценностите образуват система, в която са подредени от гледна точка на тяхната значимост. Рокич настоява, че е необходимо да се измерва ценностния избор. Според него, ценностният избор, както и всеки друг поведенчески избор е по-скоро резултат от процес на ранжиране, отколкото на скалиране. „…самото ранжиране има своя критерий в „Аз“-а на личността. Методиката на Рокич е изградена върху вертикално йерархичен, еднолинеен структурен модел. Те са предпочитани начини на поведение, или крайни цели, разположени върху континиум на значимостта. Те са „…тип вярване за това как трябва или не трябва да се държим, или за крайните цели на съществуването.”

Затова изборът на определени ценности, ранжирани по значимост за личността, дава възможност за прогнозиране на поведението й, а с това и носи информация за нейната ценностна система.

Разграничаването на ценностите е спорен въпрос. Те, от една страна се разделят, според производството на духовни и материални. Духовните се подразделят на:

- Икономически (право);
- Морални (чест);
- Религиозни (сакрално);
- Естетически (красота) и т.н., според сферите, отнасящи се до духовните блага.

Начините за осъзнаване на ценностите са свързани с общуването, дейността, отношенията и взаимоотношенията между хората и между хората и средата. Осъзнаването им е продължителен процес, който изисква съотнасяне на досегашния социален опит с актуалната ситуация, което означава, че има отношение към социалната зрялост на личността.

Ценностите не са веднъж завинаги дадени, те са колебливи, дори лабилни, особено, когато се отнасят до една възраст като юношеската, при която ценностната система се формира тепърва и въпросите за определяне на това кое е ценност и кое не е, са особено щекотливи.

Тъй като в социалната работа има съществени неточности при дефинирането на потребностите, ние приемаме, че оценката на потребностите е всъщност оценка на нуждите, но поради навлязлото в практиката оценяване на потребностите, ние ще използваме точно този смисъл.

Как се изготвя оценка на потребностите?

Оценката е начин, средство за вземане на решение, тя е метод за събиране и съпоставяне на информация относно хора в риск. Тя е взаимодействие и взаимоотношение между клиент, специалист (психолог, социален работник и др.) и проблема, който клиентите имат. Оценката е винаги субективна, което отправя въпроси относно намаляването на субективните фактори, а именно споделянето й с клиентите, за които се отнася, споделяне с колеги, за да се види и друга гледна точка по поставения проблем, използването на други методи за съпоставяне на данни и резултати. Казано по друг начин, оценката е и издигане и доказване на хипотези.

Оценката на потребностите на осъдените младежи от ромски произход засяга следните сфери:

• Потребност от формиране на умения за социално вграждане и презентиране;

• Потребности, свързани със защита след напускане на институцията;

• Потребност от формиране на умения за адекватно търсене на социални услуги;

• Потребности, свързани с търсене и намиране на работа;

• Потребности, свързани с подготовка на документи за кандидатстване за работа;

• Потребност от повишаване на социалните им умения;

• Потребности, ориентирани към образователна и трудова реализация;

• Потребност от осъзнаване на собствената личност, от разбиране на обкръжението и интерпретиране на социалната ситуация около себе си;

• Потребност от социални институции (услуги) след напускане на затворите за улесняване на социалното им вграждане.

Това позволява да се направи и следната карта за оценка на потребностите:

Карта за оценка на потребностите на лишените от свобода

1. ФИЗИОЛОГИЧНИ И ПСИХОЛОГИЧНИ ПОТРЕБНОСТИ**.**
   1.1. Здравен статус.
   1.2. Общо психично състояние.
   1.3. Данни за условията на живот в семейството.
   1.4. Значими близки.
   1.5. Семейна история.

Оценка на раздел 1[**]

Идентифицирани проблеми:

Идентифицирани потребности:

Възможни интервенции:

Ресурси в общността и институционални ресурси

2. СИГУРНОСТ И ЗАЩИТА.
   2.1. Характеристика на състоянието на затворника в пенитенциарното заведение
   2.2. Сигурност в семейната среда.
   2.3. Сигурност в социалното обкръжение.

** Всеки раздел завършва с посочените таблици.

3. КОГНИТИВНИ ПОТРЕБНОСТИ
   3.1. Грамотност и математическа компенетност.
   3.2. Общоинтелектуални познания и способности (възприятия, представи, мислене, въображение, иновации и др.).
   3.3. Специални дарби и способности (технически, художествени, литературни, музикални, други...)
   3.4. Умения за справяне с проблемни ситуации (разбиране на проблема, идеи за решаване на проблема, осъзнаване на последствията, целеполагане, стереотипност, вариативност).

4. РАБОТА, ПРОФЕСИОНАЛНА РЕАЛИЗАЦИЯ, ОБУЧЕНИЕ, ОРГАНИЗАЦИЯ НА СВОБОДНОТО ВРЕМЕ
   4.1. Трудов маршрут и отношение към трудовата дейност.
   4.2. Квалификация, преквалификация, образование.
   4.3. Свободно време и нереализирани идеи за подобряване на благосъстоянието.

5. ЕМОЦИОНАЛНИ ПОТРЕБНОСТИ
   5.1. Емоционални връзки с близки и роднини
   5.2. Емоционални взаимоотношения в семейството (деца, родители, братя, сестри, съпруг, съпруга)
   5.3. Сексуални връзки и отношение към секса.
   5.4. Емоционална интелигентност и управление на емоциите.
   5.5. Привързаност към близки и към приятели.

6. СОЦИАЛНИ ПОТРЕБНОСТИ
   6.1. Приятели и приятелско обкръжение.
   6.2. Враждебност, предразсъдъци, отрицателни социални нагласи.
   6.3. Социален репертоар.
   6.4. Социални стимули.
   6.5. Социален статус и ролево изпълнение.

7. ПРАВНО-РЕЛЕВАНТНО ПОВЕДЕНИЕ
   7.1. Правни знания.
   7.2. Умения за правно-релевантно поведение.
   7.3. Отношение към правните и социалните норми в обществото.
   7.4. Взаимодействия с правоохранителни, административни и социално-помагащи организации.

8. САМОСЪЗНАНИЕ, САМООТНОШЕНИЕ И СОЦИАЛНА ПРЕЗЕНТАЦИЯ
   8.1. Познаване на собствените възможности.
   8.2. Отношение към собствената личност.
   8.3. Умения за социално вграждане.
   8.4. Самооценка, Аз-образ, Аз-концепция.

9. СОЦИАЛНО ПРИЕМЛИВИ МОДЕЛИ НА ПОВЕДЕНИЕ
   9.1. Знания за социално приемливото поведение в обществото.
   9.2. Отношение към социалните и моралните норми.
   9.3. Желание и способности за поведенческа промяна.
   9.4. Формирани социални умения и навици.

10. ОБОБЩЕНИЕ НА ОЦЕНКАТА НА ПОТРЕБНОСТИТЕ.

Значими проблеми:

Водещи потребности:

Препоръчителни интервенции:

Ресурси в общността и институционални ресурси:

Като всяка оценка, и тази, съдържа в себе си елементи на субективизъм, които се преодоляват чрез съвместната работа на помагащите, чрез съпоставителната информация между получените данни и отразените в досиетата на осъдените, чрез множеството методи за изследване.

6. Психологическата помощ в процеса на изпълнение на наказанието

Лишаването от свобода е най-тежкото наказание само по себе си. Независимо от неговата продължителност и условия на изпълнение, то представлява не само стрес за осъдения, но цялостна промяна на социалния му и правен статус, начинът на живот, житейските планове и перспективи. От друга страна затворът с неговите нови изисквания, институционални и неформални въздействия, създава множество лични проблеми, които усложняват психическия живот и предизвикват различни поведенчески отговори. Много от тях са нерелевантни, както на средата, така и на пенитенциарните правила и допълнително влошават живота на осъдения, затваряйки един порочен кръг. От друга страна целта на лишаването от свобода не е психическия комфорт на осъдения. Тя е поправяне и превъзпитание. А психическото благополучие е само условие на хуманното третиране и предпоставка за нормално съществуване в есктремалните условия на затвора. Психологическата помощ е начин за съхранение на личността и нейната възможна позитивна промяна, чрез съчетаване на личните и институционални цели.

При осъдените на пробация, въпреки по-лекия, превантивен характер на самото наказание, психологическата помощ също е необходима, но с по-различни акценти от тези в МЛС. Тук наред с изпълнението на институционалните задачи и съдебни мерки, става въпрос за решаване на проблеми и преодоляване на състояния, произтичащи от живота на свобода и наложените ограничения.

Какво е психологическа помощ?

Предвид обстоятелството, че всички основни дейности (режимна, административна, стопанска и социална) в МЛС имат определени психологически влияния, можем да разделим психологическата помощ на два вида. Едната е непланирана, спонтанна и определена от обстоятелствата. Тя се реализира от всички, които имат пряк или косвен досег до затворниците. Обстоятелството, че не е професионална, не намалява нейното психологическо значение. Другата е специализираната психологическа помощ, която се осъществява от психолози и социални работници. Тя е планомерна, целепоставена и зависи от диагностичната оценка на потребностите, психическата и социална проблематика на осъдените. В нейното реализиране се използва специален психологически инструментариум, консултативни и терапевтически методи и техники в индивидуален или групов вариант.

Кое определя необходимостта от психологическа помощ?

Много са обстоятелствата, които правят живота на осъдените сложен, психически и социално проблематичен. Най-значимите от тях могат да се определят в следните няколко пункта:

• *Индивидуалната реакция на осъждането.* Тя започва още преди привеждане на присъдата в изпълнение и постъпване в МЛС. Обикновено е негативна и в зависимост от индивидуалните особености и миналия опит се изразява в обида, огорчение, озлобление, несигурност и отрицание. Всички те формират неблагоприятна психическа основа, свързана с фрустрация, агресивни или отреагиращи прояви;

• *Реакция спрямо условията на лишаване от свобода.* Тук става въпрос за редицата промени в начина на живот, условията на бит и ограниченията на собствената воля. Те произтичат от режимните ограничения и правилата на затвора. С особено психологическо значение се открояват *изолацията* и *депривацията.*

Изолацията има негативни последици, които могат да се търсят в няколко аспекта:

• Психологически-когнитивни промени, състояния на тревога и потиснатост, враждебност и агресия;

• Социален – препятстване на връзките с естествената среда, принудително общуване в затворената среда и липсата на подкрепления;

• Морален – разграждане на моралните устои, формиране на квази морални представи и поведения, съответни на новата среда, които по принцип са нерелевантни на общоприетите в свободния живот.

Депривацията е лишаване от различни значими идеални и материални условия при изпълнението на наказанието. Те могат да бъдат свързани с общуването, свободата на придвижване, притежаването на вещи или храна. Депривирани се оказват и някои потребности от по-висш порядък като сигурност, признание и емоционална близост. В зависимост от характера и личностните си особености осъдените реагират различно на депривациите, но най-често с фрустрация. Същата при някои има голямо мотивационно влияние и провокира конфликти, агресия и нарушения на реда.

Негативни по своето психическо отражение са също регламентацията, монотонията на живота и принудителното бездействие.

• *Проблеми, свързани с отношенията в затворническата общност.* Предвид условията, затворената среда и принудителното съжителство възникват редица неблагоприятни социалнопсихологически последствия. Осъдените често са подложени на групов натиск, лидерски тормоз или сегрегация. Наблюденията в това отношение показват, че най-засегнати са тези, които проявяват различия в поведението и характерова нестабилност. При някои по-чувствителни и трудно адаптиращи се могат да се получат трайни увреди в психо-социален план.

• *Неправилно третиране от страна на администрацията в МЛС.* Не всичко, което е законно и допустимо е психически поносимо от осъдените. Поради редица причини, някои от действията на надзорно-охранителния състав могат да се приемат за навреждащи, особено тези свързани със средствата за поддържане на реда и дисциплината. При някои съществува т.нар. предпоставена атрибуция за враждебност, която пречи на правилната оценка дори на добронамерените въздействия. Резултатът е усложняване на психичната проблематика и неадекватни поведенчески реакции.

• *Индивидуални личностни особености.* Извън криминалната насоченост, асоциалните нагласи и лошите навици, мнозина от затворниците показват характерови отклонения свързани с краен егоизъм, разглезеност, безволие, неспособност за емпатия и дисциплина. При някои се наблюдава липса на елементарни социални умения и възможности за вграждане. Това е проблем не само за бъдещата ресоциализация, но и актуален за пенитенциарната адаптация.

Как се реализира психологическата помощ?

Неформалната психологическа помощ може да се оказва навсякъде според нуждата и търсенето. Тя не изисква специални условия, познания и методики. Обикновено се изразява в даване на съвети, успокояване или окуражаване от пенитенциарни служители и даже от самите лишени от свобода. Ефектът й се дължи на възможността за своевременно споделяне на актуални проблеми и състояния, свързани с живота в затвора или отношенията с близките. По принцип зависи от проявеното внимание, разбиране и емпатия.

Що се касае до специализираната психологическа помощ, за нея се изискват специални психологически и социално-педагогически познания и съответна методическа подготовка. Осъществява се от психолози и социални работници според потребностите на осъдените и институционалните задачи. Освен към психическите състояния е насочена към постигане на позитивни промени в социалните умения, поведението и отношението към основните ценности. В случай на нужда може да има терапевтична насоченост. Нейното реализиране включва:

• *Психодиагностика и прогностика.* Това е стандартна процедура, която се извършва в началото при постъпването на осъдения. Целите са свързани с необходимостта от оценка на важни за третирането психо-социални дадености като: психически статус, личностни особености, поведенчески навици, социални връзки, евентуални разстройства и зависимости. Технически се прави със специализиран инструментариум, който включва използване на вербални и проективни тестове, стандартизирани въпросници за интервю и диагностични разговори. Същите освен изследване на осъдените целят и психологически помагащ ефект, свързан с преодоляване на стреса и първоначалните негативни състояния. На базата на получените резултати се прави първоначална оценка, която включва освен психологически заключения и прогноза за бъдещото поведение, както и рекомендации за последваща работа. Ако има достатъчно данни за психически отклонения, може да се насочи за преглед от друг специалист.

• *Психологическо консултиране.* Това е основната методическа форма на психологическа помощ, която се използва при работа с лишените от свобода, а при съответно предписание и с осъдени на пробация.

Може да се реализира в индивидуален или групов вариант. Според нуждите на осъдените, обективните и субективни потребности има различни съдържателни и целеви акценти. Процесуално се състои от няколко сесии със стандартна продължителност от един час. Когато е групово, участниците се включват в краткосрочни или средносрочни групи според възможностите и характера на установената проблематика. Обект на психологическото консултиране обикновено са осъдени със социални и поведенчески дефицити, емоционални проблеми, дистрес и посттравматични състояния, ценностни деформации и изявена агресивност. В зависимост от обективната преценка на личните нужди и институционалните задачи консултирането може да има акценти към помагане, корекция или обучение.

• *Психотерапия.* Това е идентична с психологическото консултиране форма на психологическа помощ, която се използва, когато осъдените имат по-тежки интрапсихически проблеми, налагащи промени в личността, включително на нивото на безсъзнателното. При нея е характерно по-определено придържане към методическите технически предписания на съответната школа или подход, а това изисква допълнително обучение и квалификация на помагащите специалисти.

• *Групово консултиране.* То е една от основните форми на психологическа помощ, която се налага както в терапевтичен, така и в тренингово – обучителен план. В пенитенциарната практика груповото консултиране се използва за научаване и експериментиране на социални умения, за релаксиране и емоционално разтоварване, за корекция на агресивни и отреагиращи поведения, за личностен ръст и самоактуализация. Основните предимства на групата освен пестенето на време се търсят в големите възможности за научаване чрез преживения опит и сравнително лесното прилагане на наученото в живота и реалния социум.

Кои са най-често допусканите грешки при оказване на психологическата помощ?

Психологическата помощ е трудна, многопластова и твърде разностранна по своето съдържание дейност. Често пъти нейните цели и хуманни намерения остават неясни и неразбрани от ползвателите. В резултат на това, както и на други причини от личностен или интелектуален характер, не винаги може да се разчита на тяхната активност и съпричастие. Нещо повече, не са редки случаите на парадоксални реакции от страна на осъдените, когато помощта се разбира като насилие. Макар съпротивите да са естествен спътник на всяко ефективно психологическо влияние, те не винаги се разбират като такива, а това води до грешки в подхода към проблематиката на осъдения. В практиката се забелязват някои типични грешки от функционален характер:

• *Пренебрегване на отношението с осъдения.* Става въпрос за стандартно установеното и доказано положение, че ефективността на помагането зависи повече от умението да се създаде и поддържа подходящо отношение на доверие, искреност и емпатия, отколкото от прилаганите технически похвати. В условията на лишаването от свобода това е особено важно предвид факта, че клиентите са недоброволни и склонни да пренасят негативните си нагласи към институцията и върху помагащия специалист.

• *Неотчитане на влиянието на съпротивите, или тяхното разглеждане като пречка.* Всяка психическа намеса нарушава определено статукво на личността. Поради това се посреща с изразена или не съпротива. Понякога тази съпротива е толкова силна, че препятства помощта. Тогава психолозите се насочват към тяхното преодоляване. В случаите обаче, когато се дължат на психически защити то е трудно, отнема време и усилия без гаранции за успех. Нещо повече, може да се навреди на отношението с клиента и препятства самата помощ.

• *Насочване на помощта към житейската фактология.* Това е естествена реакция на всички помагащи, защото обикновено осъдените търсят помощ във връзка с конкретен житейски проблем. Но същевременно трябва да се знае, че е неправилно, защото психологическата помощ е ефективна, когато се намери и работи с психологическия базисен проблем. Същевременно е грешно и обратното – пълното откъсване на помощта от реалните проблеми на съществуването и пренасянето ѝ изцяло в областта на психическите, които могат да са последствие.

• *Прекаляване със съвети, напътствия и окуражаване.* Съветването е естествена част от всяка помощ, но за ефективното повлияване е крайно недостатъчно, а в някои случай дори вредно. Едностранните

съвети, дадени на готово не помагат на осъдения в по-далечна перспектива. Научават го на готованство и пасивност. Прекаленото окуражаване и успокояване също не са добри начини за решаване на емоционалните проблеми и кризи. Много неправилно е когато се съчетават с поемане на отговорност от страна на помагащия.

• *Неотчитане на ресурсите на клиента.* Всеки човек, дори и най-проблемният има своите силни страни. Но обладан от проблемите си той по принцип не ги вижда. Същите остават незабелязани и в диагностичните процедури, които по принцип са насочени да откриват недостатъците. Помощта би била изключително затруднена, ако в някаква степен не се опира и на здравите страни на личността в когнитивен, поведенчески или социален план.

Какви са ползите от психологическата помощ на осъдените?

Ползите от психологическата помощ условно могат да се разделят на две групи. Ползи за осъдените и ползи за пенитенциарната институция.

• *Ползите за осъдените* са свързани с подобряване на психическия статус като цяло. Това включва преодоляване на стресови и постстресови състояния, състояния свързани с преживяване на тъга, тревога и безнадеждност, научаване на нови поведения и начини на реагиране, промяна в отношението към себе си и повишаване на самооценката, подобряване на самоконтрола и социалната компетентност.

• *Институционалните ползи* са резултат от личностното повлияване. Те засягат подобряване реда и дисциплината, чрез намаляване на инцидентите, свързани с неовладяни психически състояния. По-доброто регулиране на процесите в общността на осъдените и редуциране на силовите административни намеси също е доказано в практиката. Резултатите от психологическата помощ пряко кореспондират с постигане на корекционните и ресоциализиращи цели на наказанието.

7. Консултирането в наказателно-изпълнителната практика

Психологическото консултиране се наложи като основен метод на индивидуална и групова работа с осъдените. То намира приложение в различни аспекти на пенитенциарната психологическа и социално-педагогическа практика. Неговото основно предимство е във възможността за съчетаване на личните потребности и цели с институционалните задачи в контекста на хуманното третиране и ресоциализация.

Какво е психологическо консултиране?

Днес няма единно, общовалидно и прието определение за психологическо консултиране. В повече от половинвековното му съществуване са давани различни дефиниции съобразно целевата, методическата, теоретическата или практическата му насоченост. То може да се определя като дейност и помагаща професия или като самостоятелен процес. За пенитенциарната практика обикновено се дава следното определение: *Консултирането е помагаща, насочваща или коригираща дейност, която се извършва от професионалисти с помощта на психологически, психотерапевтически и социално-педагогически методи спрямо субективно затруднени или обективно нуждаещи се клиенти.*

Трябва да се отбележи, че съществува много голяма близост и дори припокриване в много отношения на психологическо консултиране и психотерапия, но по принцип психотерапията е отделна професия. Нейното практикуване, въпреки липсата на законова регламентация, следва да се прави от сертифицирани специалисти и то най-вече при наличие на психически разстройства или гранични състояния.

Какви са целите на психологическото консултиране?

Подобно на приложението му спрямо различни клиенти и нужди в свободния живот, целите на психологическото консултиране в пенитенциарната практика също са разположени в широкото поле от преодоляването на емоционални състояния до научаване на социални умения. Следва да се отбележи, че освен личните нужди пенитенциарното консултиране в известна степен е подчинено и на институционалните задачи, произтичащи от целта на наказанието. Така се определят и три вида консултиране:

• *Консултиране – помагане.* Това е широко и често прилагано консултиране. Инициатор в повечето случаи е самият осъден, който изпитва затруднения в приспособяването към условията на затвора, има проблеми в общността или в семейните отношения, които не може сам да разреши, изпитва тревога или е потиснат. Практиката показва, че психологическа помощ и подкрепа търсят затворници с по-висок интелект, култура и емоционална чувствителност, които тежко преживяват промяната на средата и новия тип взаимоотношения. Най-несигурни и нуждаещи се от консултативна намеса са затворниците със средна степен на изграденост и стабилност на Аз-а. При тях той е достатъчно силен, за да не позволи бърза деперсонализация, но недостатъчно, за да отстоява независимост и доминиране в общността. Поради това социалното битие на тези затворници е свързано с постоянен дистрес, който намира изява в неадекватно поведение. Голяма част от тях в стремежа си за укрепване на самочувствието търсят външна подкрепа и често попадат под влиянието на неформалните лидери. Тъй като мотивите на лишените от свобода за търсене на помощ са различни , понякога се получава несъответствие между оплакването и реалната нужда. Често самите клиенти не могат да определят правилно исканата помощ или умишлено заблуждават социалните работници и психолози. Твърде разпространени са агравациите – неумишленото субективно преувеличаване значимостта и емоционалното отражение на проблемите. Освен по поводи, свързани с емоционалните състояния, затворниците търсят помощ по конкретни въпроси на ежедневието, бита, административното и здравно обслужване. По принцип трудно приемат факта, че не всички проблеми са разрешими от затворната администрация, защото при дадените условия, тя олицетворява представата им за власт и възможности. Затова отношението към несъстоятелните оплаквания и невъзможните искания трябва да бъде определяно не толкова от административната целесъобразност, а от гледна точка на психологическия ефект, който ще произведат отказът или опитът да се помогне. В този смисъл всяка молба може да се разглежда като повод за установяване

на консултативен контакт. Веднъж осъществен, той може да бъде използван за начало на консултативен процес, който освен конкретна помощ да включи и помощ по други въпроси. Те могат да не се осъзнават от осъдения като актуални в дадения момент, но обективната преценка на социалния работник да показва, че стоят в основата на емоционални или поведенчески проблеми. В такъв случай помагането може да бъде съчетано или изцяло пренасочено към корекция или обучение.

Консултативната помощ в условията на затвора може да бъде инициирана от самия консултант. Много от затворниците поради стеснителност, недоверие, предубеждения или просто от неосведоменост не търсят помощта на социалния работник или психолога, дори когато изпитват сериозни притеснения. Други пък не могат да преценяват правилно състоянията си и евентуалната нужда поради слаба саморефлексия и повърхностност. Трети съзнателно избягват да се оплакват, защото изпитват страх от близост с администрацията. В такива случай социалният работник може да поеме инициативата за консултиране, като се ориентира по поведението на осъдения. В пенитенциарния живот индикации за необходимост от индивидуална помощ са: продължителен спад в активността, честа смяна на настроенията, афективни изблици, повишена агресивност, загуба на апетит и интерес към обкръжението, често подлагане на присмех и издевателства. Подобни и други поведенчески аномалии представляват интерес от гледна точка на оказването на специализирана помощ, когато не са характерни за даден затворник, контрастират с предишните му изяви и когато се случват след първоначалния период на адаптиране. В сравнение със случаите, когато помощта е потърсена от самия затворник, при предизвиканата намеса са по-малко случаите на лъжи, манипулации или спекулативни претенции, които по принцип пречат на консултативното отношение. Но, от друга страна, са значително повече защитите и по-силна съпротивата срещу помощта, което поставя допълнителни изисквания към начина на установяване на контакта и избора на консултативен подход. При помагането няма точно установени подходи и методически правила. Твърде широкият съдържателен обем на понятието „помагане“, както и на консултирането като дейност, дават възможност за прилагане на много и различни по своето естество стратегии на консултиране от обикновения практически съвет и административна подкрепа, през разговорната терапия и директното инструктиране, до по-сложните и продължителни психодинамични или екзистенциално-хуманистични подходи за личностна промяна. Изборът се прави от социалния работник или психолога, който на базата на професионална преценка на потребността, особеностите на клиента и ситуацията, определя обема, насочеността и начина на помагане. Следва да се има предвид, че право на помощ има всеки затворник, независимо от изявите и моралния му облик, както и от очакванията за ефект.

Консултиране – корекция. Основателните съмнения относно реалистичността на поправянето и превъзпитанието в условията на лишаване от свобода не изключват възможността отделни психически състояния, поведенчески стереотипи, мотивационни схеми, ценностни представи и атитюди , както и модели на взаимодействие да бъдат променени така, че да се повиши личностната зрялост, социалната компетентност и възможности за вграждане. Нещо повече, създаването на личностни предпоставки за ресоциализация, наред с обогатяване на опита и укрепване на силните страни в личността на затворника, предполага и корекция на ония недостатъци, които пречат на нормалното им социално функциониране или имат криминогенно значение.

Много често затворникът не е глобално деформирана личност, а има един основен недостатък (порок), който препятства правно-релевантното поведение при общо взето нормална просоциална нагласа. Такива недостатъци могат да бъдат в сферата на психичното (повишена реактивност, образуване на лесни афекти, скъсена мотивационна схема, склонност към агресия), социално-психологичното (неправилни модели на взаимодействие, лош атрибутивен стил, неадаптивни схеми, ниска Аз-ефективност, социална компетентност и пр.), в ценностите (неморални възгледи, егоизъм, хедонизъм, ниско правосъзнание).

Корекцията в такива случаи е наложителна с оглед на обстоятелството, че всички други ресоциализационни влияния могат да се окажат безсмислени, ако в условията на затвора се запазят или засилят негативните качества с влияние върху поведението. Между многото неблагоприятни фактори и условия пенитенциарната действителност има и едно благоприятно – осигурената физическа възможност за целенасочено въздействие върху затворника. Ефективността на това въздействие зависи от избраната методика, начина й на прилагане и точната диагностична оценка. Изследванията показват, че някои корекционни цели могат да се постигнат чрез прилагане на консултативни подходи индивидуално, групово или съчетано.

Консултиране – обучение. Много от проблемите на лишените от свобода произтичат от тяхното недостатъчно или неправилно обучение. Ситуативно усвоеният социален опит често се оказва недостатъчен за осигуряване на съответстващо на нормите поведение особено в екстремални психологически ситуации. Повечето затворници имат силно стеснен поведенчески репертоар при конфликти, спонтанно възникнали потребности, при фрустрация на целите или при външен натиск. Поради това реагират с недостатъчно апробирани и неправилно преценени като ефективни модели и обикновено грешат. Личностните им особености, особено интелектуалните, не дават възможност за учене от собствения негативен опит и те затвърждават асоциалното си поведение.

Прилагането на консултативни, най-вече поведенчески ориентирани подходи в социалната работа може да помогне в обучаването на осъдените на различни социални умения: оценка на ситуациите, постигане на релевантни цели, реагиране при агресия, поведение при конфликти, задоволяване на потребности, начини на общуване, самоутвърждаване и печелене на приятели. Доказано е, че тези и много други умения, необходими за социалното вграждане и нормалното поведение в социума, могат да се научават. Обучението чрез консултативни техники цели включване на преживяването за постигане на по-трайна промяна в поведението на затворника. Повечето от използваните методики се основават на закона за ефекта на Торндайк, според който всяко действие, което предизвиква удовлетворителен ефект в дадена ситуация има тенденция занапред да бъде повтаряно в същата ситуация. Освен ефективното използване на подкрепленията, консултирането дава възможност за повторения, за индивидуален и групов тренинг на социално приемливи поведения, моделиране на ситуации, практикуване на социални роли. Освен за обучение в сферата на междуличностните взаимодействия, консултирането намира приложение и в научаване на осъдените на различни житейски умения като: търсене на работа, отстояване на права, взаимодействие с административни, финансови и съдебни органи, вземане на решения и възпитание на деца.

Така показаните видове консултиране са на базата на целевите подходи. Те рядко се прилагат в „чист" вид, защото оплакването от преживяване например, може да изисква обучение в рамките на помагането или ценностна корекция. Това поставя въпроса за търсене на „базисен проблем" във всеки един отделен случай.

Кои са принципите на пенитенциарното психологическо консултиране?

Психологическото консултиране в пенитенциарната практика зависи от съобразяването с някои основни положения. Те произтичат от особеностите на средата, личностните характеристики на осъдените клиенти и характера на самата дейност.

• *Доброволност.* Този принцип произтича от самата същност на консултативния процес, която предполага взаимодействие, присъединяване и определени усилия от страна на клиента. Всичко това не може да се постигне, ако предварително или в процеса на работа не се осигури доброволното му и съзнателно участие. Не може да се помогне на този, който не желае помощ и не може да се научи този, който не желае да се учи. В условията на затвора предвид принудителното присъствие на клиентите, доброволността не е предпоставена, а трябва да се постигне. От друга страна, следва да се има предвид, че формалното съгласие за работа още не означава доброволност, защото може да е продиктувано от конформизъм, страх или користни цели.

• *Преценка на нуждата.* За да бъде ефективно консултирането следва да се предприема след щателна и професионална психологическа и социалнопедагогическа преценка, която да даде отговор на въпроси, свързани с това дали е необходима професионална намеса, дали консултирането е най-подходящият метод в дадения случай и дали клиентът е готов да приеме помощта. Много случаи в пенитенциарната практика не се поддават на консултативна интервенция. При други тя е излишно разточителство, а при трети може да се окаже противопоказна. Независимо от универсалността, богатото съдържание на подходи и техники, както и доказаната ефективност на психологическото въздействие консултирането не винаги може и трябва да се прилага. Опитът, както и някои изследвания показват, че консултативните подходи нямат особен ефект при осъдени с нисък интелект, изявен негативизъм към системата, личностни разстройства и акцентуации.

• *Акцентиране върху силните страни на клиента.* Особеностите на пенитенциарната институция, нейната корекционно-ресоциализираща насоченост и изявените личностни недостатъци на осъдените

обикновено подтикват към прилагане на медицинския модел в социалната работа. Социалните работници и особено психолозите често подхождат диагностично при оценка на клиента, като акцентират на дефицитите, психическите отклонения и моралните деформации. Този подход е необходим, но за целите на консултирането е недостатъчен, а в някои случаи и вреден. Съвременното разбиране за социално-педагогическа и психологическа помощ включва както корекцията, така и развиване, възстановяване, разширяване на уменията и възможностите. Това може да се реализира, ако се виждат и използват силните страни и ресурсите както в личността на осъдения, така и в неговото обкръжение.

• *Цялостност.* Проблемите на затворниците почти винаги са комплексни. Много често неуменията за взаимодействие водят до негативни емоционални състояния, а моралната невъзпитаност до неадаптивно поведение. Криминалната активност например е функция на цялостната личност, а не само на нейното правосъзнание. За да бъде ефективно в контекста на пенитенциарните цели и задачи, консултирането трябва да включва освен влияния, насочени към психиката на осъдения и такива към системата от социални връзки и отношения и към ценностните му нагласи. По този начин се осигурява трайност на промените и се намалява риска от рецидиви.

Кои са основните моменти на консултативния процес?

Консултативният процес следва стандартната схема на психологическото консултиране, съобразена с даденостите на пенитенциарната реалност. В този смисъл на всеки етап има специфики, които трябва да се имат предвид при работа с осъдените клиенти.

• *Първият етап* обикновено се свързва със запознаване с клиента, с неговата потребност от помощ, с преценка на ситуацията и договаряне на работното отношение. В него се прави начална диагностична оценка на личността, очертава се проблема от гледна точка на клиента, както и готовността му да се сблъска с него. Преодоляват се първите съпротиви, етническите, културните и статусни бариери. Според нуждата и по преценка на консултанта се провеждат диагностични процедури (тестуване) и ако се открият признаци на сериозна патология, клиентът се пренасочва към друг специалист.

При консултиране на лишени от свобода трябва да се обърне внимание преди всичко на превръщането на институционалния недоброволен клиент в консултативно доброволен, независимо от това кой е инициирал консултирането. В този смисъл трябва да се избяга темата за осъждането. Също така следва да се внимава за наличие на признаци на някакво личностно разстройство.

• *Вторият етап* отразява създаването на консултативното отношение, което предполага искреност, информираност, доверие и взаимна отговорност. Успехът на консултирането зависи от умението на консултанта да включи активно клиента в процеса. Поради това основният проблем е намирането на баланс между неговата пасивност и стремежа за компенсиране в действията на консултанта. На този етап клиентът трябва да види процеса като интересен, различен от ежедневието, а консултанта различен от неформалните съветници или служебните възпитатели. Важно условие е създаването на необходимия минимум емпатия.

Създаването на подходящ рапорт и присъединяването на осъдения е трудна задача не само заради обстоятелствата. Някои личностни и характерови особености, като недоверчивост, атрибуция на враждебност или лукавство, както и ниският интелект пречат. Не са редки случаите на превратно тълкуване на усилията на консултанта за създаване на добро отношение като опит за съблазняване. На този етап трябва да се внимава със заложената двойственост на отношението с осъдения клиент, което хем е служебно, хем е интимно –терапевтично. Практиката показва, че първата част на тази дихотомия обикновено се пренебрегва от него, от неосведоменост или търсене на изгода.

• *Третият етап* е етапът на диагностика. Въпреки мненията, че при консултирането тя не е толкова значима както при психотерапията, не може да се отрече нуждата от възможно повече и по-надеждна информация за оценка на клиента и проблема. Тук освен диагностичното интервю могат да се прилагат и специализирани тестови методики, както и събиране информация от външни източници.

При работа с лишени от свобода това е важен етап най-вече поради сложността на отделянето на оплакването от истинския психологически проблем, който от своя страна също е твърде комплициран. Трудности се срещат и при диагностичното интервю и при използване на тестовите методики. За това се препоръчва да се спазват някои специфични за случая изисквания:

1. Да не се прекалява с въпросите. Много от информацията може да се получи по друг път, например от документация или по-сетне.

2. Да се избягват въпроси, свързани с извършеното престъпление.

3. Да се представи социалният работник или психологът — длъжност, квалификация, сфери на влияние, опит в работата с лишени от свобода.

4. Да се слуша внимателно и да се улеснява разговора чрез т.н. вербални маркери, задаване на поясняващи въпроси, повтаряне на изрази на осъдения с друга интонация.

5. Да се използват невербални форми на комуникация – мимики, жестове, пози. Да се избягва по възможност фронталната позиция, защото напомня за следствените разпити. Да не се фиксира продължително с поглед осъдения, както и да не се гледа встрани, когато говори.

6. По възможност да се използват директни въпроси и по-малко затворени въпроси, които допускат отговори с „да“ и „не“.

7. За предпочитане е да не се водят бележки или попълват формуляри по време на беседата, защото това смущава осъдения.

8. Да не се показва досада, дори когато осъденият говори трудно и мисли бавно. При неразбиране въпросът да се преформулира, като се избягват абстрактните понятия.

9. Пенитенциарният работник да не фамилиарничи. За предпочитане е обръщението на Вие. Да не влиза в тона и жаргона на осъдения, но и да не демонстрира езиково и интелектуално превъзходство.

10. Да се обърне внимание на първите актуални проблеми като осъденият се попита изрично (битови, взаимоотношения, уведомяване на близките и пр.).

11. Да се кажат на осъдения основните права и задължения, перспективите за работа, предсрочно освобождаване, замяна на режима.

12. Ако се получи голяма пауза (забавяне на отговора), това да не се приема като застрашаващо интервюто и да се запълва от водещия незабавно.

13. Да не се правят забележки и дават морални оценки.

14. Да се посочат евентуалните трудности, които осъденият ще срещне при адаптирането си, както и възможностите за подкрепа.

15. При тестовете да се съчетават вербалните с проективни за избягване на социалната желателност. Също така практиката показва, че много от клиентите трудно се ориентират при самостоятелно четене на въпросниците, което налага същите да се правят като интервю, а бланката с отговорите да се попълва от консултанта.

• *Четвъртият етап* е поставяне на цели и определяне на подходи за тяхното постигане. Това е трудна задача, защото изисква едновременно отчитане на обективната необходимост, възможностите на клиента за промяна, уменията и предпочитанията на консултанта. На този етап, в зависимост от избраната методика, се прави и грубо разпределение във времето на предвижданите дейности.

При целеполагането следва да се отчита необходимостта от съчетаване на лично и институционално, на обективна необходимост от промяна и субективно желание за благополучие. Колкото до подходите, при консултирането, което по принцип е еклектично, могат да се съчетават различни методи, но систематично и съобразено с възможностите на клиентите.

• *Петият етап* е самата консултативна работа, реализирането на необходимия брой консултации за постигането на поставената цел. На този етап освен прилагането в съответна последователност на различните методически похвати, задача на консултанта е да следи за промените в клиента и при необходимост да извършва корекции. Той може да удължава или да съкращава етапа в зависимост от резултата или да сменя методиката. В резултат клиентът трябва не само да предложи решаване на проблема, но и да направи практически стъпки в това отношение. Изпробват се също нови модели на поведение в хипотетични или реални ситуации, спонтанните реакции при възникнали стимули от средата.. Към края на етапа намесата от страна на консултанта намалява и се свежда до отделни забележки или препоръки.

Целта е да се стимулира самостоятелността на клиента и вярата му в собствените възможности.

За разлика от консултирането на свободни клиенти при осъдените продължителността на процеса зависи най-вече от оценката за напредък на консултанта. Следва да се отбележи и това, че тези клиенти сменят оплакванията, но това не трябва да се приема като неуспех, а по-скоро като неосъзнавано желание за продължаване на връзката.

• *Шестият етап* бележи приключването на консултативното отношение. В него консултантът трябва да разбере субективното виждане на клиента относно ефекта на помощта. Постепенно да го „освободи" от властта или привързаността към себе си и да затвърди увереност във възможностите му сам да решава проблемите си. При прекомерна зависимост или при поява на нови проблеми може да удължи етапа в разумни граници. При работа с осъдени приключването на процеса следва да отчита следните особености:

• Възможно е през периода на консултиране социалният работник или психологът да са били единствените близки хора за осъдения. Поради това прекъсването на отношението да се възприема като лична загуба за него. По начало някои подходи предразполагат към личностно привързване и емоционална зависимост, тъй като се основават на особения характер на връзката между клиента и консултанта. Хуманистично ориентираното консултиране, ако е успешно може да привърже осъдения до степен, че да забрави служебния характер на отношението. Грубото или твърде категорично отсъединяване рискува да опорочи крайния резултат, който се оказва зависим от субективното усещане за подкрепа и емпатично приемане. В такива случаи е по-добре консултантът да не прекъсва отношението макар консултирането да е приключило. Установените близост, доверие, степен на влияние ангажират клиента морално за продължително време, което помага на цялостния ресоциализационен процес.

• Много от клиентите затворници са склонни да забравят наученото по време на консултацията. Тъй като не са привикнали на системни умствени и волеви усилия, отслабването на интензивността на влиянието в края на процеса и дезинтегрирането им от консултанта могат лесно да заличат постигнатото, особено при насоченото консултиране. Затова трябва да се отделя достатъчно време за преговор и обобщаване, за свързване на наученото с конкретни житейски ситуации и проиграване на различни варианти на поведение в тях.

• С приключването на процеса отслабват стимулите от страна на консултанта и се засилва влиянието на средата. Останали без положително отношение, без подкрепления, много клиенти се връщат към привичните си модели на проблемно поведение или невротични преживявания, защото тяхното усвояване е било много по-продължително и ефективно от интензивното им коригиране. Това налага проверка на резултатите в естествените условия на средата. Ако консултантът констатира, че клиентът показва склонност към предишното неадекватно поведение, може да се върне към повторение на някои моменти от консултирането, а дори и да промени методиката.

• Някои клиенти се самозаблуждават или умишлено заблуждават консултанта относно ефективността на оказаната помощ. Особено ако консултирането е било насочено към корекция в емоционалните състояния, могат да показват фалшив оптимизъм, успокоение, а в действителност да изпитват тревога, да бъдат отчаяни и фрустрирани. Важното е и обратното – да показват невротизъм и безпокойство с цел продължаване на консултативното отношение. В такива случаи се препоръчва повторно тестуване като се съчетават въпросници и проактивни методики. Това обективира оценката на настъпилите изменения и дава възможност за сравняване на резултатите преди и след консултирането.

• Няма данни, които да показват, че клиентът затворник може да изпитва скръб поради раздяла с консултанта. Ситуацията в затвора е такава, че те остават служебно ангажирани макар и не в консултативно-помагащо отношение (други социални дейности, професионално обучение, административно обслужване). Поради това не се налага работа за превъзмогване на негативни емоции на клиента, свързани с приключване на консултирането.

• Някои от клиентите се деморализират, демотивират и отпускат, усещайки края на отношението. Това е естествена реакция на умора, на изпитаните преживявания или на подсъзнателно желание за освобождаване от властта на консултанта. Затова не е целесъобразно да се говори за приключване. Всички действия, свързани с това, като проверки, обобщения, вдъхване на надежда, обсъждане на бъдещето, могат да се правят без да се споменава до края на отношението.

• Приключването не бива да остави впечатление за край на отношението. Консултантът трябва да остави „отворена врата“ за продължаване в случай, че се появят нови проблеми или активират старите. Същевременно следва да се отчита склонността на осъдените да пренасят отношението в сферата на личното не съвсем безкористно.

• *Седмият етап* касае консултанта и се състои в самооценка на свършената работа. Обикновено трябва да даде отговор на въпроси като: Изменил ли се е клиентът по време на консултирането? Промените в резултат на консултирането ли са? Достатъчни ли са за подобряване на функционирането му в бъдеще?

Отговорът на тези стандартни за всяка консултативна намеса въпроси, трябва да се базира и на реалната преценка на поведението на клиента след приключването. Тук затворената среда има определено предимство за разлика от условията на свободната консултативна практика.

Как може да се използва консултирането при подготовката на осъдените за живот на свобода?

Психологическото консултиране може да се използва в различни контексти и цели на пенитенциарното въздействие. Практиката показва, че то е ефективен начин за преодоляване на състояния, за туширане на агресивно поведение, за ценностна корекция, за научаване на социални умения. В съдържателен план това касае целия комплекс от социално педагогически и психологически дейности, насочени към ресоциализация на затворника още в условията на затворената пенитенциарна среда. Въпреки това подготовката на лишените от свобода за живот на свобода, респективно за освобождаване, в съвременното пенитенциарно третиране е отделена като специфично направление на социалната работа. Това не е случайно. Със своите цели, принципи и методически похвати то рационализира, прагматизира и конкретизира сложната система на социалните дейности и я насочва към актуалните нужди на осъдените в контекста на една ресоциализационна перспектива. Въпреки че често се употребяват като равнозначни понятия, „подготовка за свободен живот“ и „подготовка за освобождаване „в известно отношение се различават. „Подготовка за свободен живот“ е по-общото понятие, обхващащо по време целия период на наказание. Докато „подготовката за освобождаване“ е част от него, свързана със интензифициране на дейността в последните месеци преди напускането на затвора. Освен това първото е въпрос на създаване на нагласа, а второто научаване на конкретни умения.

Консултирането, свързано с тази задача се извършва по показаната процесуална рамка, като следва да отчита и да се насочва към следните обстоятелства:

1. В съвременната пенитенциарна теория подготовката на лишените от свобода за свободен живот е свързана с преследването на три основни цели:

• Създаване на трудови навици и професионално обучение.

• Овладяване на подходящи жизнени и социални умения.

• Оказване на специфична помощ при удовлетворяване на индивидуалните потребности.

Постигането на тези цели освен от значителните проблеми на осъдените (липса на подходящо образование и квалификация, недобри битови условия, изолация или неприемливи социални връзки, здравословни проблеми, алкохолизъм) се затруднява и от някои причини в пенитенциарната система. Такива са бюджетни ограничения и липсата на достатъчно подготвен персонал, противоречие във връзка с изискванията за сигурността и контрола, големия брой затворници и нежеланието на една значителна част от тях да сътрудничат, откъснатост на работата на различните служби на затворническата администрация и пр. Това поставя консултативният подход като компенсираш и дори водещ в тази дейност.

2. Формирането на личностна готовност за живот на свобода трябва да отчита времевите граници на наказанието. В зависимост от това той трае от няколко седмици до 10 и повече години. Тази продължителност създава определени трудности в определяне целите, съдържанието и интензитета на социално-педагогическите дейности и намеси. Проблемът е в това, че двете променливи: обективно необходимата степен на личностна промяна и времето на лишаване от свобода по отношение на отделния осъден

рядко се намират в идеално съотношение. Това стеснява приложимостта на типологизираните подходи и насочва към конкретна преценка на отделните случаи. В рамките на общата постановка може да се каже, че от гледна точка на възможностите да се повлияе реализацията, неблагоприятни са твърде кратките срокове на наказанието и твърде дългите такива. Първите, защото не дават възможност за реализиране в необходимия обем на необходимите социално-педагогически и психологически интервенции и постигането на сравнително устойчива личностна промяна. Вторите, защото са свързани с редица психологически, социални и организационно-практически проблеми като:

• загуба на социална перспектива;

• свръхадаптиране към затворническия начин на живот;

• загуба на автономност;

• поява на здравословни проблеми;

• алиенация от непосредствената среда преди затвора;

• изчерпване на възможните социално-педагогически и психологически средства, както и формализиране на взаимодействията;

• смяна в стила на административно ръководство;

• значителните промени в обществото, които настъпват по време на дългогодишното пребиваване в затвора.

3. За различните осъдени акцентите на личностната промяна са различни, но има и универсални. Такъв задължителен елемент, налагащ се поради особеностите на преобладаващата част от затворниците, спецификата на затворената и регламентирана среда и поради същността на социално-педагогическата работа е повишаването на възможностите за **автономия.** Автономията, като характеристика на поведението или автономността като качество на личността се свързват със:

• Способност за разбиране същността на проблемите и причинно-следствените им връзки;

• Способност за формулиране на целите, в противовес на неясните желания;

• Способност да взема самостоятелни решения, а не да действа под чужда воля;

• Да носи отговорност за постъпките си, а не да се оправдава с обществото или съдбата;

• Да притежава набор от модели за решения на трудности и проблеми, а не да действа инстинктивно.

Автономната личност е по-зряла, социално пригодна и функционална, тя по-трудно се поддава на случайни влияния, а следователно по-рядко изпада в проблемни ситуации. Въпреки това много от затворниците предпочитат да бъдат неавтономни. Дотолкова, доколкото състоянието на инертна зависимост и безотговорност е проява на „бягство от свободата“, то влиза в противоречие със силното желание за освобождаване, което доминира при повечето от затворниците. Малцина обаче си дават сметка, че освобождаването само по себе си на може да реши проблемите им. Напротив, липсата на автономност, подсилена от пребиваването в режимната среда, е основна предпоставка за изпадане в зависимост от други най-често криминални личности.

Подготовката за живота на свобода в смисъла на личностна промяна има две страни: психо-педагогическа и практическа. Първата е свързана с реализирането на общите цели на социалната работа като се акцентира на помагането. Помощта трябва да бъде насочена към това лишените от свобода да могат да разберат чувствата и мотивите си, да определят целите си, да открият силните си страни, изобщо към подкрепяне усилията им за промяна или мотивирането на такава. Втората страна на личностната промяна се състои в създаване на условия за извличане на полза от престоя в затвора. Това се основава на предположението, че автономността на личността е въпрос колкото на нагласа, толкова и на реални възможности за решаване на житейските проблеми. Създаването на такива възможности предполага времето на лишаване от свобода да бъде използвано за образование, професионална квалификация, овладяване на занаят, усвояване на умения за търсене на работа, неща, които са от голямо значение за практическата страна на социалната интеграция.

4. Подготовката на лишените от свобода за освобождаване е завършващ етап на подготовката за живот на свобода. По време той обхваща обикновено последните месеци от наказанието, като при големите присъди (над 5 години) е по-дълъг. Целта е непосредствена подготовка за първите дни от живота на свобода. В съдържателен план това се свързва с редица режимни, психологически и организационно-практически мероприятия за:

• преодоляване на неблагоприятните последици от затворната адаптация;

• запознаване с промените в социално-икономическата сфера;

• преодоляване на страха от свобода, амбивалентността в чувствата, свързани с предстоящото освобождаване, безпокойството на очакването;

• равносметка на личностните промени и оценка на готовността за свободен живот;

• формиране или активиране на непосредствените цели и перспективи;

• активизиране на съхранените позитивни контакти и възстановяване на прекъснатите;

• установяване на контакт с външни институции и организации, имащи отношение към постпенитенциарната ресоциализация.

8. Специализирана групова работа – тренингови и психотерапевтични техники

Груповата работа е прилагане на консултативни и терапевтични методи спрямо специално подбрана група от хора. То съчетава предимствата на консултативния подход с възможностите на груповата психотерапия. Днес групови форми на работа има и в трите основни помагащи професии. Групите се използват в различни ситуации и с различни цели при работа с осъдени. Близо двадесетгодишния опит показва тяхната ефективност, както в тренингово-обучителен, така и в емоционално–подкрепящ и поведенческикорекционен план.

Какви са предимствата на груповата работа?

Груповите форми на работа с осъдени имат редица особености, които ги правят удачни за ресоциализационните цели на наказателното изпълнение. Най-общо те могат да се представят така:

• възможност за удовлетворяване на социалните потребности от статус, емпатия, защитеност, принадлежност;

• възможност за оказване на социално влияние, натиск, конформиране, иновации и обогатяване на социалния опит;

• възможност за участие и за онагледяване на процесите в групата;

• психически комфорт при споделяне на сходни проблеми;

• учене чрез преживяване на опита;

• възможност за личностен ръст на участника;

• икономически предимства (пестене на време).

В пенитенциарните условия участието в групата спомага за запълване на сериозна празнина в организацията на живота и препятства приобщаването към така наречената затворническа субкултура. Практически работници, работили с групи, съобщават, че следствие на участието в група, затворниците показват видими промени в поведението като:

• намаляване на дисциплинарните нарушения;

• повишен реализъм и отговорност;

• по-добро разбиране на правния статус;

• изявен интерес към работата в групата;

• пренасяне на положителните отношения от групата в общността;

• преодоляване на усещането за самотност и обреченост.

Към това следва да се прибавят и такива предимства като: възможност за гъвкавост и смяна на тематиките, възможност на водещия да използва подкрепата на мнозинството, възможност за преиграване (реконструиране) на реални ситуации от затворническата действителност, за следене на лидерските изяви.

Недостатъците на груповото консултиране се търсят в недостатъците на груповата работа: липса на конфиденциалност, опасност от потискане на личностно-несъстоятелни участници и задълбочаване на социалната им алиенация, възможност за предоставяне на поле за изява на агресивни затворници и налагане на диктаторски стил на ръководство. Тези потенциални опасности обаче могат да се избягнат предвид особения характер на консултативната група, която допуска по-директивно участие на водещия.

Какви видове групи могат да се организират в МЛС?

Съществува голяма възможност за широк избор на видове групи за работа с осъдените. В практиката на ресоциализационната и помагаща дейност, могат да се използват групи на основата на емоционалното или рационалното стимулиране, като акцентът се поставя или на водещия или на самата група. В повечето случай обаче групите са еклектични и подчинени на конкретни задачи в рамките на съществуващите възможности и методическа подготовка на водещите.

Тренинг-групи за развитие на социални умения. Участниците се подбират според определени дефицити в социалната интелигентност – междуличностни взаимодействия, преценка на ситуации, липса на автономност, устойчива тенденция на конфликтност, агресивни модели на реагиране и пр. Водещ признак е незнанието и неумението на адекватни поведения в различни житейски ситуации, поради недостатъци в социалното учене и наличие на апробирани неадаптивни поведенчески модели. За предпочитане е участниците да имат едни и същи или сходни по съдържание дефицити.

Структурирането на групата, оказването на целта, договарянето и приемането на груповите норми става в едно или най-много в две занятия (срещи). В тях трябва да се преодолее евентуално опозиционно или несериозно отношение на някои затворници. По начало такова проявяват най-проблемните и най-нуждаещи се от корекция, затова не бива да се елиминират, а да се приобщят като се използват егоцентричните им нагласи или стремежа за доминиране. Не е твърде удачно включването в една група на затворници с агресивно и с потиснато поведение. Тъй като по принцип договорените норми се забравят, те трябва да се повтарят в началото на всяка среща.

Същността на груповата работа се състои в задаването от водещия на различни задачи, казуси, ситуации, теми за разсъждения. Участниците ги обсъждат, дават мнения, предложения, опонират и преиграват. Задължително е преди да представи своята позиция, водещият да изслуша всичките участници, като стимулира пасивните и редуцира изявите на хиперактивните. Практиката показва, че затворниците трудно реагират на измислени, хипотетични и изкуствени ситуации, например: „Представете си, че.. . „. Поради това представяните казуси трябва да са максимално близки до действителността, дори да я преповтарят. Ако показват неадекватно на нормите поведение не бива да се коригират веднага, а да се оставят да го реализират докрай и да видят по-добре резултата. Най-добре е участниците да стигнат сами до изводи, но ако не могат, водещият ги обобщава. След това се прави тренинг на правилното поведение. Един и същ проблем може да бъде тема на няколко срещи, докато не се разбере от всички и се усвоят съответните нови модели на поведение във възможно по-широк кръг житейски ситуации.

Водещият следи за спазването на груповите норми и договорености, регулира процеса, води си бележки за изявите на отделните членове, подбужда интереса. С времето директивността му трябва да намалява, оставяйки повече място за инициатива от страна на групата, включително и по тематиката на срещите.

Практиката показва, че при този тип работа „отпускането“ на участниците, преодоляването на първоначалните смущения или съмнения настъпва към третото – четвъртото събиране. Тогава се снемат и много от съпротивите, първоначалните бариери в отношението към водещия. Последните две или три срещи касаят обобщаване на придобитите знания и опит и затвърдяването им в устойчиви стереотипи.

Подобен модел на обучаващо консултиране може да се прилага в контекста на ценностното реформиране. Обект на работа са отделни норми, обсъждани в тяхната връзка с житейски ситуации, личностнозначими субекти, потребности и социални роли. Целта е установяване на определени зависимости и свързване на практическо-целевите с морално-правните аспекти на поведението.

Важен момент при работата на тези групи е възможността за проиграване на практика на различни казуси и репетиране на умения. Тук обучителният ефект зависи от умелото балансиране на ръководството и поведението на групата, която трябва да бъде „безопасна лаборатория” По този начин наученото в групата по-лесно се прилага в житейската реалност извън нея.

Групи за емоционално-психическа подкрепа. Този вид групи включват участници с емоционални проблеми като тревожност, страхове, депресивност, афективност, психомоторна възбудимост, лесно фрустриране и пр. За предпочитане е групата да бъде формирана на базата на сходност на проблема, защото е неудачно събирането на астенично-депресивни с афективно-възбудими клиенти. Поради особеностите и психическата проблематика целта на групата не трябва да се съобщава, на участниците при първата среща.

Много от осъдените с емоционално-психични проблеми са склонни да ги отричат и поради това не проявяват желание за идентифициране с други подобни. Поради това събирането може да се обясни като форма на прекарване на свободното време, начин за отстраняване на скуката и прочие. Първоначалните норми трябва да се ограничат до взаимно разбирателство и приемане. Категоричните изисквания са противопоказани и стагнират процеса.

Водещият заема балансирана позиция на „пръв между равни" като дава идеи, подхвърля теми за разговор, подкрепя несигурните или притесняващите се. Целта му е да създаде обстановка при която групата ще се възприема не като място за изпитание, а като място за отпускане и разтоварване. Поради това поне в първоначалните срещи трябва да се избягва директивното вмешателство, коментарите, опониране на неадекватните емоционални реакции.

Едната цел на групата е свързана с изява на емоциите, на изслушване, получаване на подкрепа и съчувствие. Това по принцип има релаксиращ ефект, когато осъденият види, че не е сам в притесненията си, че има и други с подобни проблеми. Водещият трябва да стимулира участниците към откровеност, да използва саморазкриване, отразяване на чувства, туширане на подигравките, смяна на темите или задълбочаване на рефлексията.

Другата цел на груповата работа се свързва с прилагане на когнитивно-поведенчески техники и методи за освобождаване на участниците от депресиращите преживявания, от заучения невротизъм и астенични нагласи. Това се постига чрез постепенно преминаване от емоционално към рационално стимулиране. След петата или шестата среща, когато затворниците се чувстват вече достатъчно освободени да разкриват емоционалните си състояния без да се срамуват от другите или притесняват от водещия, той може да се опита да ги подтикне към самоанализ, към разкриване на принципите за неадаптивните им преживявания. Отначало как те ги виждат, а после да направи собствени интерпретации. Ако открие ирационални съждения, догматични мисли или признаци на заучен невротизъм, може да насочи групата към рационално осмисляне на опита. А при подходяща атмосфера и сигурност може да премине към директно когнитивно атакуване на неправилното мислене. По принцип не е правилно да се използва групата за натиск, защото същият се разбира от клиента като атака не срещу мислите му, а срещу него самия. Следва да се има предвид, че в подобна ситуация групата се сплотява много лесно, не толкова поради желание да помогне на клиента, а за собствена защита и угода на водещия. Ако фиксирането на вниманието на групата върху даден участник продължи по-дълго, водещият трябва да смени обекта или темата. Тъй като някои състояния не се поддават на рационално въздействие (например невротичните) в инструментариума могат да се включат емоционални паузи, както и някои бихевиористични техники (мускулна релаксация, систематична десенсибилизация).

Всяка среща трябва да завършва оптимистично и разтоварващо (игра, разказ, виц). Ако се прави анализ, то той трябва да обхваща всички участници и да се свързва с позитивни оценки. При този вид групи основната трудност е освобождаването на участниците от стеснителността и подпомагане на емоционалното разкритие. Тези процеси се препятстват от някои културни предубеждения като например това, че мъжът трябва да е твърд и да не показва чувствата си, но много по-често от неумението на осъдените да вербализират емоционалните си състояния.

Кои са най-често допусканите грешки при работа с групи?

Въпреки относително голямата методическа свобода на груповата работа с осъдените се допускат някои грешки, които пречат на нейната ефективност.

Неправилен подбор на участниците. За да бъде групата ползотворна и работеща, зависи от участниците в нея. Не всички, които имат нужда от помощ или обучение са подходящи за група. В този смисъл в групата не бива да се включват твърде агресивни, както и твърде подтиснати осъдени, защото засилват поведенческите си или емоционални проблеми. Особено трябва да се внимава да не попаднат клиенти с някакво личностно разстройство или акцентуация. Същите пренасят дисхармонията си в групата, искат тя да се съобразява с тях и проявяват изменчивост в отношенията. Ангажират вниманието на водещия с непрекъснати претенции и отклоняват групата от нормалната й динамика.

Неправилен стил на ръководство. Става въпрос за преиграване и прекаляване с дидактизъм и наставничество от страна на водещия. Ценността на групата е предимно в нейното естествено влияние, кое-

то не може да се реализира, ако тя не стане самостоятелна социално-психологическа работеща общност. Непрекъснатото доминиране на водещия, не само е уморително за него, но обрича групата на пасивност и снижава нейния ефект.

Пренебрегване на груповата динамика. Всяка група преминава през няколко задължителни етапа, които имат характерни особености в социално-психологически смисъл. Преди да стане работеща групата преживява периоди на неяснота, на организационни промени, на конфликти. В желанието си да ги преминат по-бързо, някои неопитни водещи поставят задачи, възможни за работещата група, когато тя не е такава. За да бъде ползотворна групата сама трябва да постигне състояние, което й позволява да работи с проблемите и да бъде терапевтична среда.

Неотделяне достатъчно време на приключването. Приключването на работата на групата е важен момент, от който зависи нейната ефективност и краен резултат. Установено е, че колкото е била по-дългосрочна дадена група, толкова повече време трябва да се отдели на приключването. Това особено важи за обучително-тренинговите групи, където освен психическото отделяне на членовете, трябва да направят проверки на наученото и да се затвърдят резултатите. Ако този етап се пренебрегне, за някои от участниците ефектът може да се снижи твърде много, като наученото се забрави бързо.

Неотчитане на личната мотивация за участие. Въпреки, че груповата работа допуска и недоброволни клиенти, това не ги прави автоматично пригодни за изпълнение на групови задачи. Някои заставени насила да посещават групата осъдени, нарочно се държат грубо, предизвикателно и опозиционно. Това затруднява работата на самата група. За това дори клиентът да е недоброволен, трябва да се мотивира в хода на самата групова работа. Това става най-добре, когато възприеме групата като привлекателно място.

Твърде нетолерантно отношение към диадите. На определен етап от развитието на груповата динамика е възможно да се образуват подгрупи (диади или триади). Това по принцип се счита за неблагоприятно явление и водещите реагират с организационно противодействие. Следва да се отбележи, че щом нещо се случва, то има своето психологическо основание и в този смисъл е нормално за групата. Още повече, че тези диади могат да се използват за целите на самата група, стига да не пречат на общата работа.

9. Социална работа с ромската общност

Проблемът за пенитенциарното ресоциализиращо третиране на ромите е значим поради няколко причини. Първо, защото това е една значителна част от затворническата популация, около половината от всички изтърпяващи наказание. Второ, защото проблемът за социалната интеграция на ромите в обществото още е далеч от своето приемливо решение. И трето, защото макар и парадоксално, но тъкмо затворът се оказва единственото място, където могат да се реализират целенасочени социални и психологически влияния, спрямо криминално проявени роми.

Какви са особеностите на ромската общност в МЛС?

Социално-икономически аспект на проблема

Общоизвестно е, че като цяло ромите са по-бедни в сравнение с останалите части на населението. Поради редица образователни, квалификационни и общокултурни причини повечето от тях останаха значително под чертата на екзистенциалния минимум. В резултат заемат най-голям относителен дял от социално слабите слоеве и групи. Макар сама по себе си бедността да не е директен криминогенен фактор, при тях съчетана със стеснените възможности за социално функциониране тя, влияе за формиране на асоциални нагласи , съответно поведение и морално оправдаване на същото. Следователно за правилната постановка на Пенитенциарната ресоциализация на ромите, следва да се отчитат приоритетно особеностите на техния социално-икономически статус. Според едно изследване 6% от осъдените роми определят материалното си положение като добро, 75% като лошо и 19% като много лошо. Предвид възможния субективизъм данните от анкетата са били подложени на допълнителна проверка. Видяло се, че като цяло отговарят на действителността. Установило се, че почти всички, които се определят като бедни или крайно бедни нямат образование и квалификация. Работили са непостоянно на нископлатена работа или са били безработни. Определящите материалното си състояние като „добро" са се занимавали с амбулантна търговия често контрабанда хидроизолация или строителство. По правило всички са заемали ниски социални позиции. Повечето са формирали нагласи на аутсайдери с присъщата им социална безотговорност и дезинтеграция. Лишаването от свобода по различен начин се отразява на социално-икономическото положение на осъдените роми. Макар субективно да се оценява като крайно негативно, данните сочат, че за около 70% то временно смекчава острата криза в която са изпаднали още преди осъждането. Осигурената прехрана, осигурената за мнозина работа, някои културни, здравни и битови придобивки, облекчават не само осъдените, но косвено и техните семейства. Липсата на обективност при оценката на тези обстоятелства по-точно на тяхното игнориране е естествена реакция на самото наказание. По-различно стоят нещата при неработещите роми. Тъй като нямат доходи те са принудени да разчитат на помощ от семействата си като по този начин ги подлагат на допълнителни лишения. Картината на социално-икономическите проблеми на осъдените от ромския етнос се влошава допълнително от обстоятелството, че съпругите на 80% от семейните са безработни и разчитат единствено на социални помощи.

На този фон твърде оптимистични изглеждат очакванията във връзка с бъдещето. Над 65% са сигурни че ще си намерят работа, но само 17% от тях посочват каква. Останалите 83% разчитат на случайността. Очевидно този оптимизъм е повлиян от силното желание за свобода и говори за неадекватна оценка на обстоятелствата. На този етап те са по-скоро неблагоприятни. Опитът показва, че поради ниското си образование, колебливо отношение към труда, както и поради редица предубеждения от страна на работодателите, ромите обикновено са пренебрегвани при назначаване на работа, както в държавния, така и в частния сектор. С малки изключения, те не владеят традиционните занаяти, осигурявали им поминък някога. Съмнителна изглежда перспективата на заявилите 3%, че възнамеряват да започнат търговия. Тъй като по принцип ромите не притежават земя, възможностите им за реализация в селското стопанство също са ограничени до временно или сезонно наемане. Като цяло несериозно е намерението на други 3% за емигриране. Показаната най-общо картина на социално-икономически статус на лишените от свобода роми дава възможност за някои изводи относно перспективите за ресоциализация: Първо:

В затвора преобладават роми обикновено с нисък или крайно нисък статус. Дали тъкмо те са по-склонни към деликвентност или поради бедност не са имали възможност за по-ефикасна защита е въпрос, на който не може да се даде еднозначен отговор. Факт е обаче, че т.н. „ цигански барони" са рядкост в пенитенциарните заведения. Второ: Тежестта на икономическите проблеми води до безпомощност, безперспективност и често до социална безотговорност. Като защитна реакция при някои се формира т.н. „карнавално отношение" към живота. Очакването, че някой друг ще помогне е проява на социален инфантилитет и пречи на автономността. При тези условия незадоволените потребности стават често директен стимул на престъпно поведение. Трето: Колкото и парадоксално да изглежда с оглед на негативните страни на лишаването от свобода, за една значителна част от осъдените роми, то е не само временно смекчаване на отражението на икономическата криза, но определено и шанс, възможност да изчакат в една сравнително по-безопасна среда промяна в промяна в икономическата конюнктура, която би облекчила процеса на социална рехабилитация. Това би било възможно ако времето прекарано в затвора бъде използвано пълноценно за квалификация, промяна в някои социални атитюди и постигане на по-висока личностна зрялост.

Социално-психологически аспект

Приобщаването на ромите към ценностите и моделите на законосъобразно поведение, като цел на пенитенциарното третиране следва да се основава на диференциран подход. Това предполага отчитане на особеностите в социализацията, причините и механизмите на десоциализиране, както и наличните потенциали. Такъв подход за разлика от унифицирания поправително-превъзпитателен подход изисква и по-задълбочено вникване в ромската социално-педагогическа проблематика. Да се говори само за личностните или групови дефицити на ромите от гледна точка на постановката на социалната работа с тях е крайно недостатъчно. Стереотипизирани представи от рода на тези, че са мързеливи, не уважават закона, не се образоват, имат лош бит и ниска култура потвърждават само негативни очаквания и педагогически песимизъм. Един от основните проблеми на социализацията на ромския етнос е свързан с отношението на мнозинството. Това отношение се е формирало отдавна, но и днес е запазило основните си идеологически и социално-психологически характеристики. Подложени на когнитивна сегрегация и емоционално отхвърляне, голяма част от ромите се социализират изключително в рамките на собствения етнос. Тази самоизолация е не само реакция на отношението на мнозинството, но и резултат на силна привързаност към субкултурни традиции. Нейният основен резултат е, че първичната социализация на ромите протича в ограничена неблагоприятна среда. Това води до непълно или неправилно усвояване на ценностно-нормативната система, възприемане на ценностно неодобрявани поведенчески модели и двойственост на социалната нагласа. При нея индивидът се конформира истински със субкултуралните изисквания и привидно с конвенционалните норми на мнозинството, които често счита за чужди и противостоящи на интересите си. Разгледана в този аспект, казуалната връзка с престъпното поведение, изглежда естествена, а в много случаи и неизбежна. Липсата на достатъчно интернализирани морални норми, водят до ситуативна мотивация, доминирана от потребностите. Страхът от наказание, като стимул за правна релевантност е твърде недостатъчен, защото субективно не се подкрепя от другите механизми на социален контрол. Социализирането в неблагоприятна и неодобрявана от мнозинството среда има и друг негативен ефект – формирането на негативен Аз-образ при голяма част от ромите. Психологически е доказано, че индивидите с ниска самооценка много по-лесно и по-често престъпват социалните правила. Това донякъде обяснява лекомислието, безотговорността и липсата на угризения, както и агресивността на някои криминално проявени роми. Лишаването от свобода променя същностно условията за социална изява. Преди всичко се прекъсва връзката с привичното обкръжение, осигурявало защита, статус и емпатия. Резултатът често е свързан със загуба на идентичност и нарушаване на представата за собствено Аз. Субективно тази загуба води до психически дискомфорт, подсилван от режимните изисквания, отношенията в затворническата общност и страха от администрацията. Наблюденията показват, че това състояние е преходно и отзвучава с адаптирането към новите условия. Важното в случая е, че осъденият разбира или по-скоро усеща несигурността на предишното си битие, както и необходимостта от някаква промяна. Големият пенитенциарен проблем е, че променяйки се, той е принуден да се конформира с два вида, обикновено противоположни изисквания: тия от страна на институцията и тия идващи от общността на себеподобните. Тук на помощ идва усвоената способност за мимикрия, с което се изчерпва и понататъшната необходимост от промяна, защото за повечето роми това е достатъчно за възстановяване

на психическото им равновесие в началото на наказанието. По-нататък активността им се насочва към избягване на неприятните страни на наказанието и възвръщане на нарушеното Аз. Тук обаче дефицитите в социализацията, в частност ситуативността и неспособността за устойчиви отношения се оказват пречка на автономното поведение, дори когато е егоистично мотивирано. Поради това повечето роми остават под влияние на субкултурата, която задоволява потребността им от сигурност, обикновено с цената на допълнителна загуба на автономност. Беше споменато, че ромите преобладават числено в затворническите общности. Това обаче не означава, че ги доминират. Наблюденията показват, че бидейки дори мнозинство, у тях съществува респект от осъдените българи. Общият бит, еднаквото правно положение и равноправното третиране не могат да преодолеят етническата противопоставеност и да създадат усещане за идентичност. Това се дължи както на предубеждения, стереотипизирани представи и негативни очаквания от страна на българите, така и на стремежът им за печелене на самочувствие, чрез разграничаване от осъдените роми. Следва да се отбележи, че противопоставянето между българи и роми в затворническата общност има предимно комуникационно-битов характер и рядко излиза извън допустимото поведение, определяно като етнически толеранс. Конфликтите са повече вътре в етносите, отколкото между тях. Интересно е че загубата на обкръжението не провокира у ромите стремеж към групово етническо взаимодействие. Тъкмо обратното, забелязва се, че много от ромите се определят като турци или българи. Рядкост е образуването на групи по етнически признак. Ромите по-често влизат в конфликти помежду си като използват етническото наименование „циганин" като обидна квалификация. В рамките на субкултурата търсят приятелство и защита от български лидери, както и директни контакти с администрацията. Освен на конкурентните нагласи, недостатъчната сплотеност на ромите се дължи и на субетническо разделение. Според него, ромите се делят на сръбски, български, влашки, турски, калдарашки и пр. по традиционни родово-кланови признаци, като често загубват самосъзнанието за обща ромска принадлежност. Следва да се отбележи и отсъствието на религиозния елемент като обединителен или разграничителен фактор. Като цяло ромите са атеисти. Въпреки че формално се делят на християни и мюсюлмани, това деление е по-скоро субетническо и не отразява верски различия. Повечето са възприели едновременно и християнската и мюсюлманската празнично-обредни системи, като резултат на т.н. карнавално отношение към живота, в което липсват всякакви религиозни ограничения.

Какви изводи могат да се направят?

• Недостатъците в социализацията на ромите не могат да се променят по същество, защото са станали основа на техния социален характер. В условията на затвора те се трансформират, подчинявайки се на потребностите от сигурност и се включват в психическите защити.

• Отрицателното като цяло отношение на осъдените българи, дължащо се на идеологизирани позиции по принцип е десоциализиращ фактор. В пенитенциарната действителност обаче то има и положителен ефект, защото увеличава променливите за конформиране и по този начин забавя приобщаването към затворническата субкултура.

• Психологически най-благоприятно за целенасочени ресоциализационни промени в личността и социалните нагласи е времето преди адаптирането. За нерецидивистите роми то е около 3-4 седмици, след което всички влияния срещат новосформираните защити.

• Констатирана липса на ромска солидарност и сплотеност, както и привързаност към определена религиозна или етническа доктрина не следва да се абсолютизира. Опитът показва, че при достатъчно силни стимули, например обща опасност, ромите могат да действат задружно на ценностна основа.

• Егоистичните нагласи на ромите в условията на лишаване от свобода са указание за персонализиран социално-педагогически подход, основан на наличните им потенциали. Това обаче не изключва необходимостта от развиване на чувство за колективитет, умения за социално взаимодействие и морална отговорност.

• Противно на разпространеното мнение, че ресоциализацията на ромите в процеса на изтърпяване на наказание е много трудна задача, а след освобождаването още повече, поради връщането им в маргиналната етническа общност, може да се допусне и обратното. Някои от тях да бъдат подготвени психически и практически за промяна, която да осигури социално включване, ако този процес, започнал в затвора бъде продължен с институционални усилия след това.

Какви са особеностите на ромската социална интеграция?

Ресоциализацията, която следва да започне в условията на лишаване от свобода, при ромите има специфики, поради обстоятелството, че същите не са социализирани в необходимата степен и насока в обществото. Поради това при тях е по-правилно да се говори за социална интеграция наново или въобще.

Социална адаптация и социална интеграция

Социална интеграция най-общо означава пълноценно вграждане на личността в обществото и приобщаване на човека към социалните норми. Тя обаче би била невъзможна, ако не се съпътства от социална адаптация, която е приспособяване на човека към определена среда, в резултат на което се постига равновесие между индивидуалната жизнена дейност и условията на тази среда.

Необходимостта от специално организирана социално-педагогическа и психологическа подкрепа по отношение ромите е продиктувана от следните обстоятелства:

• Породените от самия факт на етническата принадлежност, десоциализиращи и често криминализиращи психологически и поведенчески нагласи, предизвикващи стигматизиращи социални ефекти.

• Променената житейска ситуация, към която трябва да се приспособява човека (битови условия, социално обкръжение, материални затруднения);

• Слаба морално-волева устойчивост на голяма част от ромите;

• Липсата на социално-адекватни, битови, хигиенни, трудови навици;

• Отрицателните страни на наказанието лишаване от свобода.

В конкретни случаи под социална адаптация на ромите разбираме процеса на активно приспособяване на личността към изискванията и условията на живот, дейности, взаимоотношения в променените условия и отношение на хората в съвременното променящо се общество.

Върху протичането на адаптационния процес влияние оказват следните предпоставки:

• Етнически предпоставки**:** особености на конкретната етническа общност; степента на самоизолация и нейната продължителност; конкретните условия на живот, бит и труд; субкултура и социално-психическият климат в общността; предишен и актуален начин на живот.

• Личностни предпоставки: предубеденост; отношение към социалните норми; психологически и поведенчески нагласи за социално приемлив начин на живот; отношение към изпълнение на правните и морални норми; отношение към разкъсаните стари социални връзки; отношение към трудовата дейност и ангажираност; социален статус на личността; семейно положение, родители, близки; социален и трудов опит на; комуникативност; психологическа съвместимост; нравствено-психическа устойчивост и др.

• Социално обусловени предпоставки: очаквана социална подкрепа; съхраненост на връзките с близкото обкръжение; професионални перспективи; очаквано отношение на заобикалящите граждани към предидущото и актуално поведение.

• Предпоставки, произтичащи от дейността на служебния персонал в значимите институции – целенасочена работа на ръководството и на специалистите; дейност, поведение и отношение на останалите служители от държавната и гражданска администрация.

Доброто познаване на тези предпоставки помага за преодоляване на предизвиканите от обективните фактори и личностните особености на адаптиращия се психологически бариери и обективни затруднения в процеса на неговото социално вграждане.

В съдържанието на адаптация според социалните адаптори могат да се разграничат следните взаимосвързани елементи, които я съставляват:

• Битовата адаптация може да има съдбоносно значение във всеки един случай. Тя предполага осигуряването на екзистенц-минимума, задоволяването на изначалните потребности от жилище, облекло, храна, отопление и т.н. неща, които едва ли се нуждаят от доказване.

• Трудовата адаптация предполага настройване на порасналия човек към необходимостта и изискванията, свързани с включване в трудова дейност, получаване на първоначална квалификация и придобиване на трудови знания, умения и навици. Изграждане на психически и поведенчески нагласи за трудова ангажираност. Устройване на подходяща работа.

• Гражданската адаптация се заключава в приобщаване към условията на гражданското общество: възприемане факта на отговорност за своето поведение и взаимоотношения; възприемане на изискванията на законите и обществения ред; възприемане изискванията на моралните норми; приспособяване към традициите и условията на живот.

• Социално-психологическата адаптация се състои във възприемане на изискванията на конкретната социална общност и правила на поведение в групата. Осъществяване на социално-психологически контакт със заобикалящите и активно включване на личността във взаимоотношенията.

Личностна готовност за социално интегриране

Степента на личностната готовност за социално-позитивно интегриране може да бъде установена чрез преценка за социалната зрялост на човека, неговите професионални перспективи и очаквана трудова активност, особености на индивидуалната житейска ситуация и отношение към гражданския ред и традиции.

• Като надеждни психологически и поведенчески индикатори за *социалната зрялост* биха послужили: Самоконтрол и способност за вземане на самостоятелни решения и отговорност за собственото поведение; Способността за адекватно оценяване и реагиране на различните ситуации на социално взаимодействие; Предвиждане на последствията от собствените постъпки;

• *За трудовата активност и професионална перспектива* бихме могли да съдим по: Мотивираност и пълноценно участие в производствения процес; Включеност в комунално-битови и др. форми на трудова ангажираност; Професионална квалификация; Нагласи и планове за бъдеща професионална реализация.

• *Съдържателните аспекти на актуалната житейска ситуация* и перспективите в нейното развитие предполагат: Опознаване на семейна ситуация – връзки, взаимоотношения, взаимна подкрепа, привързаност, отговорности и грижи, проблеми и необходимост от помощ; Отношение към семейството и перспективи в развитието на семейните взаимоотношения; Очаквано социално-позитивно или виктимизиращо и криминализиращо влияние на семейната среда.

Едновременно с изучаването на възможностите за семейна подкрепа от значение за обективността на социално-педагогическата прогноза е: Характеристиката на връзките и взаимоотношенията в най-близкото социално обкръжение в ромската общност и извън нея; Личностна съвместимост на конкретния човек с условията и взаимоотношенията на приемащата го среда; Способността за преодоляване на стрес и фрустрация.

10. Специализирани помощни органи и институции в правоохранителната и ресоциализационна дейност

С оглед ефективността на правоохранителните, социално превантивни и ресоциализационни политики и практики, в Република България функционират законово уредени специализирани помощни органи и институции и дейности. Организацията и основните задачи на институциите ангажирани в процеса на ресоциализация на личности, общности и групи с асоциално поведение се уреждат с няколко основни закона, като намират детайлна регламентация в приетите към тях, правилници, наредби и др. поднормативни актове.

За осъществяване на превантивно-педагогическата дейност и социалната рехабилитация на извършителите на противообществени прояви и престъпления, както и на осъдените за престъпления се създават:

- Комисии по изпълнение на наказанията към затворите и поправителните домове;
- Комисия по помилванията при Президента;
- Наблюдателни комисии към Общинските съвети;
- Домове за временно настаняване на малолетни и непълнолетни;
- Домове за временно настаняване на пълнолетни;
- Социално-превантивна и ресоциализационна дейност на полицията и полицейска закрила на децата;
- Комисии за борба срещу противообществените прояви на малолетните и непълнолетните;
- Детски педагогически стаи и обществени възпитатели;
- Социално-педагогически интернати и възпитателни училища-интернати.

Комисия по изпълнение на наказанията

Каква е структурата ?

Към всеки затвор и поправителен дом се създава комисия по изпълнение на наказанието в състав:

- Председател – началникът на затвора или на поправителния дом,
- представител на наблюдателната комисия,
- заместник-началникът на затвора по режимно-охранителната дейност,
- ръководителят на направлението за социална и възпитателна работа и психологът на затвора или на поправителния дом.

В комисията към поправителния дом се включва и представител на окръжната комисия за борба срещу противообществените прояви на малолетните и непълнолетните.

В заседанията на комисията могат да участват и други служители без право на глас, определени от началника на затвора или на поправителния дом.

На заседанията на комисията присъства прокурорът от окръжната прокуратура, осъществяващ надзор за законност в съответния затвор или поправителен дом.

Какви правомощия има Комисията по изпълнение на наказанията?

- заменя режима на изтърпяване на наказанието в по-лек;

• премества лишения от свобода в затворническо заведение от по-лек тип;

• заменя режима в по-тежък в рамките на определения от съда режим;

• предлага на окръжния съд промяна в по-тежък на първоначално определения режим за изпълнение на наказанието;

• предлага на окръжния съд лишени от свобода за преместване в затворническо заведение от по-тежък тип;

• предлага на окръжния съд предсрочно и условно предсрочно освобождаване с или без налагане на пробационни мерки;

• премества осъдените на доживотен затвор в общи помещения с останалите лишени от свобода.

Каква е организацията на дейността на Комисията по изпълнение на наказанията?

• Комисията по чл. 73 ЗИНЗС заседава най-малко един път на два месеца. Заседанията са редовни, ако всички членове на комисията са уведомени писмено и присъстват най-малко 2/3 от тях;

• Решенията се вземат с обикновено мнозинство от присъстващите;

• Решенията и предложенията на комисията се мотивират въз основа на оценка на риска от рецидив и сериозни вреди и профила на нуждите в хода на пенитенциарното третиране.

Комисия по помилването при президента

Комисията по помилването при Президента е помощен експертен съвещателен орган, който подпомага упражняването на правото на помилване, предоставено на държавния глава от Конституцията и делегирано на Вицепрезидента.

В своята работа Комисията се ръководи от законодателството на Република България и професионалното убеждение на своите членове, като взема предвид становищата на Правния съвет на Президента относно политиката по помилването и относимата практика на международни юрисдикции и комитети по тълкуване и прилагане на международни актове по правата на човека, влезли в сила за Република България.

Какви правомощия има Комисията?

• Разглежда молби за помилване, които докладва на Вицепрезидента с мотивирани предложения по всяка от тях;

• Подпомага идейното изграждане и провеждането на държавната политика по помилването, като изготвя експертни становища, провежда изследвания, събира и анализира съдебна практика и др.;

• Съдейства за изграждането на правозащитни стандарти в рамките на държавната политика по помилването, като обобщава, анализира и оповестява резултатите от своята работа.

Какви са функциите на комисията по помилването?

• Подпомага осъществяването на функцията по помилването по чл. 98, т. 11 от Конституцията на Република България, като разглежда молби за помилване, изготвя и внася при Президента, съответно Вицепрезидента, мотивирани предложения за произнасяне на държавния глава по всяка молба за помилване;

• Подпомага идейното изграждане и провеждането на държавната политика по помилването, като изготвя експертни становища, събира и анализира относима практика на национални и международни съдилища и комитети, становища на национални и международни организации, научни публикации и друга значима информация;

• Съдейства за изграждането на правозащитни стандарти в рамките на държавната политика по помилването, като обобщава, анализира и оповестява по подходящ начин резултатите от своята работа, предоставя експертни становища и участва в работата на Правния съвет при Президента по въпроси, свързани с помилването.

Наблюдателни комисии към общинските съвети

Как са организирани Наблюдателните комисии?

Работата по ресоциализацията на лишените от свобода се подпомага от представители на наблюдателни комисии, комисии за борба с противообществените прояви на малолетни и непълнолетни, териториални структури на Министерството на труда и социалната политика, граждански и религиозни сдружения и неправителствени организации.

Наблюдателните комисии се създават към общинските съвети. В състава им се включва пробационен служител и представител на затвора или на поправителния дом.

Какви са техните функции?

• осъществяват обществен контрол на дейността на местата за лишаване от свобода;

• подпомагат ресоциализацията на лишените от свобода;

• правят предложения за изменяне на режима, преместване на лишените от свобода в затворнически заведения от по-лек или по-тежък тип или за условно предсрочно освобождаване;

• правят предложения и дават мнения по искания за помилване;

• подпомагат семействата на лишените от свобода;

• съдействат за настаняване на работа и битовото устройване на освободените от местата за лишаване от свобода.

Какви правомощия имат Наблюдателните комисии?

Членовете на наблюдателните комисии могат да посещават местата за лишаване от свобода, да се срещат с лишените от свобода, да се запознават с необходимите им документи.

Предложенията и препоръките на Наблюдателните комисии са задължителни за началника на затвора и поправителния дом.

Домове за временно настаняване на малолетни и непълнолетни

Домове за временно настаняване на малолетни и непълнолетни се създават от Министерството на вътрешните работи. Те са специализирани заведения, в които настаняват следните категории малолетни и непълнолетни на възраст от 6 до 18 години:

• на които не може да се установи постоянния и настоящия адрес;

• заловени в скитничество, просия, проституция, злоупотреба с алкохол, разпространение или употреба на наркотици или други упойващи вещества;

• самоволно напуснали заведения за задължително възпитание или принудително лечение;

• извършили противообществена проява и изпаднали в такова състояние на безнадзорност, което прави нецелесъобразно оставането им при родителите или при лицата, които ги заместват.

Какви са основните задачи на Домовете за временно настаняване?

• извършват или осигуряват извършването на медицински, психологически и педагогически изследвания, освидетелстват и дават препоръки на съответните органи за работа с тези малолетни и непълнолетни или за настаняването им в подходящи заведения;

• изясняват причините за скитничеството, безнадзорността, противообществените прояви и др. на приетите в дома малолетни и непълнолетни;

• издирват семействата на приетите малолетни и непълнолетни и вземат мерки за връщането им в тях.

Престоят в домовете не може да бъде повече от 15 дни. В изключителни случаи, с разрешение на съответния прокурор, срокът може да бъде продължен до 2 месеца.

Домове за временно настаняване на пълнолетни лица

Домовете са специализирани заведения в системата на Министерството на вътрешните работи (МВР) за осъществяване на превантивна дейност, приемане и настаняване в тях на пълнолетни лица, които водят скитнически живот или се занимават с просия.

Кои са основните функции на домовете?

• приемане и настаняване на лица, които водят скитнически живот или се занимават с просия;

• оказване на методическа помощ на структурните звена на МВР за противодействие срещу скитничеството и просията;

• изясняване на причините и условията за скитничество и просия, поведението и начина на живот на настанените лица;

• оказване на съдействие и насочване към подходящи социални услуги, предоставяни в общността или в специализирани.

Полиция

В какво се състоят социално помагащи, превантивно-педагогически и ресоциализиращи функции на полицията?

Паралелно със своите специализирани задачи по охрана на обществения ред българската полиция осъществява и специфични социално помагащи, превантивно-педагогически и ресоциализиращи функции. Полицейската работа е един от основните механизми за гарантиране спазването на човешките права – права на индивиди, групи и общности, които по една или друга причина те не са в състояние да верифицират в жизнената си дейност. В този случай полицейската дейност може да се прояви като информация, обучение, консултиране, подкрепа, посредничество и не на последно място защита.

Социално-помагащите цели на полицейската дейност насочват към следните практически задачи:

• консултативна помощ;

• активизиране на личностните и социални ресурси в процеса на „помощ за самопомощ";

• посредничество в решаването на конфликти;

• посредничество при необходимост от институционална помощ;

• регулиране и подпомагане процесите на социална интеграция на лица, групи и общности в рискова ситуация.

Една от типичните организационни форми включеност на полицията в процеса на превенция на десоциализацията и респ. ресоциализация е предоставянето на полицейска закрила на детето.

Какво е полицейска закрила на детето?

Полицейската закрила на детето е спешна мярка, предоставена на дете от полицейските органи, служещи в районните полицейски управления и областните дирекции „Полиция", която се предоставя по всяко време на денонощието за не-повече от 48 часа.

Полицейската закрила се предоставя в случаи, когато:

• детето е обект на престъпление;

• има непосредствена опасност за живота или здравето на детето;

• има опасност детето да бъде въвлечено в извършването на престъпление;

• детето е изгубено или е в безпомощно състояние;

• детето е останало без надзор.

Закрила се осъществява чрез:

• отстраняване на детето от средата или субектите, които оказват или могат да окажат вредно въздействие върху него;

• установяване на обстоятелствата, довели до попадането на детето в това състояние;

• предприемане на мерки за отстраняване на причините и условията, представляващи опасност за физическото, душевното или моралното развитие на детето.

Детето, на което е предоставена полицейска закрила, се настанява в:

• специално помещение към ДСП;

• специално помещение в полицейската институция или в дом за временно настаняване на малолетни и непълнолетни при МВР;

• специализирани институции за деца;

• семейството или лице, на което е възложено изпълнението на родителските функции.

При необходимост се осигурява полицейска охрана на детето, която се осъществява, когато детето е обект на престъпление или при необходимост да бъде ограничен достъпът поради опасност за неговото физическо, душевно и морално развитие.

Комисиите за борба срещу противообществените прояви на малолетни и непълнолетни

Какво представлява Централната комисия?

• Централна комисия за борба срещу противообществените прояви на малолетните и непълнолетните се създава към Министерския съвет на Република България.

• Централната комисия разработва, участва в разработването и предлага на Министерския съвет, на министерствата, на други ведомства и на юридически лица с нестопанска цел програми и дейности за предотвратяване и ограничаване на криминогенните фактори**.**

Какви са организационните и методически функции на Централната комисия?

• ръководи и контролира дейността на местните комисии;

• обобщава съответните статистически данни;

• координира дейността на държавните органи и юридическите лица с нестопанска цел във връзка с превенцията на противообществените прояви и защитата на децата от престъпни посегателства;

• предлага и участва в извършването на научни изследвания;

• участва в разработването на нормативни актове с превантивно-педагогическа насоченост.

Какво представляват Местните комисии за борба срещу противообществените прояви на малолетните и непълнолетните?

Местните комисии се създават към общините или районите. За Председател се определя заместник-кмет. В комисиите се включват представители на общинската администрация, отговарящи за про-

блемите на образованието и здравеопазването, представители на дирекциите „Социално подпомагане“, на полицията, както и педагози, психолози, юристи, лекари, общественици и др. На заседанията на местните комисии присъства и представител на районната прокуратура.

Какви задачи изпълняват?

• организират и координират социално-превантивната дейност на територията на общината;

• разглеждат деянията, представляващи противообществени прояви и налагат възпитателните мерки;

• участват в заседанията на педагогическите съвети на възпитателното училище-интернат и на социално-педагогическия интернат, и правят предложения до съда за прекратяване изпълнението на възпитателната мярка, както и предложения за предсрочно освобождаване от поправителните домове и задържането под стража;

• съдействат на лицата, излезли от социално-педагогическите интернати, от възпитателните училища-интернати, от поправителните домове и приютите за безнадзорни деца, за уреждане на основните им битови, трудови и социални проблеми;

• следят поведението и развитието на малолетните и непълнолетните, излезли от ресоциализационните институции и вземат мерки за тяхното по-нататъшно правилно развитие;

• подпомагат родителите, които срещат затруднения при възпитанието на децата си;

• налагат мерките на недобросъвестни родители;

• изучават състоянието и причините за противообществените и правят предложения пред съответните държавни органи и обществени организации;

• изпълняват мероприятия по програми и дейности за предотвратяване и ограничаване на криминогенните фактори.

Какви възпитателни мерки осъществяват?

• предупреждение;

• задължаване да се извини на пострадалия;

• задължаване да участва в консултации, обучения и програми за преодоляване на отклоненията в поведението;

• поставяне под възпитателен надзор на родителите или на лицата, които ги заместват, със задължение за полагане на засилени грижи;

• поставяне под възпитателен надзор на обществен възпитател;

• забрана на непълнолетния да посещава определени места и заведения;

• забрана на непълнолетния да се среща и да установява контакти с определени лица;

• забрана на непълнолетния да напуска настоящия си адрес;

• задължаване на непълнолетния да отстрани със свой труд причинената вреда, ако това е в неговите възможности;

• задължаване на непълнолетния да извърши определена работа в полза на обществото;

• настаняване в социално-педагогически интернат;

• предупреждаване за настаняване във възпитателно училище-интернат с изпитателен срок до 6 месеца;

• настаняване във възпитателно училище-интернат.

Относно възпитателните мерки „настаняване в социално-педагогически интернат” и „настаняване във възпитателно училище-интернат” комисията има ограничени права, свеждащи се до предложение до съда, който е упълномощен да наложи мярката, да върне възпитателното дело за ново разглеждане или да я отмени.

По отношение на родителите или на лицата, които ги заместват могат да бъдат налагани следните мерки:

• предупреждение;

• задължаване да посещават специално организирани беседи и консултации по въпросите на възпитанието;

• глоба.

При разглеждане на възпитателното дело присъствието на малолетния или на непълнолетния, на негов родител или на лицето, което го замества, е задължително. Правата и законните интереси на маловрътния се защитават от негов доверен представител или от адвокат.

След като разгледа възпитателното дело, местната комисия постановява решение, с което:

• налага възпитателна мярка;

• прави предложение до Районния съд в случаите касаещи налагане на възпитателна настаняване във СПИ или ВУИ;

• предава материалите на прокурора, когато смята, че извършеното деяние е престъпление;

• прекратява възпитателното дело, когато установи, че не е извършена противообществена проява или, че извършеното деяние е явно незначително.

Решенията на комисията са задължителни за всички учреждения, организации, предприятия, длъжностни лица и граждани.

Детски педагогически стаи

Детски педагогически стаи се откриват към общинските съвети по предложение на органите на Националната полиция.

Какви са задачите на ДПС?

• да издирват и установяват малолетните и непълнолетните правонарушители, както и причините и условията за техните противообществени прояви или престъпления;

• да издирват и установяват малолетните и непълнолетните – обект на престъпно посегателство, на малтретиране или оставени без надзор;

• да уведомяват органите на прокуратурата, когато получат сигнали за виновно поведение от страна на родителите, на лицата, които ги заместват, или на трети лица;

• да следят за изпълнението от малолетния или от непълнолетния на наложените от местната комисията възпитателни мерки.

Дейността на детските педагогически стаи се ръководи и контролира от Националната полиция. Към тези стаи се изгражда актив за съдействие.

Обществени възпитатели

Дейността на местните комисии и детските педагогически стаи се осъществява с активната роля на обществени възпитатели, които имат за задача да оказват помощ на родителите или на лицата, които ги заместват, в поправянето и превъзпитаването и ресоциализацията на малолетните и непълнолетните.

Какви са задълженията на обществения възпитател?

• да оказва на родителите или на лицата, които ги заместват, помощ във възпитанието на малолетните и непълнолетните;

• да съдейства за правилното организиране на обучението, труда и почивката на малолетните и непълнолетните;

• да следи за поведението на малолетните и да полага грижи за правилното им насочване;

• да сигнализира компетентните органи, когато съществува опасност за физическото или психическото развитие на малолетния или непълнолетния;

• да поставя за решаване социалните проблеми на малолетния или непълнолетния пред съответната дирекция „Социално подпомагане;

Какви са неговите права?

• да посещава малолетния или непълнолетния в неговото жилище, в училището или на месторабо-тата му;

• да обръща внимание на родителите или на лицата, които ги заместват, за неизпълнение на задълженията им;

• да изисква необходимите сведения, свързани с възпитанието на малолетния или непълнолетния;

• да поставя пред местната комисия въпроса за поведението на малолетните или непълнолетните, на родителите им или на лицата, които ги заместват, за прилагане на съответните мерки.

Социално-педагогически интернати и възпитателни училища-интернати

Социално-педагогическите интернати са държавни училища, в които се настаняват малолетни над 8-годишна възраст и непълнолетни, които са извършили или, за които съществуват предпоставки за извършване на противообществени прояви.

Възпитателните училища-интернати са държавни училища, в които се настаняват малолетни над 8-годишна възраст и непълнолетни, извършили противообществени прояви, към които по-леките възпитателните мерки не са се оказали достатъчни и за нормалното им възпитание и няма подходяща социална среда, като и непълнолетни, спрямо които съдът е наложил такава мярка по реда на Наказателния кодекс.

Максималният престой във възпитателното училище-интернат и в социално-педагогическия интернат не може да бъде повече от три години. Настанените в тези училища остават там за възпитание и обучение, до навършване на 16 години, а ако те изявят писмено желание – и до навършване на 18 години.

На малолетните и непълнолетните, настанени в социално-педагогически интернати и възпитателни училища-интернати, се създават условия за завършване на основно или средно образование и за придобиване на професионална квалификация.

Как се организира корекционно-възпитателната дейност?

Във всяко възпитателно училище-интернат и социално-педагогически интернат се организират различни форми на извънкласна и извънучилищна дейност – създават се кръжоци, физкултурни и туристически секции, състави за художествена самодейност, клубове по интереси и други.

Корекционно-възпитателната дейност се провежда индивидуално с всеки ученик и/или в рамките на групата, като се осъществява от всички възпитатели и учители под ръководството на екипа за психолого-педагогическа оценка и директора на училището.

Корекционно-възпитателният и учебният процес във възпитателните училища-интернати и в социално-педагогическите интернати са насочени към: подпомагане и мотивиране на учениците в овладяването на общочовешките ценности и култура, в положително отношение към труда, в придобиване на социални умения за интегриране в обществото; възпитаване в спазване на законите, в толерантност и зачитане на правата на другите, тяхната култура, език и религия; коригиране на поведението; придобиване на начална грамотност, степен на образование, професионална квалификация; насърчаване на инициативността, поощряване и подкрепа за придобиване на умения и знания, необходими за успешното им реинтегриране в обществото.

Педагогически съвет

Педагогическият съвет, освен правомощията по Правилника за прилагане на Закона за народната просвета, има и следните функции:

• прави предложения до Министерството на образованието и науката за преместване на ученици;

• взема решения за удължаването и за прекратяването на престоя на учениците;

• обсъжда предложения на екипа за психолого-педагогическа оценка, свързани с корекционно-възпитателната работа с учениците;

• обсъжда предложенията за даване разрешения на учениците за пребиваване извън училището по време на ваканции, почивни и празнични дни, както и през учебно време;

• изготвя доклад относно постигнатите резултати от корекционно-възпитателната дейност за всеки ученик.

В случаите на обсъждане на удължаването или прекратяването на престоя на учениците заседанията на педагогическия съвет се провеждат с участието на прокурор и представител на местната комисия за борба срещу противообществените прояви.

Учениците нямат право без разрешение да излизат извън района на училището. При излизане извън района на училището те задължително се придружават от учител или възпитател, както и не могат да внасят в района на училището алкохол, цигари, психоактивни вещества, хладно и огнестрелно оръжие.

11. Социално-превантивни и ресоциализационни услуги в общността

Социалните услуги са дейности, които подпомагат и разширяват възможностите на лицата да водят самостоятелен начин на живот и се извършват в специализирани институции и в общността.

Социалните услуги, предоставени в общността, са услуги, предоставени в семейна среда или в близка до семейната среда.

Социалните услуги от резидентен тип са форми на социални услуги за задоволяване на ежедневните потребности за ограничен брой лица (не повече от 15), които предоставят възможност за живеене в среда, близка до семейната.

Съществуват и социални услуги в специализирани институции. Специално внимание обръщаме на услугите в общността, тъй като тяхната ресоциализационна и интеграционна сила е очевидна по отношение на по-плавното преминаване към нормален начин на живот и дейност на хора в рискова ситуация. Предоставяме на Вашето внимание информация за някои от социалните услуги, които най-често биха могли да се ползват в процеса на ресоциализация на лицата, изтърпели наказание лишаване от свобода.

Приюти

Какво представляват приютите?

„Приют" е комплекс от социални услуги, предоставяни временно в срок до 3 месеца на бездомни лица при неотложна необходимост от задоволяване на базовите им потребности, свързани с осигуряване на подслон, храна, здравни грижи, хигиена, социално, психологическо и правно консултиране. Приютът е социална услуга от резидентен тип.

Основни дейности в приюта:

- осигуряване на подслон;
- предоставяне на храна;
- предоставяне на дрехи и обувки;
- здравна помощ – профилактика и лечение;
- санитарно-хигиенни процедури;
- психологическа помощ (индивидуална и групова работа);
- рехабилитационни програми;
- превенция на насилието;
- социално посредничество – консултиране и насочване към други специалисти, институции, услуги;
- юридическо консултиране;
- организиране на спортни и културни мероприятия.

Център за временно настаняване

Какво е център за временно настаняване?

Центърът за временно настаняване е комплекс от социални услуги, предоставяни на бездомни лица, насочени към задоволяване на ежедневните им потребности, за срок до 3 месеца.

Основните дейности в центъра целят ограничаването на социалната изолация, в която се намират лицата. Процесът на социална интеграция е стъпаловиден и е съобразен с конкретните нужди на потребителите. Дейностите са насочени към създаване на условия за социални контакти, битово и трудово устройване.

За постигане на тези цели се организират мероприятия, свързани с:

• организиране на индивидуални или групови, правни, социални, медицински и други консултации;

• съдействие при издаване на документи за самоличност;

• насочване и съдействие за избиране на личен лекар (при необходимост);

• съдействие за устройване с жилище;

• съдействие за получаване на доболнична, неотложна или спешна медицинска и стоматологична помощ;

• съдействие за подготовка и подаване на документи пред НОИ за отпускане на пенсия;

• насочване и съдействие при подготовка на набора от документи, необходими за явяване пред ТЕЛК/НЕЛК;

• съдействие при подготовка на набора от документи, необходими за постъпване в специализирана институция, подходяща за здравословното състояние на съответния потребител (при необходимост);

• съдействие при намиране на работа и/или при регистрация в дирекция „Бюро по труда";

• обучения за умение за спазване на личната хигиена и поддържане на личното пространство;

• придружаване на потребителя до различни институции, свързани със защита на неговите права;

• социална рехабилитация – създаване на умения за водене на самостоятелен начин на живот;

• спортни дейности и организация на свободното време – запознаване с различни обществени обекти, с традиции и празници, формиране на умения за общуване и работа в група.

Преходно жилище

Каква социална услуга е преходното жилище?

Преходното жилище е форма на социална услуга, в която хората водят независим начин на живот, подпомогнати от професионалисти, с цел подготовка за извеждането им от специализирана институция.

Услугите, предоставяни в преходното жилище трябва да отговарят на критериите и стандартите, регламентирани в Правилника за прилагане на Закона за социално подпомагане: за местоположение и материална база, за хранене, здравни грижи, образователни услуги и информация, организация на свободното време и личните контакти, квалифициран персонал.

Основно направление при предоставянето на социални услуги в „Преходното жилище" е обучението за придобиване на знания и умения за самостоятелен живот, с цел реалната и същинска социализация на хората, ползващи тези услуги. Предвид факта, че лицата са ползвали социални услуги в специализирани институции, следва да се наблегне на индивидуалния подход спрямо тях, който ще доведе до усвояване на практически валидни знания, умения и компетентности.

Необходимо е услугите да се основават на социална работа, при прилагане на индивидуален подход и да бъдат съобразени с конкретните потребности на всяко прието на обслужване лице, с акцент подготовка за самостоятелен живот.

В мястото за живеене, наричано жилище, се приемат лица от специализирани институции, които се нуждаят от подкрепа за социална интеграция и професионална реализация при прехода към самостоятелен независим живот, без семейна подкрепа.

Социалната услуга „Преходно жилище" се предоставя на територията на специализираната институция – в сградата ѝ или в отделна постройка в съседство с нея.

Социален учебно-професионален център

Какви са неговите функции?

Социален учебно-професионален център (СУПЦ) е комплекс от социални услуги, насочени към професионалното обучение на:

• лица с намалена работоспособност, навършили 16 г.,

• деца в риск, навършили 16 години, по предложение на родители, настойници, директори на специализирани институции чрез Дирекция „Социално подпомагане", насочени по реда за социални услуги.

Настаняването на курсистите е от 16 до 35 годишна възраст.

Организационно-методическото ръководство на цялостната дейност на СУПЦ се осъществява от Министерството на труда и социалната политика. То съвместно с Министерството на образованието и науката и Министерството на здравеопазването утвърждава учебни планове и програми за обучение и квалификация на курсистите и следи за правилното им прилагане. Финансирането на дейността на СУПЦ се извършва чрез републиканския бюджет и бюджетите на общинските съвети.

Център за работа с деца на улицата

Какво е център за работа с деца на улицата?

ЦРДУ е комплекс от социални услуги, свързани с превенция на попадането на деца на улицата и отпадане от училище, социална рехабилитация и интеграция на деца, живеещи трайно или частично на улицата, чрез индивидуална работа с детето и неговото семейство, семейно консултиране и подкрепа, медицински и санитарно-хигиенни услуги, огрaмотяване на децата, обучение в родителски умения.

ЦРДУ предоставя защита и грижа за детето, съобразно индивидуалните му потребности и в неговия най-добър интерес, като ***основните задачи на центъра са:***

• Социална работа за възстановяване и укрепване на връзките между децата и техните семейства и подкрепа за справяне с конфликти и кризи в семейните отношения;

• Осигуряване на базовите потребности на детето – хранене, облекло и обувки според сезона, санитарно-хигиенни услуги;

• Осигуряване на здравна и дентална помощ и подкрепа, съдействие за достъп до здравната мрежа и доболнично лечение, съдействие на семейството за осигуряване на лекарства, медицински изследвания и специализирани прегледи/консултации на децата;

• Психологическа подкрепа на децата и техните семейства;

• Училищна подкрепа – огрaмотяване, подготовка за училище, алтернативни обучителни програми, подкрепа в образователния процес на децата ученици, професионално ориентиране и пред-професионална подготовка;

• Организиране на свободното време и създаване на условия за индивидуална изява на способностите на всяко дете;

• Мобилна работа, за идентифициране, локализиране на децата на улицата, предоставяне на изнесени услуги, насочване към ЦРДУ;

• Консултиране, придружаване, посредничество на детето, както и на неговите родители, друг законен представител на детето и/или членове на разширеното семейство;

• Административни услуги – оказване съдействие на децата и техните родители при издаване на документи за самоличност, за записване в училище, при търсене на работа (за децата над 16 г. и за родителите), съдействие при контакти с институции. ЦРДУ е социална услуга в общността, която се предоставя съобразно индивидуалните потребности на конкретното дете и на членовете на неговото семейство, за срок не повече от една година.

Основна цел на услугата ЦРДУ е да осигури закрила и защита на децата на улицата чрез извеждането им от уличната среда, осигуряване на подкрепа за отглеждане на детето в сигурна и стабилна семейна среда, предоставяне на дневна грижа и осигуряване на условия за равен достъп на всяко дете до цялостната мрежа от здравни, социални и образователни услуги и придобиване на социални умения.

В ЦРДУ се настаняват деца, които:

• Пребивават на улицата епизодично или за различни периоди – сами, придружавани от възрастен и/или в неформални групи.

• Живеят и работят на улицата – самостоятелно и/или в неформални групи.

• Ползватели на ЦРДУ могат да бъдат деца на улицата, които: са избягали от дома си или специализирана институция, в която са били настанени; са необхванати от образователната система или отпаднали от нея деца в предучилищна и училищна възраст; скитат, упражняват различни тежки форми на детски труд и/или водят начин на живот, който създава условия на риск от увреждане на физическото, психическото, нравственото, интелектуалното или социалното им развитие; са жертва на злоупотреба, насилие, експлоатация или всякакво друго нехуманно, унизително отношение или наказание в или извън семейството му; употребяват инхаланти и/или други упойващи вещества.

В ЦРДУ се извършва и ***мобилна социална работа*** – идентифициране и локализиране на децата на улицата. Регистрират се деца и се работи на терен през определен период от време. Работи се и с общността за мобилизиране на ресурсите й – популяризира се дейността, информират се гражданите, включват се доброволци.

ЦРДУ се помещава в сграда, която е в близост до удобни транспортни връзки и осигурява добра комуникация със здравни, образователни и други институции. Местоположението на сградата отговаря на изискванията за достъпна среда за хора с увреждания.

ЦРДУ има разработени програми за превенция на насилието и злоупотребата над деца, както и процедури за справяне в случаи на злоупотреба и насилие. В ЦРДУ се провеждат групови форми на работа по превенция на насилието.

Център за обществена подкрепа

Каква е социалната мисия на Центъра за обществена подкрепа?

„Център за обществена подкрепа" е комплекс от социални услуги, свързани с превенция на изоставянето, превенция на насилието и отпадане от училище, деинституционализация и реинтеграция на деца, обучение в умения на самостоятелен живот и социална интеграция на деца от институции, консултиране и подкрепа на семейства в риск, оценяване и обучение на бъдещи приемни родители и осиновители, консултиране и подкрепа на деца с противообществени прояви.

Основната цел на Центъра за обществена подкрепа е да подобри качеството на живот на децата в семейната и социалната среда, като предостави качествени социални услуги, които да отговарят на потребностите и да са достъпни за всяко дете в риск и неговото семейство.

Ползвателите на услугата Център за обществена подкрепа са:

• Деца от 0 до 18 години в риск и техните семейства;

• Семейства, при които има риск от изоставяне или настаняване на детето в специализирана институция;

• Семейства, при което има риск от разрушаване на семейните връзки и отношения;

• Семейства, чиито деца са настанени в специализирана институция или в друго семейство – приемно или при роднини и близки;

• Кандидати за или вече одобрени приемни семейства;

• Кандидати за или вече одобрени осиновители;

• Семейства с деца със специални потребности (аномалии, увреждания, отклонения);

• Семейства, които не могат да се справят с проблемите и търсят професионална подкрепа за отглеждане и възпитание на детето;

• Деца от специализирани институции, на които предстои извеждане от институцията;

• Деца от общността, за работа по превенция на рисковото поведение.

Социални услуги, предоставяни В ЦОП:

• Деинституционализация и реинтеграция на деца от специализирани институции;

• Приемна грижа и осиновяване;

• Превенция на изоставянето;

• Превенция на насилието;

• Превенция на отклоняващо се поведение;

• Превенция на отпадане от училище.

В зависимост от потребностите на общността и капацитета на ЦОП, могат да се предоставят услуги в областта на: подкрепа на деца с увреждания и техните семейства; подкрепа и социализация на деца на улицата и др. Дейностите са свързани със социална, психологическа и терапевтична работа на децата и родителите, посредничество и застъпничество, групи за самопомощ; повишаване на гражданската отговорност чрез провеждане на беседи и срещи с представители на заинтересованите страни, местни общности, правителствени и неправителствени организации и др.

При приключване на услугата, ключовият специалист изготвя финален доклад за резултатите от ползване на услугата и го предоставя на ДСП/ОЗД, с мотиви за прекратяване на услугата.

Център за настаняване от семеен тип

Какво представлява ЦНСТ?

Център за настаняване от семеен тип" е комплекс от социални услуги, които се предоставят в среда, близка до семейната, за ограничен брой лица – не повече от 15.

Център за настаняване от семеен тип означава осигуряване на онова подходящо равнище на интервенция и подкрепа, което да даде възможност на хората да постигнат максимална самостоятелност и контрол над собствения си живот. ЦНСТ създава среда за живот близка до семейната, при която лицата получават необходимата им индивидуализирана грижа и подкрепа за водене на относително самостоятелен и независим живот. Организирането на живота и услугите в ЦНСТ са насочени към създаването на условия за равнопоставено участие на потребителите в живота на местната общност. Разкриват се специализирани ЦНСТ за лица с увреждания и стари хора с висока степен на зависимост от грижа. Лицата в ЦНСТ са смесени по възраст, пол, степен на увреждане и ниво на автономност.

Основната цел на предоставяните услуги в Център за настаняване от семеен тип е осигуряване качество на живот, което гарантира благосъстоянието и недопускането на социално изключване на всяко лице, чрез предоставяне на индивидуализирана грижа и подкрепа, фокусирана върху постижими резултати за потребителите на услугата.

Потребители на Център за настаняване от семеен тип са:

• лица изведени от специализирани институции за стари хора и възрастни хора с увреждания;

• лица, за които е налице риск от институционална грижа.

ЦНСТ съдейства за професионалното ориентиране и подготовка, осмисляне на свободното време, хоби-дейности, умения, свързани с битово самообслужване, със социалното обкръжение, със себепознанието и др.

Работи се и със семейството на потребителя, както и се извършва социална работа с общността.

Кризисен център

Какво е кризисен център?

Кризисен център е комплекс от социални услуги за деца и лица, пострадали от насилие, трафик или друга форма на експлоатация, които се предоставят за срок до 6 месеца и са насочени към оказване на индивидуална подкрепа, задоволяване на ежедневните потребности и правно консултиране на потребителите или социално-психологическа помощ, когато се налага незабавна намеса, включително чрез мобилни екипи за кризисна интервенция.

Услугите, предоставяни в КЦ са основани на индивидуален подход и оценка на конкретните потребности на детето/лицето:

• съдействат и изграждат способност за развиване на умения за

• самопомощ в различни ситуации;

• подпомагат процеса на интегриране и насърчават личностното развитие за овластяване и социално включване;

• възстановяват и повишават уменията за социално включване;

• предоставят подкрепа за предотвратяване на последствията от травмата;

• предоставяните в КЦ услуги осигуряват защитена среда за деца и лица, преживели насилие, трафик или друга форма на експлоатация.

Независимо от нормативно регламентираният срок за ползване на услугата КЦ (до 6 месеца), препоръчителен за предоставянето й срок, с оглед нейният характер, цел и философия, е 3 месеца. Може да бъде удължен, но за не повече от 6 месеца.

Кризисният център предоставя подкрепа и закрила на ***целевата група***, включваща:

• деца до 18 години, жертви на насилие;

• деца до 18 години с девиантно поведение и в конфликт със закона;

• деца до 18 години, жертви на вътрешен и/или външен трафик, с цел сексуална или трудова експлоатация;

• лица, жертви на насилие;

• лица, жертви на вътрешен и/или външен трафик, с цел сексуална или трудова експлоатация.

В КЦ могат да бъдат развивани следните дейности: кризисна интервенция, индивидуална подкрепа, подобряване или формиране на умения за социално включване, подкрепа в образователния процес (за децата в училищна възраст), индивидуална и групова работа за интегриране на лицата на трудовия пазар и активно включване в обществения живот, работа със семействата – близки, роднини или родители.

Възможни услуги са:

• звено за кризисни интервенции;

• звено за психо-социална подкрепа – възстановяване от травмата и социална защита;

• работа по случай в Звено за кризисна интервенция е свързана с изпълнение на следните дейности:

• Оценка на случая – оценка на кризисната ситуация, оценка на риска и на неотложните потребности на пострадалото дете/лице, оценка на ресурсите за справяне с кризата;

• Създаване на план за спешни мерки съвместно с пострадалото дете/лице, съобразно оценката на случая;

• Емоционална подкрепа – спешна психологическа подкрепа за преодоляване на шока, тревогата и силните емоции, породени от кризата;

• Социална подкрепа – спешна практическа помощ за задоволяване на неотложните нужди на детето/лицето от храна, подслон, вещи от първа необходимост и др., гарантиращи физическото му благосъстояние и сигурност. Осигуряване на транспорт, хуманитарна помощ, временно настаняване и подпомагане на семейството и близките на пострадалото дете/лице;

• Насочване и застъпничество – осигуряване на достъп до необходимите институции за подкрепа, хуманитарна и социална подкрепа. Връзка и насочване към служби, програми и услуги за посрещане на спешните нужди на детето/лицето;

• Подготовка за овластяване – информиране относно програмата по овластяване, договаряне с консултанта за самостоятелна работа на потребителя по постигане на определени цели и задачи;

• Мониторинг и оценка на услугата – включва оценка на постигането на целите (от гледна точка и на лицето, и на консултанта) и степента на удовлетвореност на лицето.

Работа по случай в Звено за психо-социална подкрепа се организира от ключов специалист в КЦ, който:

• Продължава воденето на досието/делото на потребителя, в което продължава да прилага допълнителни документи по случая и координира дейностите по изготвянето на актуална социална оценка/оценка на потребностите и преглед на изпълнението на плана за действие;

• Ръководи процеса по договаряне на ангажиментите, изясняване на ролите и задачите на отделните специалисти, членовете на екипа и потребителя по актуализирането на плана за действие и координира неговото изпълнение;

• Предоставя необходимата информация по искане на ДСП;

• Уведомява ОЗД за всеки инцидент, свързан с детето;

• Заедно с другите специалисти от КЦ изготвя периодична оценка на резултатите от предоставянето на услугата и доклад до ДСП, съгласно регламента на Чл.22 от ППЗЗД;

• Работата следва като продължение на случая по кризисна интервенция, с оглед гарантиране на сигурността и предпазване от рецидив на насилието и преодоляване на кризата от травматичното събитие.

Литература:

1. Горчев, Ст., Очерци по пенитенциарна психология, В.Търново, 2004 г.
2. Маджаров, Е., Юридическа психология, С., 1997 г.
3. Минев, Т. Основи на пенитенциарната социално-възпитателна работа и пробационната дейност, В.Търново, 2003 г.
4. Минев, Т. Проект „Полицаите в гражданската общност" (социална мисия, професионална етика и обществена толерантност), Faber, С., 2002 г.
5. Минев, Т., Проблеми на ресоциализацията: теория, методика, практика (лекционни записки), Фабер, В.Търново, 2012 г.
6. Минев, Т., Теоретични и методически основи на социалната работа, ВТ, 2012 г.
7. Минев, Т., М.Хаджийски, К. Петрова, Проблеми на ресоциализацията, Faber, В. Търново, 2001 г.
8. Петрова-Димитрова, Н., Основи и методи на социалната работа, София 2001 г.
9. Проект „Международни правни стандарти при третирането на лишените от свобода". Авт. Колектив, В. Търново, 2001 г.
10. Проект „Първи стъпки навън (ресоциализационна подкрепа на краткосрочно осъдени нерецидивисти от затворническо общежитие В. Търново)", авт. колектив, Faber, В. Търново, 2000 г.
11. Петрова, Н. и съавтори, Проект "усъвършенстване качеството на социалната работа в затворите", Faber, В. Търново, 2002 г.
12. Социална закрила и социално подпомагане, ИК "Труд и право", София, 2007 г.
13. Хаджийски, М., Консултативна психология, В. Търново, 2003 г.
14. Хаджийски, М., Консултирането в пенитенциарната практика, В. Търново, 2001 г.
15. Хаджийски, М., Теория и практика на психологическото консултиране, В. Търново, 2014 г.
16. Хаджийски, М., Н. Петрова и Т. Минев., Пенитенциарна педагогика. В. Търново, 1999 г.
17. Добрев, Д. Критичен анализ на изследването на социалните дистанции и етническите стереотипи за малцинствата в България", Библиотека „Диоген", „Съвременни философски изследвания", сборник, Университетско издателство „Св. св. Кирил и Методий", Велико Търново, 2011 г., с.133-149.
18. .Добрев, Д. Аспекти на терапевтичния подход на аналитичната психология на К. Г. Юнг", Библиотека „Диоген", „Психология 2013", сборник, Университетско издателство „Св. св. Кирил и Методий", Велико Търново, 2013 г., с. 24-48.

Нормативни документи:

1. Европейска конвенция за защита правата на човека и основните свободи, 2014 г.
2. Закон за изпълнение на наказанията и задържането под стража, 2015 г.
3. Закон за социално подпомагане, 2014 г.
4. Наказателен кодекс, 2015 г.
5. Правилник за прилагане на закона за изпълнение на наказанията и задържането под стража, 2015 г.
6. Семеен кодекс, 2015 г.

Бележки:

ИСДП
Институт по социални дейности и практики

www.sapibg.org

ISBN 978-954-2956-18-1

Проект „Интегрирана услуга за последваща подкрепа на младежи, изтърпели наказание лишаване от свобода"

Малка грантова схема на Програма BG 15 (Корекционни услуги, включително без прилагане на мерки за задържане) с финансиране, предоставено по Норвежкия финансов механизъм 2009-2014.

Този материал е създаден с финансовата подкрепа на Норвежкия финансов механизъм 2009-2014. Цялата отговорност за неговото съдържание се носи от сдружение „Институт по социални дейности и практики" и при никакви обстоятелства не може да се приема, че той отразява официалното становище на Програмния оператор или на Донора.

norway grants